

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİH BİLİM DALI**

**XII. ve XIII. YÜZYILDA TÜRK – GÜRCÜ MÜNASEBETLER
(TÜRK YE SELÇUKLULARI VE DOĞU ANADOLU TÜRK
BEYLİKLERİ DÖNEMİNDE)**

**Hazırlayan
VAHİT ÖZDEMİR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
PROF. DR. MUSTAFA DEMİR**

Konya – 2011

Ç NDEK LER

Sayfa No

Ç NDEK LER	i
B L MSEL ET K SAYFASI	iv
TEZ KABUL FORMU	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
KISALTMALAR	x
G R	1
A) Konunun Amacı ve Önemi	1
B) Kaynaklar ve Ara tırmalar Üzerine De erlendirme	2
C) XII. Yüzyıla Kadar Gürcistan'ın Genel Durumu	6
1) Gürcistan'ın Co rafi Yapısı	6
2) Gürcistan'ın Etnik Yapısı	8
3) Gürcistan'ın Ekonomik Yapısı.....	9
4) Selçukluların Geli ine Kadar Gürcistan'ın Kısa Tarihi	11
B R NC BÖLÜM – XII. YÜZYILA KADAR TÜRK – GÜRCÜ	
MÜNASEBETLER VE BÜYÜK SELÇUKLULARIN KAFKASYA	
POL T KASI.....	14
A) İlk Türk Devlet ve Kavimleri Dönemi	14
B) Büyük Selçuklular ve Kafkasya Politikası.....	15
1) Tu rul Bey Zamanında Gürcistan Faaliyetleri	15
2) Sultan Alparslan ve Kafkasya Seferleri.....	19
3) Sultan Melik ah'ın Gürcistan Faaliyetleri.....	23
4) Selçuklu Fetret Devri Gürcü Münasebetleri.....	25
K NC BÖLÜM – XII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KURULAN LK TÜRK	
BEYL KLER LE GÜRCÜLER ARASINDAK MÜNASEBETLER.....	27
A) Dani mendli - Gürcü Münasebetleri.....	27
B) Mengücekli – Gürcü Münasebetleri.	29
C) Saltuklu - Gürcü Münasebetleri.....	31

1) Emir Ali Dönemi	31
2) Ziyaeddin Gazi Dönemi	33
3) II. zzeddin Saltuk Dönemi.....	33
4) Nasireddin Muhammed Dönemi	36
D) Artuklu - Gürcü Münasebetleri.....	38
1) Didgorni Sava ı	40
2) Kral David'in Müslümanlara Sa ladı ı Haklar.....	41
E) Ahlat ah – Gürcü Münasebetleri.....	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM – TÜRK YE SELÇUKLULARI LE GÜRCÜLER	
ARASINDAK S YAS – ASKER MÜNASEBETLER	48
A) II. Kılıç Arslan Dönemi Gürcülerle Münasebetler	48
B) II. Rükneddin Süleyman ah ve Gürcistan Seferi	50
1) II. Rükneddin Süleyman ah ile Kraliçe Thamara Arasındaki Mektupla malar	55
2) Selçuklu – Gürcü Ordularının Kar ıla ması.....	56
C) I. Gıyaseddin Keyhüsrev Devrinde Gürcüler ile Mücadeleler	59
D) I. Alâeddin Keykubad ve Gürcülerin taat Altına Alınması.....	61
1) Mo ol stilas ı ve Alınan Tedbirler	61
2) Gürcü Vassalı Trabzon Rumları le Mücadeleler.....	62
3) Sultan Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan Seferi	62
4) Selçuklu – Gürcü Bar ı ı.....	64
5) Ahlat'ın Alınması	66
E) II. Gıyaseddin Keyhüsrev Devrinde Gürcüler ile Münasebetler.....	66
1) II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile Evlili i.....	67
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM – XII. - XIII. YÜZYILDA TÜRKLER LE	
GÜRCÜLER ARASINDAK SOSYO-EKONOM K, KÜLTÜREL VE D N	
MÜNASEBETLER.....	70
A) Sosyo-Ekonomik Münasebetler.....	70
1) Anadolu ile Gürcistan Arasındaki Ticari Faaliyetler.....	71
2) Gürcistan'da Selçuklulardan Alınan Görev ve Unvanlara Örnekler.....	72
3) XII. ve XIII. Yüzyılda Anadolu'da Türk-Gürcü Birlikteli i.....	73
4) Türk-Gürcü Sanatındaki Etkile im.....	74
B) Türkler ile Gürcüler Arasındaki Akrabalık li kileri	75

1) Kraliçe Thamara ile Muzafferiddin Arasında Gerçekle en Evlilik.....	76
2) Gürcü Kraliçesi Rosudan ile Gıyaseddin Mesud Arasında Gerçekle en Evlilik.....	77
3) II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü Hatun Arasında Gerçekle en Evlilik.....	78
C) Tiflis ve Çevresinden Anadolu'ya Gelen Önemli şahsiyetler.....	79
1) Ebu'l-Fazıl Hubey (Hüseyin) b. brahim b. Muhammed et-Tiflisî.....	80
2) Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud Anevî.....	83
3) eyh emsüddin Ömer b. Ahmed et-Tiflisî.....	85
4) Muhammed b. Ebu Bekr-i Tiflisî.....	85
5) Gürcü o lu Zahirüddeve (Abaza Dardan Charwahidze).....	86
6) Gürcü Hatun (Prences Thamara).....	88
D) Hıristiyan Gürcülerin Müslümanlara Kar ı Tutumları ve Millet Olarak Müslümanla mama Sebepleri.....	92
SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	101
A) Temel Kaynaklar.....	101
B) Ara tırmalar.....	103
EKLER.....	110

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

B İLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Vahit ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Vahit ÖZDEMİR
	Numarası	044202021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ORTAÇAĞ TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİR
	Tezin Adı	XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde) başlıklı bu çalışmada 13.09.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle kabul edilmiş ve jüri tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Mustafa DEMİR	Danışman	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Üye	

ÖNSÖZ

Dünyanın en eski yerle im bölgelerinden biri olan Kafkasya’da, uzun yıllardır ya ayan Gürcüler, bu bölgenin en köklü ve en eski milletlerinden biridir. Gürcülerin tarihi ve kültürel bilgi ve birikimleri, hem dünya tarihi açısından hem de Türk tarihi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Gürcü tarihinin bilinmemesi ve ara tırılmaması, Türk tarihinin -bizim konumuz açısından Selçuklu Tarihinin- çok iyi bir ekilde aydınlatılmasını zorla tırmaktadır. Bu yüzden özellikle Ortaça da yazılan Gürcü kaynaklarının iyi irdelenip, de erlendirilerek, belirli hüküm ve sonuçlara ula lmasının gerekli oldu u kanaatindeyiz.

Tarihin ilk devirlerine kadar dayanan Türk-Gürcü münasebetlerinin Selçukluların ortaya çıkmasından sonra daha yo un hissedildi i görülmektedir. Ortaça da, Gürcüler, sadece Selçuklular ile de il, birçok Türk ve Müslüman devletle siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik münasebetlerde bulunmu tur. Türklerin, Anadolu’ya geli inden sonra da gerek Anadolu’da kurulan ilk Türk Beylikleri ile gerekse Selçuklularla bu münasebetlerin yo un bir ekilde devam etti ini görmekteyiz. Tabi ki daha sonraki yıllarda da bu münasebetler, Osmanlılar ve hatta Türkiye Cumhuriyeti aracılı ıyla devam etse de bu konu ara tırmamızın sınırları dı ında kalmı tır. Her ne kadar Türk-Gürcü münasebetlerinin bir bütün olarak incelenmesi gerekti ini dü ünsek de konunun çok geni olması ve uzun yılların bilgi ve birikimine ihtiyaç duyulmasından dolayı, ara tırmamızın ana temasını, “*XII. ve XIII. yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*” olu turmu tur. Amacımız, bu dönem içerisinde, bazen birbirleriyle mücadele halinde olan bazen de dostane ili kiler kuran bu iki milletin birbiriyle olan siyasi-askeri münasebetlerinin yanında, kültürel, sosyo-ekonomik münasebetlerine de de inmek olacaktır. Zaten baktı ımız zaman, gerek Büyük Selçuklular ile gerekse Osmanlılar ile Gürcüler arasındaki ili kilere dair, daha önce birçok ara tırma yapılmasına kar ın, bu ara tırmamızda ele aldı ımız dönemle ilgili u ana kadar müstakil bir çalı ma da yapılmamı tır. Bir nebze olsun yaptı ımız çalı ma ile bu eksikli i giderece imizi dü ünüyoruz.

Ara tırmamız dört ana bölümden olu maktadır: Birinci bölümde, XII. yüzyıla kadar Türk-Gürcü ili kilerinden ve Büyük Selçukluların Kafkasya Politikasından

bahsedilmi tir. kinci bölümde, XII. yüzyıldan itibaren Do u ve Güneydo u Anadolu’da beylikler kuran Dani mendliler, Mengücekliler, Saltuklular, Artuklular ve Ahlat ahlar ile Gürcülerin birbirleriyle olan münasebetleri ve mücadelelerine de inilmeye çalı ılmı tır. Üçüncü bölümde ise, Türkiye Selçukluların Anadolu’da hâkimiyeti tesis etmelerinden sonra Gürcüler ile giri mi oldukları siyasi-askeri mücadelelere de inilmi tir. Dördüncü bölümde ise, XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu ile Gürcistan arasında geli en sosyo-ekonomik, kültürel ve dini münasebetlere de inilmi tir.

Ara tırmamız sırasında konular i lenirken mümkün oldu unca temel kaynaklardan yararlanılmaya çalı ılmı , bu kaynaklardan Arap ve Selçuklu kaynakları ile Gürcü kaynakları birbirleriyle kıyaslanmı ve tenkit edilmi tir. Ula amadı ımız kaynakların yerine ise modern ara tırma eserlerden faydalanılmı tır. Tabi burada bizim için en büyük sıkıntılardan birisi de Gürcü dilini bilmememiz olmu tur. Tarihi bilgi ve bulgular aktarılırken okuyucunun kafasında olu abilecek karı ıklı ın giderilmesi için kronolojik sıralama göz önünde bulundurulmu tur. Burada unu da ifade etmek gerekirse özellikle Gürcistan’daki co rafi isimlerin kaynaklarda farklı farklı olması bizi çok zor duruma dü ürmü tür. Yapılan bütün çaba ve emeklere ra men mutlaka birtakım eksikliklerimizin de oldu unu kabul etmekle birlikte, amacımız sadece ilme ve özellikle de tarihe küçük de olsa katkı sa lamaktı.

Bu çalı manın her safhasında sabırla beni destekleyen, zamanlarını ayıran ve yardımlarını esirgemeyen danı manım Prof. Dr. Mustafa DEM RC ’ye te ekkür ediyorum. Ayrıca çalı mam esnasında yardımlarını gördü üm Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN’e burada te ekkür etmem gerekir.

 T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü			
Öğrencinin	Adı Soyadı	Vahit ÖZDEMİR	Numarası: 044202021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİR	
Tez Adı		XII. ve XIII. Yüzyılda Türk- Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)	

ÖZET

Türkler, tarih boyunca de i ik bölgelere yayılmış ve farklı milletlerle çe itli münasebetlerde bulunmuşlardır. Bu milletlerden biri de hiç şüphesiz Kafkasya'nın en köklü milletlerinden biri olan Gürcülerdir. Gürcülerle ilişkilerin çok eski devirlere kadar dayandığı görülmekle birlikte, asıl yoğun ilişkiler, Büyük Selçukluların ortaya çıkışından sonra başlamış ve Türklerin Anadolu'ya gelinden sonra da devam etmiştir. Özellikle XII. ve XIII. yüzyılda Türkler ile Gürcüler arasında siyasi-askeri münasebetlerin yanında sosyo-ekonomik, kültürel ve dini münasebetlerin de olduğu görülmektedir.

XII. ve XIII. yüzyılda, özellikle Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Türk Beylikleri (Saltuklular, Dani mendliler, Mengücekliler, Artuklular ve Ahlatlılar), bazen bağımsız olarak bazen de birlikte hareket ederek sınırdaşları olan Gürcüler ile mücadelelerde bulunmuşlardır. Bu mücadeleler Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya hakim olmasından sonra da devam etmiştir. Türkiye Selçuklu hükümdarları Rükneddin Süleyman şah ve Alâeddin Keykubad dönemlerinde Gürcistan üzerine seferler düzenlenmiştir. Fakat daha sonra her iki ülkenin de kaderini etkileyecek olan Moğol istilası başlamış ve her iki ülke de bundan fazlasıyla etkilenmiştir.

Bu dönemde yapılan siyasi-askeri mücadelelere rağmen yapılan ticari faaliyetler, kurulan akrabalık ilişkileri ve Gürcistan'dan gelen devlet ve ilim adamları ile sanatkarlar, bu iki milletin birbirine yaklaşmasını ve aralarında kültürel bir bağda kurmasını sağlamıştır. Gürcüler ile Türkler arasındaki ilişkiler Osmanlı döneminde de devam etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Gürcü, Selçuklu, Anadolu, Gürcistan, Münasebet

 T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü			
Öğrencinin	Adı Soyadı	Vahit ÖZDEMİR	Numarası: 044202021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa DEMİR	
Tez İngilizce Adı		The Turkish-Georgian Relations in the 12 th and 13 th Centuries (In the period of Turkey Seljuks and the Eastern Anatolian Turkish Principalities)	

SUMMARY

Throughout the history, the Turks have spread out in different regions and have had a variety of relations with different nations. One of these nations has been, no doubt, the Georgian which is one of most rooted nations of Caucasia. Though it is seen that the relations with the Georgian date back to ancient times, main intensive relations started after the onset of the Great Seljuks and continued after the arrival of the Turks into Anatolia. Especially in the 12th and 13th centuries, it is seen that there were socio-economical, cultural and religions as well as political-military relations between the Turks and the Georgians.

In the 12th and 13th centuries, especially the first Turk Principalities dominating in the Eastern Anatolian (Saltukids, Dani mendids, Mengücekids, Artukids and Ahlatshahs) struggled with their border neighbour, Georgians sometimes acting independently or together. These struggles also continued after the Turkey Seljuks dominated the Anatolia. During the reign of Rükneddin Süleyman and Alâeddin Keykubad who the sultans of Turkey Seljuks, expeditions were organized on Georgia. But later, the Mongolian Invasion which would affect both the two countries' fate started and both of them were also affected greatly by this situation.

The commercial affairs which were made despite the political-military struggles, kinship relations established and statesmen, scientists and the artisans from Georgia enabled the two nations to come closer and also establish a cultural link between them. The relations between the Turks and the Georgians also continued during the reign of Ottoman Empire and have lasted up to the present.

Keywords: The Turks, The Georgian, Seljuks, Anatolia, Georgia, Relations

KISALTMALAR

a.g.e . : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.mad.: adı geçen madde

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Bil. Bilimler

bk. : bakınız

C. : Cilt

çev: çeviren

DGB T: Doğu tan Günümüze Büyük İslam Tarihi

D A: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ens. Enstitü

A: İslam Ansiklopedisi

ÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

kr . : kararlaştırınız

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MS. : Milattan Sonra

n r : ne reden

s. : sayfa

S. : Sayı

SAD: Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Sos: Sosyal

S. Ü. : Selçuk Üniversitesi

TDAV: Türk Dünyası Araştırma Vakfı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Üni. Üniversite

vd. : ve devamı

yay. : yayını, yayınlayan

yy: yüzyıl

G R

A) Konunun Amacı ve Önemi

Türkler, tarih boyunca, tekilatçı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, farklı coğrafî bölgelerde çeşitli isimler altında birçok devlet kurmuşlardır. Fakat bu devletlerin en önemlileri, ümitsiz üzerinde ya amakta oldu umuz Anadolu coğrafyası üzerinde tarih sahnesine çıkmıştır. Özellikle XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlayan Oğuz boyları, burada Büyük Selçukluların bir devamı niteliğinde olan Türkiye Selçukluları ile ilk Türk Beyliklerini (Danimendliler, Mengücekliler, Saltuklular, Ahlatlıklar ve Artuklular) kurmuşlardır. Te bu dönemden itibaren Anadolu bir Türk coğrafyası haline gelerek önemli bir konuma ulaşmıştır. Tabii burada bunu söylemek gerekirse Türklerin Anadolu'da kalıcı olarak yerleşmesi pek de kolay olmamıştır.

Türklerin Anadolu'yu bir “*Türk Yurdu*” haline getirdiği XI. ve XIII. yüzyıllar arasında, iki büyük dinin -Hıristiyanlık ve İslamîyet- siyasi sahnedeki mücadelesini net bir şekilde görebilmekteyiz. Bu açıdan Türkiye Selçukluları ile ilk Türk Beylikleri, batıda gerek Bizans ile gerekse Haçlılar ile mücadele ederken, doğuda da Kafkasya'da Hıristiyanlığın güçlü bir savunucusu olan Gürcüler ile mücadele etmişlerdir. Bu dönemde yazılan gerek İslam kaynaklarına, gerekse Ermeni, Süryani, Bizans ve Gürcü kaynaklarına baktığımız zaman bu hususa yer verildiğini görmekteyiz. Fakat günümüzde yapılan araştırmalara bakıldığında, özellikle Anadolu'daki Selçuklular ile ilk Türk Beyliklerinin, Gürcüler ile olan münasebetleri konusunda önemli bir çalımanın olmadığını görüyoruz. Te bu durum bizim de asıl konumuz olan “*XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri*” üzerinde çalıma yapma ihtiyacımızı gerektirdi. Elbette, Türk- Gürcü ilişkilerinin sadece siyasi yönüne değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerine de değineceğimizi belirtmekte fayda görüyoruz.

Aslında, Türk-Gürcü münasebetleri çok eski devirlere kadar dayanmaktadır. Fakat özellikle Selçuklular zamanında bu münasebetler çok daha fazla yoğunlaşmıştır. Selçuklular, Horasan bölgesinde ortaya çıkışlarından itibaren batıya doğru ilerlerken öncelikli olarak Kafkasya bölgesine akınlar düzenlemişler ve bu bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. Selçukluların bu bölgelere akınlar

düzenlemesinde kendilerine yeni yurtlar arama çabasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Kafkasya, stratejik açıdan (bugün de dahil) çok önemli bir konuma sahipti. Bunu gayet iyi idrak etmiş olan Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi Selçuklu Sultanları, Kafkasya'daki fetih hareketlerine hız vermişlerdir. Bu yüzden, Kafkasya'nın en güçlü siyasi birliğine sahip olan Gürcüler ile Selçuklular arasında yoğun mücadelelerin yaşandığı görülmektedir. Bu mücadeleler sonucunda Selçukluların Kafkasya bölgesinde uzun müddet hâkimiyet kurmalarına başlı olarak, Kafkasya'da Türk nüfusu hızla artmış ve buna paralel olarak Kafkasya ile komşu olan Anadolu'ya doğrudan nüfus akını başlamıştır. Bu yüzden Anadolu'ya yapılan göçler genellikle Kafkasya üzerinden gerçekleşmiştir. Çünkü Türkler, Büyük Selçuklulardan itibaren Kafkasya'da yoğunlaşmış olup, Kafkasya'nın Anadolu'ya coğrafî yakınlığının bulunmasının da etkisiyle Türk göçleri bu yönden gelmiştir. İlk göç dalgası, Malazgirt Savaşı'ndan sonra gerçekleşirken, ikinci büyük göç dalgası ise XIII. yüzyılda etkili olan Moğol istilası ile gerçekleşmiştir. Bu açıdan Anadolu ile Kafkasya arasında özellikle Selçuklular ile başlayıp Osmanlı Devleti zamanında da devam eden bir kültürel bağda oluşmuştur. Bu çalışmamızdaki hedeflerimizden birisi de bu kültürel bağları derinlemek olacaktır.

B) Kaynaklar ve Araştırmalar Üzerine Değerlendirme

Selçuklu-Gürcü münasebetlerine ilişkin en eski kaynaklar ve tarihi belgelerden faydalanılmıştır. Başta Arap kaynakları, Selçuklu kaynakları ve Gürcü kaynakları olmak üzere Bizans, Ermeni ve Süryani kaynakları da araştırmamızda kullanılmıştır. Bunların yanında coğrafî eserlerden, dolaylı da olsa nüvizmatik eserlerden ve kitabelerden yararlanılmıştır.

Anonim Gürcü Vekayinamesi: Birçok Gürcü vekayinamesinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan “*Kartlis Cxovreba*” adı altında bir araya toplanmıştır. Eser gerçekten hem Gürcü tarihi açısından, hem de Türk tarihi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Konumuzla tamamen ilişkili olduğu için, çalışmamızın hemen hemen her safhasında bu eserin büyük faydasını görmüş bulunuyoruz. Eserin, Gürcistan tarihinin başlangıcından, XIX. yüzyılın başına kadar geldiğini görüyoruz. Özellikle eserde Gürcülerin sınır komşusu olan Türklerle –bilhassa konumuz açısından Doğu

Anadolu Türk Beylikleri ve Türkiye Selçukluları ile- ya adıkları mücadeleler ayrıntılı olarak aktarılmı tır.

Eser, 1849 yılında Fransız akademisyen M. Brosset tarafından “*Gürcistan Tarihi*” adı altında iki cilt olarak yayınlanmı tır. Bu eseri, H. D. Andreasyan, 1212 yılına kadar ki kısımlarını açıklamalı bir ekilde Türkçeye çevirmi ve daha sonraki yıllarda, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmı tır. Biz de ara tırmamız boyunca her iki eserden de faydalanmaya çalı tık.¹

bnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih: Ortaça slam dünyasının en büyük tarihçilerinden olan bnü'l-Esir'e ait olan bu eserden ara tırmamızın her safhasında yararlanılmaya çalı lmı tır. bnü'l-Esir, kronolojik olarak olayları sıraladı ı bu eserinde, tarafsızlı ı ve verdi i bilgilerin ehemmiyeti nedeniyle büyük bir öhret kazanmı tır. bnü'l-Esir'in, Büyük Selçukluların Kafkasya bölgesine -bilhassa Gürcü memleketine- yapmı oldu u fetih hareketleri hakkında verdi i geni bilgilerden faydalanılmı tır. Bunun yanında, Gürcülerin slam ülkelerine kar ı giri tikleri taarruzlar ile Türkiye Selçukluları ve Do u Anadolu Türk Beylikleri ile olan mücadeleleri hakkında verdi i bilgilerden de yararlanılmı tır. Ayrıca Gürcüler ile Türkler arasında kurulan akrabalık ili kileri konusunda verdi i malumat da ara tırmamız sırasında kullanılmı tır.²

bni Bîbî, el-Evarimü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye: Türkiye Selçukluları döneminde ya amı ve Selçuklu sarayında görev yapmı olan bni Bîbî tarafından yazılan bu eserden de fazlaca yararlanılmı tır. Özellikle bni Bîbî'nin, Türkiye Selçuklu Sultanları II. Rükneddin Süleyman ah, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. Alâeddin Keykubad döneminde, Gürcüler ile olan ili kilerini anlatması, ara tırmamız için büyük önem ta ımaktadır. bni Bîbî eserinde, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile olan evlili inden detaylı bir ekilde bahsetmi tir. Ayrıca di er kaynaklarda geçmeyen Gürcü ahıs isimlerine de yine bu eserde rastlamaktayız.³

¹ Bk. M. F. Brosset, *Historie de la Georgie*, Peterburg 1849; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. H. D. Andreasyan, haz. Erdo an Merçil, Ankara 2003.

² Bk. bnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi: slam Tarihi I-XII*, n r. A. Özyaydın – M. Tulum – A. A ırakça vd., stanbul 1985-1987.

³ Bk. bn-i Bibi, *el-Evarimü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname I-II)*, çev., Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

bnü'l-Ezrak, Tarihu Meyyafarikin ve Amid: Bizzat Gürcü kralının hizmetinde yer alan, Tiflis, Ahlat gibi önemli ehirde bulunan ve birçok bölgeyi gezen bnü'l-Ezrak'ın bu eseri, özellikle Artuklular, Ahlat ahlar ve Saltuklular ile Gürcüler arasındaki ilişkileri ve mücadeleleri anlatması bakımından konumuz açısından çok önemlidir. Bu bakımdan Türk-Gürcü münasebetleri hakkında en mühim kaynakların başında gelmektedir. Gürcü vekayinamesi ile karıştırdığında daha sağlam bilgiler ortaya çıkmaktadır. Eserin Artuklular ile olan kısmından faydalanılmıştır.⁴

Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli: Ermeni bir din adamı olan Urfalı Mateos, eserinde, Türkler ile Gürcüler arasındaki hadiselerle yakın olması bakımından bizim için çok önemli sayılabilecek bilgiler aktarmaktadır. Urfalı Mateos, eserinde, Büyük Selçukluların, Gürcüler ile olan mücadelelerine de inmekle birlikte, 1121 ve 1161 yıllarındaki Türk-Gürcü mücadelelerinden de bahsetmektedir. Bu eserin H. D. Andreasyan tarafından Türkçeye yapılan neşirinden faydalanılmıştır.⁵

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi: Süryani Abu'l-Farac tarafından yazılan bu eser, olaylara tarafsız yaklaşması bakımından çok mühim bir kaynaktır. Abu'l-Farac, bu eserinde, Gürcülerin, Doğu Anadolu'ya -bilhassa Ahlat- karıştırdıkları taarruzlara de inmiş ve buradaki Türk Beylikleri ile yaşanan mücadelelere yer vermiştir. Bunun yanında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'un ile evliliğinden de bahsetmektedir.⁶

Sadraddin el Hüseyinî, Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye: Muhtemelen bu eserin sahibi olan Sadraddin el Hüseyinî, Irak Selçukluları döneminde yaşamış önemli bir müelliftir. Sadraddin el Hüseyinî eserinde, Büyük Selçukluların özellikle de Sultan Alparslan'ın Kafkasya üzerinde giriştiği faaliyetler hakkında bilgi vermekle birlikte, Irak Selçukluların ve Azerbaycan Atabeyliğinin Gürcüler ile mücadelelerinden de teferruatlı olarak bahsetmektedir.⁷

⁴ Bk. bnü'l-Ezrak, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, n. r., Ahmet Savran, Erzurum 1992.

⁵ Bk. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, n. r. H. D. Andreasyan, Ankara 2000.

⁶ Bk. Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi I-II*, çev., Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

⁷ Bk. Sadraddin el-Hüseyinî, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, n. r., Necati Lügal, Ankara 1999.

bnü'l Azimî, Tarihu'l-Azimî: Azimî, bu eserinde Hz. Adem'den ba layarak peygamberleri, ünlü hükümdarları, halifeleri ve Hz. Muhammed'in hayatını ele almakta ve 1160 yılına kadar ki olayları anlatmaktadır. Türk-Gürcü münasebetleri ile ilgili verilen bilgiler kısa da olsa bizim için önemli sayılmaktadır.⁸

Ahmed b. Mahmud, Selçukname: Ahmed b. Mahmud tarafından kaleme alınan bu eserde Büyük Selçuklu-Gürcü münasebetleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserde, Sultan Alparslan'ın Kafkasya'daki faaliyetlerinden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir.⁹

Müverrih Vardan, Türk Fütühatı Tarihi: Ermeni müellif Vardan Vardabet tarafından yazılan bu eser, Türk-Gürcü ili kileri konusunda kısa ama önemli bilgiler vermektedir. Müverrih Vardan, konumuzla alakalı olarak, Ani ve Duvin ehirleri üzerinden Türk-Gürcü mücadelelerine de inmi tir. Ayrıca, bu eserde, Gürcü hükümdarları Kral David ve Kraliçe Thamara dönemlerinde kazanılan ba arılardan ve ele geçirilen yerlerden de bahsedilmektedir.¹⁰

Bunlardan ba ka bnü'l-Kesir'in, "*el-Bidaye ve'n-Nihaye*"¹¹, Kerimüddin Aksarayî'nin, "*Müsâmeretü'l-Ahbar*",¹² "*Anonim Selçukname*"¹³, Ravendî'nin, "*Rahatü's-Sudür ve Ayetü's Sûrur*",¹⁴ Ahmed b. Lütfullah (Müneccimba 1)'ın "*Camii'd-Düvel*"¹⁵ gibi temel kaynaklardan da yararlanılmı tır.

Buraya kadar verdi imiz temel kaynakların dı ında, ara tırmamız ile alakalı ülkemizde, batıda ve Gürcistan'da yapılan ara tırmalardan da faydalanılmı tır. Türkiye Selçuklu tarihi konusunda muazzam bir eser yazan Osman Turan'ın "*Selçuklular Zamanında Türkiye*", "*Selçuklular Tarihi ve Türk- slam Medeniyeti*" ile "*Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*" adlı kitaplarından yararlanılmı tır. M.

⁸ Bk. Azimî, *Azimi Tarihi*, çev., Ali Sevim, Ankara 2006.

⁹ Bk. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name I-II*, haz., Erdo an Merçil, stanbul 1977.

¹⁰ Bk. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, n r. H. D. Andreasyan, S. I/2, stanbul 1937, s. 153-255.

¹¹ Bk. bn Kesir, *el Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük slam Tarihi)*, çev., Mehmet Keskin, C. XII, stanbul 1995.

¹² Bk. Kerimüddin Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

¹³ Bk. Feridun Nafiz Uzluk, *Anonim Selçuk-name: Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III*, Ankara 1952.

¹⁴ Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendî, *Rahatü's-Sudür ve Ayetü's Sûrur*, çev., Ahmet Ate , C. I, Ankara 1957.

¹⁵ Ahmed b. Lütfullah Müneccimba 1, *Camii'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II*, yay., Ali Öngül, zmir 2001.

Fahrettin Kırzıo lu'nun, “*Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*” ile Faruk Sümer'in “*Do u Anadolu'da Türk Beylikleri*” adlı eserleri de ara tırmamıza yardımcı olmu tur. Bunun yanında slam Ansiklopedisi, Diyanet slam Ansiklopedisi, Türkler gibi eserlerdeki konumuzla ilgili makale ve maddelerde ara tırmamızda kullanılmı tır. Bunların dı nda yabancı kaynaklar arasında, W. E. D. Allen'in, *History of the Georgian People*, Ronald G. Suny'nin, *The Making of the Georgian Nation* adlı eserleri ara tırmamız sırasında kullanılmı tır. Konumuz açısından önemli bir makalede, A. C. S. Peacock tarafından yazılan “*Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries*” dır. Gürcü bakı açısını yansıtmak adına, ara tırmacılarından Marksist bir anlayı la eserini yazan David Marshall Lang'ın, “*Gürcüler*” adlı eseri ile Berdzeni vilii-Cana ia'nın “*Gürcüstan*” adlı eserlerinden de faydalanılmı tır. Konumuzu ilgilendiren di er eserlerden de mümkün mertebe yararlanılmı olup, bu eserler kaynakçada gösterilmı tır.

C) XII. Yüzyıla Kadar Gürcistan'ın Genel Durumu

1) Gürcistan'ın Co rafi Yapısı

Gürcistan, genel olarak batıda Karadeniz, do uda Hazar denizi arasında yer alan Kafkasya bölgesinin en önemli co rafi mekânıdır. Kafkasya¹⁶, iklimi elveri li, verimli topraklara sahip olmakla birlikte, önemli su koridorları arasında yer almakta¹⁷ ve Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçi noktası üzerinde bulunmaktadır. Bu yüzden bu co rafyada tarih boyunca çe itli toplulukların,

¹⁶ Kafkasya adı ilk defa eski Yunan yazarlarından Aiskhylos'un M.Ö. 490 yılında yazdı ı bilinen “Zincire Vurulmu Zevk ve E lence” adlı romanında anılan “*Kavkasos da ı*” deyiminde görülür. Karadeniz ile Kuban ırma ı arasında kalan sıradalar ın batı kesimi kuzeyindeki yerli ahalinin milli adı olarak Kafkas deyimi, eski Yunanca yazılı efsanelerden ve Gürcü tarihi “*Kartlis Cxovreba*”da geçmekte ve “*Lekan*” (Lekler, Da ıstan'daki Lekezi / Lezgiler) kavminin batı komsusu olan halkın ataları bu adla anılmaktadır. Bk. M. Fahrettin Kırzıo lu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993, s. XV. Kafkasya co rafyası ve tarihi hakkında daha fazla bilgi almak için bk. smail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, stanbul 1958; Sergey Anisimov, *Kafkas Kılavuzu*, çev., Binba ı Sadık, stanbul 1926; Ahmet Cevdet Pa a, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, stanbul 1907.

¹⁷ Berkok, *a.g.e.*, s. 2.

kültürlerin yerle ti i¹⁸ ve birçok devletin egemen oldu u görülmektedir. Bu açıdan Kafkasya, bugün bile stratejik bakımdan önemli bir merkez konumunda bulunmakta ve birçok devletin i tahını kabartmaktadır.

Kafkasya bölgesini adeta ikiye ayıran, Kafkasya'ya do al karakterini ve hayatiyetini kazandıran Kafkas Da ları olmu tur. Kafkas Da ı'nın kuzeyine Kuzey Kafkasya (Kafkas önü), güneyinde kalan topraklara da Güney Kafkasya veya Maveray-ı Kafkasya (Transkafkasya) adı verilmektedir.¹⁹ Zaten biz biliyoruz ki Selçuklular, Kafkasya üzerindeki politikalarını daha çok Transkafkasya yani Güney Kafkasya üzerinde gerçekle tirmeye çalı mı lardır.

Güney Kafkasya bölgesi içinde yer alan Gürcistan ise, Lihi da larının do usunda, Kür ırma ı havzasında, Kolhida (Eger), kuzeyde Kafkas sırada larının orta kısmı, güneyde Ermenistan ve do uda Albanya²⁰ ile sınırlanmı tır. Bugün, Gürcistan, kuzeyden Rusya Federasyonu, do udan ve güneydo udan Azerbaycan, güneyden Ermenistan ve Türkiye, batıdan Karadeniz tarafından çevrelenmektedir.²¹

Yüzey ekileri bakımından üç bölgeye ayrılan Gürcistan, kuzeyde Kafkas sırada larının bulundu u bölge ile güneydeki Acara- mereti Trialeti, Borcomi-Bakariani ve Ahalstihe da larının bulundu u Küçük Kafkas kütesinden olu an bölgenin yanında, bu iki kütle arasında ova ve yaylaların yer aldı ı engebeli çöküntü bölgesinden olu maktadır.²² Gürcistan'ın büyük bölümü, da lar ve ormanlarla kaplıdır. Kolheti Ovası, ç Kartli Ovası, A a ı Kartli ve Kaheti Ovası ba lıca düzlüklerdir. Surami ya da Lihi da ları ülkeyi, do u ve batı olarak ikiye ayırır. Gürcistan'ın do al-co rafik ko ulları (ılıman iklimi, de i ik yapıda ve verimli toprakları) farklı alanlarda tarımcılı a (tahıl, ba cılık, meyvecilik, sebzeçilik,

¹⁸ Strabon M. S I. yüzyılda Karadeniz kıyısındaki Dioskurias (Sohumi) kentinde, hepsi de farklı diller konu an en az 70 halka mensup insanların ticaret için toplandı nı belirtir. Plius, Romalıların Kafkasya'da i lerini yürütebilmek için yüz otuz dört tercüman kullandı nı belirtir. Bk. Cafer Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, stanbul 1999, s.17. Yine slam tarih ve co rafyacıları tarafından Kafkasya'ya *Cebelü'l-Elsan* (Diller Da ı) adını yakı tırmı lardır. Buradan Kafkasya'da farklı dilleri konu an çok farklı etnik kökene sahip insanların ya adı nı anlayabiliriz.

¹⁹ Berkok, *a.g.e.*, s. 4; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878 – 1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uygulama ve Ara tırma Merkezi yay., Trabzon 1996, s. 3; M. Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, stanbul 1993, s. 2.

²⁰ Albanya, bugünkü Azerbaycan için kullanılan bir tabirdir.

²¹ Davut Dursun, "Gürcistan" mad., *D A*, C.14, stanbul 1996, s. 310.

²² Dursun, *a.g. mad.*, s. 310.

bahçecilik, hayvancılık vs) olanak vermektedir. Gürcistan'da çok sayıda akarsu (Kura, Aragvi, Alazani, Rioni, Enguri, Tshenistzkali vs.) ve göl (Paravani, Paliastomi, Ritza vs.) vardır. Yer altı kaynaklarından da (ta kömürü, manganez, demir, de erli ta lar) yararlanılmaktadır.²³

Do u Gürcistan'ı olu turan bölgelerden merkezi Tblisisi (Tiflis) olan *Kartveli* ve merkezi Zagem olan da lık bölge *Kakheti* olarak adlandırılır. Batı Gürcistan'ı olu turan bölgelerden merkezi Kutaisi olan bölge *mereti*, merkezi Zugdidi olan bölge *Samegrelo*, merkezi Batumi olan bölge *Guria* olarak adlandırılır. Çoruh nehri ile Kür nehrinin kayna ı arasında yer alan bölge *Samtskhe/ SaAtabago*, Kafkas Da ları ile ngur ve Bzıp nehirleri arasında Karadeniz boyunca uzanan bölge *Abhazya* olarak adlandırılır.²⁴ Gürcistan'ın en önemli ehri Kral Vahtang Gorgasal (440-502) tarafından kurulan Tiflis'tir. Bundan ba ka Batumi, Kutaisi, Rustavi, Gori, Kaheti, Poti ve Sohumi'dir.²⁵

2) Gürcistan'ın Etnik Yapısı

Kafkasya'nın yerli halklarından ve dünyanın eski milletlerinden olan Gürcüler, nüfus bakımından en kalabalık ve siyasal gelene i en köklü Kafkas halkıdır. Gürcüler kendilerine *Kartvel*, ülkelerini de *Sa-kartvelo* olarak adlandırır. Bu isimler Gürcü vekayinamesinde de geçen Gürcü halkının atası olan “*Kartlos*” ile ili kilendirilmektedir.²⁶ Gürcistan veya Gürcüler de i ik toplumlarca farklı isimlerde ifade edilmektedir. Bunun nedeni de bu bölgelere tarihin ilk devirlerinden itibaren farklı kavimlerin hakim olmasıdır. Grekçe ve Latince de beria, Süryanice Gurzan,

²³ <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=829&pg=1> (10. 12. 2010)

²⁴ M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, stanbul 2005, s. 15-16; XI. – XIII. yüzyıllarda Gürcistan'daki yerle im yerleri için bakınız. Sava E ilmez, *Selçuklu-Gürcü li kileri (1060 – 1157)* (Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens. Basılmamı Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001, s. 10-13.

²⁵ Dursun, *a.g.mad.*, s.311; Fahrettin Çilo lu, *Gürcülerin Tarihi*, stanbul 1993, s. 2-9.

²⁶ David Land Marshall, *Gürcüler*, stanbul 1997, s. 16; Brosset, “*Gürcistan*”, s. 3-8; M. Bala, “*Gürcistan*” mad., *A, Eski ehir* 1997, s.837; Dursun, *a.g.mad.*, s.310.

Farsça Gurgan, Ermenice Vrek, Rusça Gruzuya, Arapça Curzan ve Türkçe Gürcistan olarak adlandırılmıştır.²⁷

Diğer kavimlerdeki gibi Gürcüler de farklı boylardan oluşmaktadır: Svanlar, Megrel-Lazlar²⁸ ve ana unsur Kartvellerdir. Bu kavimlerin kendilerine ait dilleri (Gürcüce, Lazca²⁹ veya Çanca ve Svanca) de bulunmaktadır ve halen günümüzde bu diller veya lehçeler varlığını devam ettirmektedir.³⁰

3) Gürcistan'ın Ekonomik Yapısı

Kafkasya'nın en önemli bölgesi olan Gürcistan hemen hemen her devirde ekonomik olarak zengin ve müreffeh bir yapıya sahip olmuştur. Bu cümleden hareketle Gürcistan'ın, tarihin ilk devirlerinden itibaren, güneyden kuzeye, doğu batıya uzanan İpek Yolu ile Kürk Yolu gibi tarihi kervan ve ticaret yolları üzerinde bulunması bunda etkili olmuştur.

Gürcistan'ın da içinde yer aldığı Kafkasya, uzun yıllar süresince dünya ticaret yolları ağında yer almış ve dünya ticaretinin önemli bir safhasını oluşturmuştur. Eski Mısır, Babil, Asurya, Fenike, eski Yunanistan hatta İran ve Ön Asya ile Akdeniz havzasının diğer bölgeleri kendi mallarını Kafkasya bölgesine gönderir, burada satar ve artanını daha ilerideki memleketlere gönderirlerdi.³¹ Bu ticaret, Kafkasya'da, Kafkas dağlarından dolayı iki önemli geçit ile sağlanmaktaydı. Bu geçit noktalarından ilki, Hazar Denizi ile bu denize paralel uzanan dağlar arasında kalan ve Araplar tarafından “*Babü'l-Ebvab*” olarak adlandırılan Derbend (Türkçe Demirkapı) Geçidi, diğeri ise Daryal boğazı üzerinden Terek vadisine

²⁷ Ahmet Özkan, *Gürcistan*, Ankara 1968, s.17; M. Bala, *a.g.mad.*, s.837; David Marshall Lang, *A Modern of Georgia*, London 1962, s. 5; İslam dünyasında Gürcüler, “*Kurc*” veya “*Gurc*” diye adlandırılmıştır. Batı dünyasına bu isim “*Georgians*” olarak geçmiştir. Bk. Marshall, *a.g.e.*, s. 16. Türkiye’de yaygın Gürcülere ise Kartveli sözcüğünden farklı olarak Müslüman Gürcü anlamına gelen “*Çveneburi*” denilmektedir. Gürcü yazar Fahrettin Çilo lu, bunu “*tarihsel kopu*” olarak nitelendirmektedir. Bk. Çilo lu, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸ Megreller yani Lazlar, Gürcü kökenine sahip olmakla birlikte özellikle Osmanlı döneminde 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı (93 Harbi) ve I. Dünya Savaşı sırasında Rusların önünden kaçarak Karadeniz kıyılarına göç etmişlerdir. Bugün hala Lazların etnik kimliği üzerinden tartışmalar devam etmektedir ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bk. Hayri Hayrio lu, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri*, İstanbul 1998, s. 43-57.

²⁹ Bugün özellikle Doğu Karadeniz’de Lazca konu alan yerli halk bulunmaktadır.

³⁰ Dursun, *a.g.mad.*, s.311; Marshall, *a.g.e.*, s. 20; Çilo lu, *a.g.e.*, s. 15; Bilge, *a.g.e.*, s. 18.

³¹ Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, İstanbul 1978, s. 7.

uzanan, Araplar tarafından “*Babü'l-Alan*” olarak adlandırılan ve XVIII. yüzyıldan itibaren “*Gürcü Askeri Yolu*” diye bilinen Daryal Geçiti'dir.³² Bu ticaret yolları, özellikle İran'daki Sasaniler ile Bizans arasındaki mücadelelerden dolayı kesintiye uğruştu ve gerek Hazarların, gerekse Arapların bölgeye hakim olmasından sonra yeniden eski canlılığını kazanmıştır.³³

Daha ilkönce larda, yukarıda bahsettiğimiz kara ticaret yollardan başlıca bizzat Gürcistan'ın da içinde yer aldığı deniz ticaret yollarının da olduğunu görmekteyiz. Bugünkü Abhazya'da yer alan bölgede Yunanlılara ait Pazisi (Poti), Dioskurias (Sohumi) ve Gienosi gibi koloniler bulunmaktaydı. Yunanlı tüccarlar bu sayede uzakdoğru, İran ve Hindistan'a kadar ulaşmakta idi.³⁴

Selçukluların bu bölgeler üzerindeki hâkimiyeti devrinde ve sonrasında buradaki ticari faaliyetler hızla devam etmiştir. Bu dönemde Gürcistan ile Ön Asya ve Yakındoğru arasında ticari alışverişlerin olduğunu görmekteyiz. Özellikle XIII. yüzyılda Gürcistan'ın her yönden en parlak devrini yaşadığı Kraliçe Tamara (1184-1202) döneminde de bu ticari ilişkiler, en üst seviyeye ulaşmıştır. Türkiye Selçukluları'nda olduğu gibi Gürcistan'da da ticaret yolları üzerinde tüccar ve yolcuların konaklamaları için kervansaraylar inşa edilmiştir.³⁵ Gürcistan, transit bir geçiş bölgesinin yanında, kendi ürünlerini ihraç ve yabancı memleketlerin mallarını da ithal etmek imkânına sahipti.³⁶ Gürcistan'ın ilk devirlerden itibaren ticaret açısından canlı bir bölge olması, köy ve kentlerin büyümesine ve çoğalmasına neden olmuştur. Özellikle X-XIII. yüzyıllar arasında Tiflis, Kutaisi, Dmanisi, Ani, Amstvilde, Poti, Sohumi, Ahalkalak ve Gori gibi birçok şehrin gelişmesi bunun göstergesidir.³⁷

³² Bilge, *a.g.e.*, s. 14-15; Canbek, *a.g.e.*, s. 18; Konuralp Ercilasun, “Selçuklular'ın Kafkasya Politikası”, *Türk Kültürü*, S. 387, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1995, s. 5.

³³ Yağar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Konya 2000, s. 51-52.

³⁴ Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 35; Canbek, *a.g.e.*, s. 19.

³⁵ Nikoloz Berdzenevili-Simon Canaia, *Gürcistan*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun yay., İstanbul 2000, s. 159.

³⁶ İlk devirlerden itibaren ihraç ve ithal edilen ürünler için bk. Canbek, *a.g.e.*, s. 24; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 50-55; Berdzenevili-Canaia, *a.g.e.*, s. 159.

³⁷ Berdzenevili-Canaia, *a.g.e.*, s. 159.

Gürcistan'ın iktisadi açıdan gelişmesi olmasında sadece ticaret yolları üzerinde bulunması değil, bunun yanında verimli topraklara ve zengin madenlere sahip olması da etkili olmuştur.³⁸ O kadar ki bazı kaynaklarda Gürcistan'dan, “*madeni lemcili in ke fedildi i yer*” olarak bahsedilmektedir.³⁹

4) Selçukluların Gelişimine Kadar Gürcistan'ın Kısa Tarihi

Gürcistan'ın kısa siyasi tarihine değinmek gerekirse, Gürcülerin tarih öncesinden itibaren varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. M.Ö. 2 binli yıllarda Gürcü kabilelerinin komşuları, güneyde Hitit ve Mitanlar, daha sonra Urartu ve Asurlular olmuştur. Asur ve Urartu kaynaklarına göre bugünkü Gürcülerin ataları olarak Gürcistan topraklarının güney batısında 2000 yıllık dönemin sonlarında kurulan “*Diaohi*” topluluğunun varlığından bahsedilmektedir.⁴⁰ Kaynakların ikinci olarak bahsettiği Gürcü topluluk ise, M. Ö. IX–VIII. yüzyılda Karadeniz'in güney ve doğu kısımlarında ortaya çıkan “*Kolhlar*”dır.⁴¹

M. Ö. IV. yüzyılda Parnavaz, doğu ya da güney Gürcü kabilelerini birleştirerek başkentini Metsheti şehri olan “*Kartli*” devletini kurdu. Kral Parnavaz, ülkeyi sekize bölerek her birine birer “*eristav*” atadı.⁴² Ayrıca Gürcü dilini, devletin resmi dili ilan etti ve ilk Gürcü harflerini oluşturdu. İlk krallık sülalesi olan Parnavaz soyundan gelen krallar, Gürcistan'da uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir.⁴³

M. S. V. yüzyılda Gürcistan'ın başkentini, Kral Vahtang Gorgasal tarafından Metsheti şehrinde Tiflis'e taşıdı.⁴⁴ M. S. 300'lü yıllar ile 600'lü yıllar arasında

³⁸ Strabon Gürcistan'da senede iki, üç ve hatta dört kere mahsul verildiğinden bahsetmektedir. Bk. Strabon'dan naklen Canbek, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁹ Çilo lu, *a.g.e.*, s. 32.

⁴⁰ Yunanlılar bu bölgede yaşıyanları daha sonra “*Taohiler*” olarak adlandırmışlardır. Bk. Çilo lu, *a.g.e.*, s.32.

⁴¹ Yunan mitolojisinde Güneş tanrısı Helios'un oğlu Kolha kralı Aieti'nin ülkesinde korunan Altın Post'un peşine düşen Argonatlar'ın, Kolha'ya geldiğinden bahsedilmektedir. Buradan, Yunanlıların, güçlü ve zengin bir ülke olan Kolha krallığıyla karşılaşmaları bilinmektedir. Bk. Çilo lu, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁴² Çilo lu, *a.g.e.*, s. 34. Eristav, “*halk efi*” demek olan ve mühim eyaletlerin irsisi ve de i tirilebilen valilere verilen bir Gürcü unvanıdır. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s.10.

⁴³ Kral Parnavaz'ın hayat hikâyesi, Gürcü vekayinamesinde birazda destansı olarak anlatılmaktadır. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 20-26.

⁴⁴ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 162; Marshall, *a.g.e.*, s. 93.

Gürcistan, Roma ve Sasani devletlerinin etkisinde kaldı. Bu dönemlerde Batı Gürcistan (Kolhida, mereti ve Egrisi) 400 yıl kadar Roma imparatorluğu'nun etkisinde, bu tarihlerden sonra Roma'nın ikiye ayrılmasıyla da Bizans imparatorluğu'nun etkisine girdi. Doğu Gürcistan (Kartli ve berya) ise İran merkezli Sasani Devleti'nin egemenliğinde kaldı. Uzun yıllar Gürcistan, bu iki devletin siyasi mücadele sahası haline geldi. M. S. IV. yüzyılın ilk yarısında Kartli Kralı olan Kral Mirian, Kapadokyalı Aziz Nino'nun telkinleri ile Hıristiyanlığı kabul etti ve ülkenin resmi dinini Hıristiyanlık olarak ilan etti. Kral Mirian döneminde Gürcü halkı Hıristiyan olmaya başladı.⁴⁵

Gürcistan, VII. yüzyılda yeni olaylara sahne oldu. İslam orduları, Dört halife döneminden itibaren ilk önce Ermenistan, daha sonra Gürcistan üzerine fetih hareketlerine girişmişlerdir.⁴⁶ Emeviler zamanında bu fetih hareketleri devam etmiş ve bütün Gürcistan ele geçirilmiştir. Bu yüzden bu bölgenin İslam beldesi haline gelmesinden endişelenen Bizans imparatorluğu, Emeviler ile mücadele etmeye başlamıştır.⁴⁷

X. yy.da Gürcistan'daki genel manzara şu şekilde idi: Tiflis'te zamanla Abbasi Halifeliğinden ayrılıp bağımsız hareket eden Tiflis Arap Emirliği⁴⁸ ile Meskhet-Cavakheti'de Tao-Klarceti Krallığı, en güney uçta da Kakheti ve Hereti Krallıkları bulunmaktaydı. Bu parçalanmış olan Gürcü topraklarının birleştirilmesi Bagratuni

⁴⁵ Gürcü vekayinamesinde de Kral Mirian'ın Aziz Nino tarafından Hıristiyanlığı kabul etmesi geniş olarak anlatılmaktadır. Brosset, "Gürcistan", s. 67-79. Burada Gürcülerin Hıristiyanlığı kabul etmesi olayına biraz daha kutsiyet kazandırılmak istendiği görülmektedir. Bugün bile Gürcü tarihçilerinin bir kısmı bu olayı efsaneleştirmiş bir şekilde ifade etmektedirler. Hatta o kadar ileri gitmektedirler ki Hz. İsa'nın havarilerinin Gürcistan'a gelerek Hıristiyanlığı yaymaya çalıştıklarını söylemektedirler. Marshall, *a.g.e.*, s. 83-87.

⁴⁶ Hz. Osman döneminde Habib b. Mesleme tarafından ilk önce Duvin, ardından Tiflis fethedildi ve Gürcüler ile bir anlaşma yapıldı. Bk. Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan" mad., *DA*, C. 6., İstanbul 1996, s. 311-312.

⁴⁷ Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 312. Bu siyasi olaylarda Emevi halifesinin görevlendirdiği Mervan b. Muhammed, Gürcü vakayinamesinde söz dinlemediği için Mervan-Kru (yani Sırt Murvan) olarak bahsedilmektedir. Bk. Brosset, "Gürcistan", s. 202-210; Ayrıca bk. Hayriolu, *a.g.e.*, s. 47; Marshall, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁸ Abbasiler zamanında Erminiye ve İrivan ayrı vilayetler haline getirilince Tiflis'te Şah b. Sümeil tarafından bu emirlik kurulmuştur. (833-852) Bk. Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 312.

hanedanından⁴⁹ gelen David Kurapalati (923-937)⁵⁰ sayesinde gerçekte mi tir. Tao-Klarceti Kralı David Kurapalati, çocu u olmadığı için Bagratlı ailesinin torunlarından biri olan Bagrat'ı evlat edindi. Daha Kral David'in sa lı ında Bagrat, “*Abhazya Kralı*” oldu. Kral David'in ölümünden sonra Bagrat, Kartli ve Tao-Klarceti tahtlarını da bünyesine alarak “*Abhaz ve Kartli Kralı*” unvanını aldı. Kısa zaman sonra Kakheti ve Hereti Krallıklarını da bünyesine dahil etti. Böylece uzun bir aradan sonra yeniden Gürcü birli i sa lanmış oldu.⁵¹ Bundan sonra XI. yy. dan itibaren Kafkasya'ya do ru yayılmaya ba layan Selçuklular ile mücadeleler ba layacaktır. Ayrıca bu konuyu di er bölümlerde ele alaca ımız için burada noktalayalım.

⁴⁹ Bagratlı hanedanlı ı hakkında bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 183-188; Marshall, *a.g.e.*, s. 95-98; Çilo lu, *a.g.e.*, s.40-41.

⁵⁰ Kuropalates unvanı, o dönemde Bizans mparatorlu u tarafından Gürcü hükümdarlara, “*Sarayın Koruyucusu*” anlamına gelen bir unvan olarak verilmekteydi. Bk. Marshall, *a.g.e.*, s. 95.

⁵¹ Hayrio lu, *a.g.e.*, s. 51-52; Marshall, *a.g.e.*, s. 97-98.

B R NC BÖLÜM

XII. YÜZYILA KADAR TÜRK – GÜRCÜ MÜNASEBETLER VE BÜYÜK SELÇUKLULARIN KAFKASYA POL T KASI

A) İlk Türk Devlet ve Kavimleri Dönemi

Türk-Gürcü münasebetlerinin hangi devirde nasıl ba ladı ı konusunda elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat biz biliyoruz ki, Orta Asya'dan yapılan göçlerin istikameti genellikle Kafkasya üzerinden, yukarıda Karadeniz kuzeyine ve oradan Avrupa içlerine do ru olmu tur. Bu cümleden hareketle, ilk devirlerden itibaren Türklerin, Gürcistan bölgesinde de çe itli faaliyetlerde bulundu unu söyleyebiliriz.

Gürcü vekayinamesinde, skender'in Do u Seferi sırasında, M. Ö. IV. yüzyılda Kür nehri boyunca yerle mi “*Bun-Turki*”⁵² ve Kıpçak isminde kavimlerin oldu undan bahsedilmektedir. Öyle ki yine aynı vekayinamede Hazarlardan⁵³ da bahsedilmektedir. Burada, Kuzey Kafkasya'da bulunan Hazarların, Kafkas da nı a arak, Derbend geçidini geçtikleri ve Gürcüleri yenilgiye u rattıkları belirtilmektedir.⁵⁴ Bunun dı nda Hun veya Akhun, Peçenek, Alan/As ve Bulgarlar gibi Türk devlet veya boylarının bu bölgelere geldikleri anla ılmaktadır.⁵⁵

Gürcistan bölgesinde bu Türk akınları, VII. yüzyıl ba larında daha kuvvetli ekilde devam etmi tir. Bu dönemde Bizans ile müttefik olarak Hazarlar, Tiflis'i ku atmı lar ve uzun u ra lardan sonra ehri ele geçirmi lerdir. Bu durum, Hazarların Gürcistan bölgesine yayılmalarına sebep olmu tur.⁵⁶

⁵² Brosset, “*Gürcistan*”, s. 16, dn. 93; Bun-Turki tabiri ile burada daha önce yerle mi bulunan Türklerle vurgu yapılmaktadır. Bunların ya skitler ya da onlardan sonra buraya gelmi ba ka bir Türk kavmi olması muhtemeldir. Bk. Fahrettin Kırzıo lu, *Yukarı Kür ve Çoruh boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 21.

⁵³ Kırzıo lu, adı geçen Hazarların, Kimmerler oldu unu belirtmektedir. Bk. Kırzıo lu, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁴ Hazarların Gürcistan bölgesindeki faaliyetleri hakkında bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 9-15.

⁵⁵ Bedirhan, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁶ Resulzade, *a.g.e.*, s. 5; Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 312. Gürcü vekayinamesinde bu olaylar detaylı olarak aktarılmı tir. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 190-191.

Abbasiiler döneminde Arap fetihleri Kafkasya'da da kendini göstermi ve kuzeyden gelen Türk akınlarını durdurmu lardır. Hazar akınlarına set çeken Abbasiiler, fakat güneyden gelen Türk yayılı na mani olamamı lardır.⁵⁷

Türklerin Gürcistan bölgesindeki faaliyetleri slam kaynaklarında da geçmektedir. nl slam tarihçisi bn'l-Esir eserinde, “*Bir Türkmen toplulu unun Taberistan'dan Kafkaslara do ru sarktı ı, Ermeniler ve Gürcülerle mücadelelere giri ti ini*” belirtmektedir.⁵⁸ te Selçuklular, daha Kafkasya bölgesine gelmeden önce, bu bölgelerde Türk dokusunun varlı nı görmekteyiz.

Abbasi Halifeli inin eski gücünü kaybetmesinden dolayı, X. yüzyıl boyunca, Gürcistan ve çevresinde emirlik görevinde bulunan valilerin kendi hkimiyetlerini bu bölgede kurduklarını görmekteyiz. Bu emirlikler veya devletler, Tiflis'te Caferiler, Gence ve Ani saharında hüküm süren eddadiler⁵⁹, Derbend'de Ha imiler, irvan'da Mezdeiler, Arran, Ermeniyeye ve Güney Azerbaycan'da Sciler ve Sallarilerdir.⁶⁰

B) Büyük Selçuklular ve Kafkasya Politikası

1) Tu rul Bey Zamanında Gürcistan Faaliyetleri

Selçukluların, Gürcistan bölgesindeki ilk grn leri, arı Bey'in komutasında bulunan O uzların veya Türkmenlerin kendilerine yurt bulmak amacıyla Horasan bölgesinden, Kafkasya ve Do u Anadolu bölgelerine akınlar düzenlemeleri sırasında gerçekle mi tir. 1018 yılında arı Bey, Van Gölü

⁵⁷ Abbasi halifeleri Türkistan'dan getirdikleri paralı askerlere dayanmak zorunda kalmı lardı. Bu paralı ve gönüllü Türk cengverleri sayesinde idi ki, IX. yüzyılın ba larında, Abbasi Hilafeti, isyan halinde bulunan Kafkasya vilayetlerini hâkimiyeti altında tutabiliyordu. Mu'tasım zamanında, H. 240 (854-855) yılında nl Türk komutanlardan Ermeniyeye Valisi Bo a el-Kebir, terk edilmi ve harabe haldeki eski emkur ehrini tamir ettirerek, Hazar ülkesinden slamiyeti kabul etmek isteyen bir zümreyi bu ehre yerle tirdi. Bk. Mustafa Demirci, “Abbasiiler ile Hazarlar Arasındaki li kiler (VIII-XI Y.Y.), *Tarihin Pe inde*, S. 5, s. 119; Resulzade, *a.g.e.*, s. 5; Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 312.

⁵⁸ bn'l-Esir, *a.g.e.*, C. IX, s.361, 377, 414.

⁵⁹ eddadiler hakkında daha geni bilgi için bk.: Vladimir Minorsky, *Studies in Caucasian History*, London 1953.

⁶⁰ Ercilasun, *a.g.m.*, s. 387. Bu devletlerin siyasi hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Bedirhan, *a.g.e.*, s. 65-82.

etrafındaki Ermeni Vaspurakan Krallığına bağlı kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır.⁶¹ Buradan hareketle Nahçıvan bölgesinde, Gürcülerin mehur komutanı Liparit, 5.000 kişi ile Türkmenlerin karşısına çıkmış, fakat Selçukluların sayıca üstün olmasından dolayı bulunduğu yeri terk etmiştir.⁶² Yine Duvin'e akın eden Selçuklu Türkmenleri, karşılarına çıkan Vasak Pahlavuni'yi de yenilgiye uğratmıştır.⁶³ 1021 tarihine kadar süren Çarı Bey'in bu akınlar sonucunda, tekrar kardeşi Turul Bey'in yanına dönmüş ve ona gittiği yerlerde karşılarına çıkacak herhangi bir kuvvetin bulunmadığı konusunda malumat vermiştir.⁶⁴ Çarı Bey'in yaptığı olduğu bu keşif seferinin en önemli sonucu da üphesiz kendilerine yurt arayan Türkmenlerin ileride bu bölgelere yönlendirilmesi şeklinde ortaya çıkacaktır.

Selçuklular, 1040'da Gaznelileri, Dandanakan Savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra bağımsızlığını kazanmış ve devletin kuruluğu da böylece tamamlanmıştır. Hemen bu savaş sonunda toplanan kurultayda Turul Bey (1040-1063), Selçuklu hükümdarı olmuş ve eski Türk veraset anlayışına göre "*ülkeyi hanedan üyeleri arasında*" paylaşmıştır.⁶⁵ Bu cümleden hareketle, amcası Arslan Yabgu'nun oğulları olan Kutalmış ve Resul Tekin, Hazar Denizi sahillerindeki ülkelerin -yani Gürcistan- fethi için görevlendirilmiştir. Aynı zamanda, diğer amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çarı Bey'in oğlu Yakuti'yi de Azerbaycan,

⁶¹ Ermeni Kralı Senakerim, bu Türk akınlarından korkarak 4000 köy, 70 kale ve 8 ehrini Bizans imparatoru Basil'e terk etmiştir. Bk. Allen, *History of Georgian People*, London 1932, s. 87; Urfalı Mateos vekayinamesinde, Selçukluların bu bölgeye yaptığı akınlardan bahsedilmektedir. Urfalı Mateos, "*Türklerin acayip ekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçları*" olduğundan bahsetmektedir. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 48.

⁶² Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Ankara 1944, s. 36. Müverrih Vardan, bu olayı anlatırken tarihi bir yanlışlığı ve bu seferi Turul Bey'e atfetmiştir. Bk. Müverrih Vardan, *a.g.m.*, s. 172.

⁶³ Müverrih Vardan bu olayı şöyle anlatmaktadır: "*Türkler Duvin'e akın ettikleri zaman kahraman Vasak onlara karşı geldi ve büyük kahramanlık gösterdikten sonra Sergevil'e döndü. Vasak'ın orada istirahat için biraz uyurken meçhul bir ahıs tarafından başına vurularak öldürüldü*". Bk. Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s. 172-173.

⁶⁴ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1998, s. 32-33. Çarı Bey'in bu seferi için bk.: brahim Kafesolu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı ve Tarihi Ehemmiyeti", *Köprülülük Arma anı*, İstanbul 1953, s. 267-271.

⁶⁵ Ravendî, *a.g.e.*, C. I, s. 103; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 36; Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli, Ankara 1971, s. 146.

Arran,⁶⁶ Ermenistan, Ebher ve Zencan gibi bölgelerin fethi için görevlendirilmiştir.⁶⁷ Zaten Ça rı Bey'in ke if seferinden hemen sonrasında, ba ıbozuk Türkmenler çoktan bu bölgelere do ru akın akın yayılmı lardı.

Tu rul Bey tarafından Güney Kafkasya'nın fethi ile görevlendirilen Kutalmı , Aras nehrini geçerek kısa sürede Arran, Gürcistan ve Ermenistan ülkelerinde fetih hareketlerine ba lamı tır. Azerbaycan fethine memur edilen di er Selçuklu melikleri de Urmiye Gölü kenarlarına geldiler. Daha önce bu bölgelere gelmi ve birçok faaliyetlerde bulunmu olan Türkmen reisleri ile i birli i yaptılar. Bu beyler, Tu rul Bey'in yüksek hâkimiyetini tanımakla beraber, hareketlerinde tamamen serbest olduklarından istedikleri gibi çapul ve ya ma faaliyetlerinde bulanabiliyorlardı.⁶⁸

Bizans mparatorlu u, do u sınırındaki bu geli meleri yakından takip etmekte idi. Bunun için 1045 sonbaharında, Bizans mparatoru IX. Konstantin Monomakhos, Gürcü komutanı Liparit'i bir ordu ile eddadîlerin merkezi Duvin'e göndermesine ra men istedi i ba arıyı elde edememi tir.⁶⁹ Bu ba arısızlı ın sebebi ise Kutalmı 'ın buraya gelerek, Selçukluların vassalı sayılan eddadilere yardım etmesidir. Kutalmı , içinde Ermeni ve Gürcülerin de yer aldı ı Bizans ordusunu Gence önlerinde yenilgiye u ratmı tır. Bu ba arıdan sonra Musa Yabgu'nun o lu Melik Hasan, Erzurum ve Pasin'i istila ettikten sonra, Vaspurakan bölgesine de akınlarda bulunmu , fakat bu bölge valisi Bulgar Aaron ve Gürcistan valisi Katakalon ile yaptı ı sava ta ölmü tür.⁷⁰ (1047) Bunun üzerine, Tu rul Bey, Azerbaycan Selçuklu valisi brahim Yınal ile Kutalmı 'ın mü terek komutasındaki Selçuklu ordusunu Bizans'a kar ı gönderdi. Gürcü kumandanı Liparit'in de destek verdi i Bizans ordusu, Hasankale (Kapetru)'de a ır bir yenilgiye u ratılmı ve hatta Gürcü komutanı Liparit'te burada esir alınarak Rey'e Sultan Tu rul Bey'in yanına

⁶⁶ Eski Yunan ve Romalıların Albanya dedikleri bölgenin Arapçala tırılmı ismidir. Kür ve Aras nehirleri arasındaki bölgeye verilen isimdir. Bk. Zeki Velidi Togan, "Arrân" mad., A, C. I, Eski ehir 2007, s. 596.

⁶⁷ Bedirhan, *a.g.e.*, s.126-127.

⁶⁸ Yinanç, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁹ Bu dönemde Duvin komutanı eddadilerden Ebu'l-Esvâr idi. bk. Brosset, "Gürcistan", s. 283; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.82.; brahim Kafeso lu, "Selçuklular" mad., A, C. X, Eski ehir 1997, s. 365.

⁷⁰ Azimî, *a.g.e.*, s. 9, dn. 47. Fahrettin Kırzıo lu, *Anı ehri Tarihi*, Ankara 1982, s. 18.

gönderilmi tir.⁷¹ Gürcü vekayinamesinde de bu olay ile ilgili olarak unlar söylenmektedir: “*Sultan Bahram-Lam’ın (brahim Ynal) Türkleri Pasin memleketinde görüldüklerinden, imparatorluk ordusu harekete geçti. Liparit de ça rılmı olup imparatorun yardımına gelmek üzere Yukarı-Kartli’nin bütün askerleriyle beraber hareket etti. Ordro ve Ukum’un eteklerinde çarpı ma vuku buldu; Bizans ordusu ve Liparit, Türkler tarafından kaçma a mecbur edildiler ve büyük bir katliam oldu. Liparit yakalanarak Horasan’a sultanın yanına götürüldü*”⁷². Bu olay tarihimize 1048 “*Pasinler Sava ı*” olarak geçmi tir.

Bu sava tan sonra da Selçukluların ilerlemesi devam etmi ve Tu rul Bey 1054 yılında Azerbaycan’a sefer düzenlerken⁷³, Kutalmı da Kars’a hücum etmi tir.⁷⁴ Öte yandan Sultan Tu rul’un yönlendirdi i kuvvetlerin, kuzeyde Kafkaslara, batıda Canik ormanlarına, güneyde Tercan, Hanzit ve Erzincan’a kadar ilerlerken, bir ba ka kuvvet Oltu yörelerinden geçip, Çoruh Irma ı vadisinin ötesindeki memleketleri istilaya u rattı ı görülmektedir.⁷⁵ Kısaca, Malazgirt Sava ı’nda önce Selçuklular bölgeyi yo un bir istilaya tabi tutarak kontrol altına almı lardır.

⁷¹ Azimî, *a.g.e.*, s. 9, dn. 51; Turan, “*Selçuklular*”, s. 123, Nodar engelia, “Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan”, *Çvneburı*, S. 11, Temmuz-Eylül 1998, s. 13. Gürcü vakayinamesinde de bu olay ile ilgili olarak unlar söylenmektedir: “*Sultan Bahram-Lam’ın (brahim Ynal) Türkleri Pasin memleketinde görüldüklerinden, imparatorluk ordusu harekete geçti. Liparit de ça rılmı olup imparatorun yardımına gelmek üzere Yukarı-Kartli’nin bütün askerleriyle beraber hareket etti. Ordro ve Ukum’un eteklerinde çarpı ma vuku buldu; Bizans ordusu ve Liparit, Türkler tarafından kaçma a mecbur edildiler ve büyük bir katliam oldu. Liparit yakalanarak Horasan’a sultanın yanına götürüldü*”. Liparit’in esir alınması olayını Urfalı Mateos, ayrıntılı olarak eserinde ele almaktadır. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 89-90. Orbelian ise Sunik tarihinde Liparit’in Gürcü senyörlerinin ihaneti yüzünden öldürüldü ünü söyler. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 90, dn. 224. Fakat di er bütün kaynaklarda, Bizans mparatorunun, Tu rul Bey’den Liparit’i fideye kar ılı nda serbest bırakmasını istedi i, fakat Tu rul Bey’in, herhangi bir fideye almadan Liparit’i mparatora gönderildi inden bahsedilmektedir. Liparit ise daha sonra mparator tarafından tekrar Gürcistan’a gönderilmi tir. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 90; Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s.175; Brosset, “*Gürcistan*”, s. 284; Azimi, *a.g.e.*, s. 11; N. N. engeliya, “XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular”, *Tarih ncelemeleri Dergisi*, C. XXII, zmir 2007, s. 229.

⁷² Brosset, “*Gürcistan*”, s. 283.

⁷³ Urfalı Mateos eserinde bu olayla ilgili unları aktarmaktadır: “*503 tarihinde Ermenistan üzerine zehirli ve öldürücü bir rüzgâr esti. ran sultanı Tu rul, payitahtından hareket edip deniz kumu kadar çok olan askerlerle beraber Ermenistan’a yürüdü*”. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 100.

⁷⁴ Azimî, *a.g.e.*, s. 14. Kutalmı ’ın, Kars üzerinde giri ti i hareketleri hakkında Anılı Kadı Ebu Nasır Burhaneddin, “*Enisü’l-Kulüb*” adlı eserinde de bahsedilmektedir. Bk. Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları I”, *Belleten*, C. VII, Ankara 1943, s. 459, 502, 503.

⁷⁵ Bedirhan, *a.g.e.*, s.147. Müslümanlar (Selçuklular), Anadolu ehirlerine öyle daldılar ki, onlarla stanbul (Kostantınıyye) arasında on be günlük bir mesafe kaldı.

2) Sultan Alparslan ve Kafkasya Seferleri

Tu rul Bey'den sonra Selçuklu tahtına çıkan Alparslan zamanında (1063-1072), kaynakların bildirdi i üzere, Kafkasya üzerine biraz daha a ırlık verildi i görülmektedir.⁷⁶ Asıl gayesi Rum (Anadolu) memleketlerini fethetmek olan Sultan Alparslan, etrafındaki komutanlarının ve emirlerinin yönlendirmesiyle, arkasını emniyete almadan Bizans egemenli indeki Anadolu üzerine sefere çıkmanın tehlikeli olaca mını anladı ndan Gürcistan üzerine sefere çıkmı tır. Bunun için Alparslan, 22 ubat 1064 yılında Rey'den Azerbaycan'a hareket ederek Urmiye Gölü'nün kuzeydo usundaki Merend ehrine geldi.⁷⁷ Burada kendisini Kafkaslarda ve Anadolu'da sık sık akınlarda bulunan Tu tekin⁷⁸ adında bir Türkmen beyi kar ıladı.

Sultan Alparslan, buradan ordusuyla birlikte o yöredeki dar geçitlerden ve da yollarından geçerek Nahçıvan'a varmı ve Aras Nehri'ni geçmek için gemiler yapılmasını emretmi tir. Sultan Alparslan, asker toplama ve gemi yapımı i ini hallettikten sonra kendisi Gürcistan içlerine do ru ilerlerken, o lu Melik ah ile veziri Nizamülmülk'ü de Bizans sınırındaki bazı kalelerin fethiyle görevlendirdi.⁷⁹ Kaynaklarda, Melik ah ve Nizamülmülk'ün ba ında bulundu u ordunun birçok kalenin alınmasını sa ladı ndan bahsedilmektedir.⁸⁰

Gürcü vekayinamesinde, Alparslan'ın bu seferi ile ilgili olarak unlar aktarılmaktadır: “Akınlarda daima yaptı ı gibi ansızın gelerek Kangarni bölgesine ve Trialet'e girdi, tahribat yaptı ve atlıları bir gün içinde Kvelis-Kur'a kadar

⁷⁶ Sava E ilmez, “Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 705-712.

⁷⁷ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 24; bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 49; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 59. Claude Cahen, Sultan Alparslan'ın bu seferinin nedeni olarak bu bölgelerdeki Türkmenler üzerinde otoritesini güçlendirmek oldu unu belirtmektedir. Bk. Claude Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu*, çev., Erol Üyepazarı, stanbul 2000, s. 3.

⁷⁸ Mevdudi, bu beyin Selçuklular tarafından Rum (Anadolu) sınırında bulundurulmuş bir uç beyi oldu unu kaydetmektedir. Bk. Mevdudi, *a.g.e.*, s.227; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁹ bnü'l-Esir ve Sadruddin el Hüseyinî de Melik ah'ın karargâhta bırakıldı ı belirtilmektedir. Bk. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 50; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 24. kr . Mevdudi, *a.g.e.*, s. 228.

⁸⁰ Kaynaklarda Sürmari, Meryem-ni in ve daha birçok kalenin alındı ndan ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Bk. Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 24-25; bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 50-51; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 60-63.

yayıldılar. Alparslan, av et, Klarcet ve Tao⁸¹ içinden geçerek Paneskert'e (Malazgirt) kadar geldi. Aynı günde Tor ve Ghviv vadisine kadar gelerek Trialet'de üç gün kaldı".⁸² Görüldü ü üzere Sultan Alparslan, Gürcistan içlerinde istedi i gibi hareket etme imkânına kavu mu tu. Daha sonra Selçuklu ordusunda öncü birlikleri, Gürcü kralını yakalamak üzereyken, kral kaçarak zor kurtuldu. Burada Selçuklu birlikleri tarafından, Ahalkalak⁸³ ehri ku atılarak ele geçirildi. Sultan Alparslan Ahal-kalak'ta bulundu u sırada, eski Türk devletlerinde oldu u gibi, siyasi ittifak için Ermeni Kralı David'in o lu Kivrike'nin kızı ile evlenmek istedi. Sultan'dan korkan Kral ise bu evlili e müsaade etmek durumunda kalmı tır.⁸⁴

Kaynakların verdi i bilgilere göre, Sultan Alparslan, o lunu ve Nizamülmülk'ü yanına ça ırmı ve böylece Selçuklu ordusu tekrar birle mi tir. Daha sonra bu ordu harekâtına devam ederek, Sepid- ehri⁸⁵ ve A al-lal (Allaverdi)⁸⁶ ehrini ku atarak almı tır.⁸⁷ Bunun üzerine Gürcü kralı elçileriyle beraber Sultan Alparslan'a hediyeler göndererek barı talebinde bulunmu , Sultan Alparslan da Gürcü kralına gönderdi i mektup ile "barı için ya slam'ı ya da cizyeyi kabul etmekten ba ka çare olmadı mı" bildirmi tir.⁸⁸

⁸¹ Klarcet, Artvin ve civarına, Tao ise Oltu-Tortum havalisine Gürcülerin verdi i isimdir. Bk. brahim Tellio lu, *Do u Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004, s.68.

⁸² Brosset, "Gürcistan", s. 287; Alpaslan'ın bu seferi hakkında ayrıca bk. Mateos, *a.g.e.*, s.119.

⁸³ ranlıların *Sapid-sahr* ve Türklerin *Ak ehir* olarak adlandırdıkları Gürcüler, bu ehre *Ahalkalak* adını vermi lerdir. Bk. Turan, "Selçuklular", s. 155.

⁸⁴ Brosset, "Gürcistan", s. 288; Gürcü vekayinamesinde Ahal-Kalak'ın iyi istihkâm edilmedi i için Türkler tarafından alındı na vurgu yapılmaktadır. Bk. Brosset, "Gürcistan", s. 288; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 119; Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s.177. Sultan Alparslan, daha sonra bu ki iyi veziri Nizamülmülk ile evlendirmi tir. Bk. engelia, "Gürcüstan", s. 13.

⁸⁵ Bu ehir, Kartli ve Kars arasında, muhtemelen Kars mevkiinde Marma in manastırının 5 km kuzeybatısında bulunmakta idi. bk. Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Do u Sınırı*, çev., Fikret I litan, stanbul 1970, s.185, dn. 1. Bu ehri ismi bnü'l-Esir'de "Sübiz- ehri" olarak geçmektedir. Bk. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 51.

⁸⁶ Bugünkü Borçala nehrinin sol yanında yer alan ehri için bk. : Honigman, *a.g.e.*, s. 185, dn. 7. bnü'l-Esir'de bu ehri yandı ndan bahsedilmektedir. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 51.

⁸⁷ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 51; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 25; Mevdudi, *a.g.e.*, s. 228.

⁸⁸ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 26; engelia, "Gürcüstan", s. 13.

Sultan Alparslan, Ahalkalak ehirini aldıktan sonra Ani⁸⁹ ve Kars tarafına do ru yürüdü. Kaynakların bildirdi ine göre Ermenistan bölgesinde yer alan Ani, çok müstahkem bir vaziyette bulunmakta idi. Fakat Sultan Alparslan, uzun bir ku atmadan sonra Ani'yi fethetmi tir.⁹⁰ (1064) Sultan Alparslan, Ani'yi eddadilerden Duvın Emiri Minuçehr'in o lu Ebu'l-Esvar'a vermi tir.⁹¹ Ani'nin dü mesi üzerine Kars prensi Abbas o lu Gagik, Alparslan'ı Kars'a davet ederek itaatini bildirdi.⁹² Sultan Alparslan'ın Kafkasya'daki bu fetihleri slam dünyasında büyük sevinç yaratmı ve Halife tarafından kendisine “*Ebu'l-Feth (Fethin Babası)*” unvanı verilmi tir.⁹³

Sultan Alparslan'ın bu ilk seferi hem Bizans açısından hem de Gürcistan açısından dönüm noktası olmu tur. Bizans'ın do u hududunu savunmayı tamamıyla ihmal etmesi sonucunda, Türklerin bu bitmek tükenmeyen akınları ile Kafkasya ve Do u Anadolu bölgesinde bulunan halk zor duruma dü mü tür.⁹⁴ Gürcistan'daki durum ise Bizans'ın konumundan çok daha a ır olmu tur. Çünkü Selçukluların bu bölge üzerinde hâkimiyeti sa laması ile bölgenin hem siyasi hem de sosyal yapısında büyük de i im ya anmı tır.

⁸⁹ Ani, Arpaçay'ın sa sahilinde, Aras ile birle ti i noktaya yakla ık 40 km. mesafede bulunmaktadır. Bk. W. Barthold, “Ani” mad., A, C. I, Eski ehir 1997, s. 435. Mevdudi, “*bu ehirin büyüklü ünü anlatmak için yalnız kilise sayısının be yüzde fazla oldu unu söylemek kafidir*” demektedir. Mevdudi, *a.g.e.*, s. 229.

⁹⁰ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 288; Mevdudi, *a.g.e.*, s. 229-230; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 26-27. Ani'nin fetihten sonra ehirdeki katedralin tepesindeki haçın alınarak Nahçıvan Camii'nin kapısının e i ine konuldu u, ayrıca Alparslan'ın katedrali camiye çevirerek, burada ilk Cuma namazı kıldı ı bildirilmektedir. Bk. Nebi Gümü , “Büyük Selçuklu-Gürcü li kileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 715.

⁹¹ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 288; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 168; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 86. Bu uygulama ile Anı- eddadileri kolu, Selçuklulara tabi olarak kuruldu. Bk. Minorsky, *a.g.e.*, s. 81; Brosset, “*Georgie*”, s. 328.

⁹² Urfalı Mateos'un eserinde Sultan Alparslan'ın Kars'taki Kral Gagik'e bir elçi gönderip kendisine arzı hürmet etmesi için yanına ça ırmı , fakat Gagik, Sultan Tu rul'un ölümünden beri siyaha büründü ünden bu durum Sultan'ın ho una gitmi ve kendisine krallık giysileri giydirilmi tir. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 121-122. Müverrih Vardan ise “*Kars Kralı Gagik, Türklerin korkusundan dolayı, kendi memleketini Rumlara verdi ve kar ılı ında Zamıntavı, Laryayı, Amasyayı ve Gomanayı yüz kadar köyleriyle aldı*” diyerek Gagik'in pek samimi olmadı ı gerçe ini ortaya çıkarmaktadır. Bk. Müverrih Vardan, *a.g.m.*, s. 178.

⁹³ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. I, s. 317; bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 52; Turan, “*Selçuklular*”, s. 156.

⁹⁴ Honigman, *a.g.e.*, s. 182.

Sultan Alparslan'ın ikinci Gürcistan seferine (1067) çıkmasında, Büyük Selçuklu Devleti'nin kendi nüfus ve hâkimiyet sahası olarak gördü ü Kafkasya bölgesinde çıkan karı ıklıklar neden olmu tur. öyle ki kuzeyden gelen Alanlar (Osset) gibi kavimler, Kafkasya bölgesine gelmi ler ve istilaya giri mi lerdir. Gerçekten de Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın müttefiki olan Alanlar, Selçukluların vassalı olan eddakilere saldırmı , bunun üzerine Sultan Alparslan, ikinci defa Gürcistan seferine çıkmı tır.⁹⁵ Bu karı ıklıklardan faydalanan Gürcü Kralı Bagrat da irvan ahlara kar ı harekete geçmi ve eki'yi istila edip Kaheti Kralı Gagik'in o lu Agsartan'a vermi ve devamında Berdea'yı da ele geçirmi tir. te bu sebeplerden dolayı ki Sultan Alparslan, Gürcistan'a hareket etmi ve bir kısım yerleri fethetmi tir.⁹⁶ Sultan Alparslan önce Gagik'in o lu Agsartan'dan Kaheti'yi, sonra da Kartli'yi almı tır.⁹⁷ Selçuklu hükümdarı ayrıca o dönemde de Gürcistan'ın merkezi olan Tiflis ile Rustav'ı da ele geçirmi ve bu bölgeleri Gence Emiri Fadlun'a (1067-1088) vermi tir.⁹⁸ (1068) Bu sefer sırasında Gürcü Kralı'nın da vergi vermeyi kabul ederek Sultan Alparslan'a itaatini bildirdi i görölmektedir.⁹⁹ Fakat Sultan Alparslan, Gürcistan'dan ayrıldıktan sonra Kral Bagrat (1027-1072), Emir Fadlun'un üzerine yürümü ve Tiflis'i tekrar geri almı tır. Bunun üzerine Sultan Alparslan, komutanı Savtekin'i buraya göndermi ve böylece Gürcistan'daki hâkimiyet yeniden tesis edilmi tir.¹⁰⁰ (1069)

3) Sultan Melik ah'ın Gürcistan Faaliyetleri

Sultan Alparslan'ın Do u Seferi sırasında, bir kale muhafızı tarafından öldürülmesinden sonra Selçuklu tahtına Melik ah çıkmı tır. Sultan Melik ah (1072-1092), gençlik yıllarında babası ile beraber Gürcistan seferine katıldı ndan, bu

⁹⁵ Minorsky, *a.g.e.*, s. 75; Bedirhan, *a.g.e.*, s. 171-172. kr .: Gümü , *a.g.m.*, s.715.

⁹⁶ Gürcü vekayinamesi, bu sefer sırasında Alparslan'ın yapmı oldu u fetihler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 290-292.

⁹⁷ Gürcü vekayinamesinde, Agsartan'ın Sultana katılarak, ona muhte em hediyeler takdim edildi inden ve Müslüman oldu ndan bahsedilmektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 291; Yinanç, *a.g.e.*, s. 62.

⁹⁸ Brosset, "*Gürcistan*", s. 291; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 78; Minorsky, *a.g.e.*, s. 65-66; Ronald Grigor Suny, *The Making Of The Georgian Nation*, 1994, s. 34.

⁹⁹ Gürcü vekayinamesinde, "*Kral Bagrat'ın bar ı dilemek üzere Liparit'in o lu oane'yi elçi olarak göndermi , Sultan ise haraç talebinde bulunmu , fakat kı artlarının sert olmasından dolayı tekrar Horasan'a dönmü tür*" denilmektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 291-292.

¹⁰⁰ Turan, "*Selçuklular*", s. 164; Yinanç, *a.g.e.*, s. 83-84.

bölgeleri çok iyi bilmekte ve buraların önemini çok iyi idrak etmekte idi. Sultan Melik ah, Selçuklu hükümdarı oldu u sıralarda, Gürcü Kralı Bagrat da ölmü ve yerine Gürcistan tahtına II. Georgi (1072-1089) geçmi tir.¹⁰¹ Sultan Melik ah'ın Gürcistan üzerine ilk seferi Gürcistan'da çıkan birtakım karı ıklıklar neticesinde gerçekleş mi tir. Sultan Melik ah, Kartli'ye kadar gelip, Gence'yi Emir Fadlun'dan alarak, bölgenin sorumlulu unu Emir Savtekin'e vermi ve maiyeti ile birlikte geri dönmü tür.¹⁰² (1076) Fakat Kral II. Giorgi, Savtekin ile yaptı ı sava ları kazanıp Selçuklu hâkimiyetindeki bazı yerleri tekrardan geri almı tır. Bu durum kar ısında Melik ah da ikinci kez Gürcistan seferine çıkmı tır.¹⁰³ (1078-1079) Bu sefer sırasında Somketh alınmı ve Emir Savtekin'e yeni kuvvetler bırakılarak geri dönlümü tür. Emir Savtekin'in Gürcüler kar ısında yeniden bozguna u raması üzerine,¹⁰⁴ Oltu, Erzurum ve Kars bölgesinin Bizans komutanı Grigor Bakuryan'ın eline geçmi ve Gürcü Kralını da metbu tanımtı. Bunun üzerine Sultan Melik ah, bu sefer Emir Ahmed'i, Gürcistan seferi ile görevlendirdi.¹⁰⁵ Emir Ahmed, Gürcü kralını, Kveli'de (Kouel) a ır bir hezimete u ratmı ve Kral II. Giorgi çareyi kaçırmakta bulmu tur.¹⁰⁶ (1080) Emir Ahmed'e ba lı olan kuvvetler bu sava ta büyük miktarda ganimet elde etmi lerdir. Daha sonra Emir Ahmed, Kars'ı ku attı ve kesin olarak geri aldı. Ardından Erzurum'u, Oltu'yu da alarak, bu bölgedeki Hıristiyan hâkimiyetine son verdi. Bu olaylardan sonra Selçuklu beyleri ve mahiyetleri, akın akın Gürcistan bölgesine gelip yerle meye ba layacaklardır. Hatta Selçuklu kuvvetleri, Anadolu'ya gitmekte olan sasi (sa) ve Bujgop (Yakup)¹⁰⁷ gibi büyük emirlere rastlamı ve onlara “*yüklü oldukları büyük miktardaki altın ve serveti gösterip, Bizans memleketine gitmeye ne lüzum var, i te ıssız ve hazine ile dolu Gürcistan buradadır*” diyerek onların da Gürcistan bölgesine çekirge sürüsü gibi

¹⁰¹ Gürcü vekayinamesi bu olaydan, “*Ne Bagrat, ne de Sultan birbirlerinin ölümünden haberdar olmamı lardır*” diye bahsetmektedir. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 183.

¹⁰² Brosset, “*Gürcistan*”, s. 303; Yinanç, *a.g.e.*, s. 110; brahim Kafeso lu, *Sultan Melik ah Devrinde Büyük Selçuklu mparatorlu u*, stanbul 1953, s. 113.

¹⁰³ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 306; Yinanç, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰⁴ Bu yenilgiden sonra Kafkaslardan geri ça rılan Emir Savtekin Ba dat'a gelmi , vezir Ebu üca tarafından kar ılanmı , halifenin huzuruna kabul edilerek hilat giydirilmi ve kendisine ihsanlarda bulunulmu tur. Daha sonra hastalanarak sfahan'a dönen Savtekin, 1085'de burada vefat etmi tir. Bk. Kafeso lu, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁰⁵ Kafeso lu, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁰⁶ Mariam Lorkipanidze, *Georgia in the XI.-XII. Centuries*, Tblisi 1987, s. 75.

¹⁰⁷ Osman Turan, Bujgop'un Mengücek olabilece ini belirtmektedir. Bk. Turan, “*Türkiye*”, s. 39.

yayımlarını sağlamalarıdır.¹⁰⁸ Nitekim Gürcü vekayinamesinde bununla ilgili olarak şöyle denilmektedir: “*Asis-Forni memleketleri, Klarcet, deniz kıyısına kadar av et, Acara, Samtze, Kartli, Arguet, Samokalako ve Çkondid talanlar ve halkı esir eden Türklerle doldu*”.¹⁰⁹ Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Sultan Melik ah zamanında artık bu bölgelere Türklerin yerleşmesi sağlanmıştır.

Selçuklular, ertesi yıl tekrar Gürcistan’a girerek fetihlerine devam etmişler ve Çoruh kaynağı ile Trabzon’a kadar bütün sahil bölgesini ele geçirmişlerdir.¹¹⁰ Bu durum karşısında Bizans’tan da gerekli desteği alamayacağını da anlayan II. Giorgi, başkaca çaresi kalmayarak Melik ah’ın yanına gitti. Böylece, Gürcü Kralı II. Giorgi, Selçuklulara tabi olmuştur ve haraç vermeyi kabul etmiştir.¹¹¹ Ayrıca Sultan Melik ah, bütün Arran bölgesini, Azerbaycan genel valisi olan Kutbüddin İsmail’e verdi ve onu bu beldenin meliki ilan etti.¹¹²

Selçuklu hükümdarı Melik ah zamanında, Gürcistan üzerine yapılan seferler sonucunda Türklerin, bu bölgelere tam olarak yerleştiğini söyleyebiliriz. Zaten bu dönemde Gürcü kaynaklarında, Türklerin Gürcistan bölgesinde nasıl yayıldığını konusunda geniş bilgiler bulunmakta ve bu olay “*Didi Turkoba (Büyük Türkeli)*” olarak adlandırılmaktadır.¹¹³ Gürcü vekayinamesindeki şu ifade aslında her şeyi açıkça ortaya koymaktadır: “*Dünyanın her tarafındaki Türkler, sanki bu memlekette randevu vermişlerdir. Sultan da dâhil olmak üzere, kimse onları ne oradan*

¹⁰⁸ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 306-307; *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, çev., Katharine Vivian, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1991, s. 2. M. Halil Yinanç, merkezi Erzurum olmak üzere, Ebu Kasım tarafından kurulan, Saltuklu Beyliği’nin bu tarihten itibaren tesis edilmeye başlandığını söylemektedir. Bk. Yinanç, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰⁹ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 307; Qaukhchisvili, *a.g.e.*, s. 3.

¹¹⁰ Yinanç, *a.g.e.*, s. 112. Gürcü vekayinamesinde “*Kral II. Giorgi’nin çaresizlik içine düştüğü, kurtarıcı olarak Bizans’ın dahi eski gücünü yitirdiği ve bütün deniz kıyı ülkelerinin Türkler tarafından istila edildiğinden*” bahsedilmektedir. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 308.

¹¹¹ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 308; *The Georgian Chronicle* s. 4-5; Allen, W. E. D., *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 94; Suny, *a.g.e.*, s. 34; engelia, “*Gürcüistan*”, s. 14. Kahet kralı Aqsartan da kendi ülkesinin Gürcü Kralına verildiğini duyunca telaşlandı, Sultan Melik ah’ın yanına gidip tekrar Müslüman olmuştur ve bu sayede krallığını kurtarmıştır. Bk. Yinanç, *a.g.e.*, s.113.

¹¹² Yinanç, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹³ Berdzeni vilisi-Canaia, *a.g.e.*, s. 136; engelia, “*Gürcüistan*”, s. 14. Suny, Selçukluların bu bölgelerde yerleşmesinin Gürcistan’ın politik ve ekonomik durumunu zayıflattığını belirtmekte ve bunun nedeninin ise daha önce ekili alanların Türkmenler tarafından otlak olarak kullanılmasını göstermektedir. Suny, *a.g.e.*, s. 34.

uzakla tırmayı, ne de onlara en ufak zarar vermeyi aklından geçirebiliyordu".¹¹⁴

üpheşiz unu ifade etmek gerekir ki, daha önce Gürcistan'a yerle mi bulunan bu Türk nüfusu, özellikle bu dönemden itibaren ve daha sonra Mo ol istilası ile buradan akın akın Anadolu'ya geçecek ve zamanla Anadolu'nun Türkle mesini sa layacaktır.

4) Selçuklu Fetret Devri Gürcü Münasebetleri

Ermeni asıllı Urfalı Mateos'un, "*herkesin babası, bütün insanlara kar ı merhametli ve ho görü sahibi*" dedi i Sultan Melik ah'ın¹¹⁵, 1092 yılında ölmesi üzerine Büyük Selçuklu Devleti, fetret devrine girmi tir. Bu yüzden, Selçuklular, bu dönemde devamlı olarak taht kavgaları yüzünden, yeterince Gürcistan bölgesi ile ilgilenememi lerdir. Ayrıca, Gürcü vekayinamesinin de belirtti i gibi, bir de bu dönemde Haçlı ordularının slam dünyası üzerine gelmesi, Gürcülerin siyasi ya amını olumlu yönden etkiledi. Bizce bu iki olay, Gürcülerin kendilerini toplamalarına ve tekrar ba ımsız olarak hareket etmelerine neden olmu tur. Nitekim Gürcü vekayinamesinde, Kartli'nin restore edildi inden, Kral David'in ordusunu ço altarak kuvvetlendi inden ve daha önce Selçuklulara verilen verginin kesildi inden ve Türklerin kı ı Gürcistan'da geçirmelerine nihayet verildi inden bahsedilmektedir.¹¹⁶ Bundan sonra Kral David, daha önce Türklerin eline geçen bölgeleri tek tek geri almaya ba lamı tır. Bu yüzden Haçlılar, artık Gürcistan'ı, Hıristiyanlı ın do udaki en önemli kalesi olarak görmeye ba layacaklardır.

Gürcülerin bu ekilde faaliyetlerde bulunmalarına zaman zaman da olsa Büyük Selçuklu hükümdarları kar ı koymaya çalı mı lardır. Gürcü vekayinamesi, Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) 1110 yılında 200.000 ki ilik bir orduyu Gürcistan üzerine gönderdi inden, fakat bu ordunun Maslata'da yenilgiye u ratıldı ından bahsetmektedir. Fakat tam tersine, Selçuklu kaynaklarında, Selçuklu

¹¹⁴ Brosset, "*Gürcistan*", s. 317; *The Georgian Chronicle* s. 15; engeliya, *a.g.m.*, s. 234. Ahmet Cevdet Pa a, Melik ah'ın zapt etti i yerlerde Gürcistan sınırından Hazar denizi sahillerine kadar Da ıstan'da birçok Türk toplulu unun iskan ettirildi ini belirtmektedir. Bk. Ahmet Cevdet Pa a, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 178; Brosset, "*Gürcistan*", s. 308; *The Georgian Chronicle* s. 5.

¹¹⁶ Brosset, "*Gürcistan*", s. 311; Qaukhchishvili, *a.g.e.*, s. 9; Berdzeni vili - Cana ia, *a.g.e.*, s. 140.

ordusunun Gürcüleri yenilgiye uğrattığı belirtilmektedir.¹¹⁷ Görüldüğü üzere artık Büyük Selçuklu Devleti, Gürcistan üzerindeki hâkimiyetini kaybetmekte idi, fakat onun yerini özellikle Ön Asya ve Yakındoğu'da yeni siyasi tekküller alacaktır. Daha Büyük Selçuklu İmparatorluğu varlığını devam ettirirken, devlet içinde ayrı ayrı siyasi birimler oluştu ve daha sonra da bunların çoğu bağımsızlığını kazanmıştır. Bu cümleden olarak, bizimde asıl konumuzu oluşturan Türkiye Selçuklularının ve Anadolu'daki ilk Türk Beyliklerin ortaya çıkışı ile Türk-Gürcü ilişkilerinin seyri de değişecektir. Tabii ki bu dönemde, Gürcülere karşı bazen tek başına bazen de gerek Irak Selçukları ile gerekse Azerbaycan Atabeyliği ile ortak hareket edildiğini görmekteyiz. İlk önce özellikle Gürcistan bölgesine sınır olmaları bakımından, XII. ve XIII. yüzyılda ilk Türk Beylikleri ile Gürcüler arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir içinde geliştiğine değineneceğiz.

¹¹⁷ Brosset, "Gürcistan", s. 317. Karşı. Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 57; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 42; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999, s.234.

K NC BÖLÜM

XII. YÜZYILDA ANADOLU'DA KURULAN İLK TÜRK BEYLİKLERİ LE GÜRCÜLER ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan, 1071'de Malazgirt Savaşı'nda, Bizans İmparatoru Romanos Diyojen'i yenilgiye uğratmış ve onu esir almıştır. Sultan Alparslan, savaş sonunda, Bizans İmparatoru Romanos Diyojen ile anlaşma yapmış ve daha sonra onu İstanbul'a göndermiştir. Fakat bu sırada Bizans'ta da taht değişikliği yaşanmış ve Bizans tahtına Mihail Dukas geçmiştir. Romanos Diyojen'in İstanbul'a gittikten sonra tutuklanarak gözlerine mil çekilmesi ve yeni İmparator Mihail Dukas'ın Selçuklular ile yapılan anlaşmayı tanımaması üzerine, Sultan Alparslan komutanlarını Anadolu'nun fethi ile görevlendirmiştir.¹¹⁸ Nitekim Re idüddin Fazlullah, Malazgirt Zaferi'nden sonra Emir Saltuk'un Erzurum ve çevresini, Emir Artuk'un Mardin, Amid (Diyarbakır), Malatya ve Harput'u, Emir Mengücek'in Erzincan, Kemah ve Sebinkarahisar bölgelerini ve Emir Danişmend'in Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya bölgelerini fethederek, bu bölgelere yerleştiğinden bahsetmektedir.¹¹⁹ İşte bu Türk komutanları, "fethedilen ülke fethedenindir" anlayışından hareketle fethettikleri bölgelerde kendi beyliklerini oluşturmuşlardır. Anadolu'da kurulan bu ilk Türk beylikleri; Danişmendliler, Mengücekliler, Saltuklular, Artuklular ve Ahlatlılardır.

A) Danişmendli - Gürcü Münasebetleri

Danişmendliler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden birisidir (1071-1178). Sultan Alparslan'ın komutanlarından olan Danişmend Gazi tarafından Sivas, Kayseri, Amasya ve Tokat bölgesinde kurulan Danişmendliler ile Gürcüler arasında kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre çok fazla bir münasebetin olduğu görülmemektedir. Danişmendlilerin, bu dönemde, daha çok Haçlılar ile mücadele halinde olması, Türkiye Selçukluları ile Anadolu'da hâkimiyet kurma mücadelesine girişmeleri ve ayrıca zaman zaman da kendi içlerinde ya adıkları karı-kılkıların buna neden olduğunu söyleyebiliriz. Bunda daha

¹¹⁸ Turan, "Türkiye", s. 34.

¹¹⁹ Re idüddin Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih*, n. r. Ahmet Ateş, Ankara 1960, s.38-39.

çok Dani mendliler ile Gürcülerin co rafi yakınlı mın olmamasının da etkili oldu u kanısındayız. Buna ra men zaman zaman da olsa Gürcüler ile mücadeleler ya anmı tır. Öyle ki Dani mendlilerin ilk hükümdarı Dani mend Gazi, Sultan Alparslan tarafından Gürcülere kar ı yapılan 1064 ve 1068 yıllarındaki seferlerde orduya kılavuzluk etmi ve Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan nezdinde büyük itibar kazanmı tır. Buradan da anla ılıyor ki Dani mend Gazi'nin, Kafkasya'yı iyi bildi i ve daha önce buralarda fetihlerde bulundu udur. Nitekim kaynaklarda Dani mend Gazi'nin Azerbaycan'da oturdu u ve bazı küffar beldelerine –ki bu Gürcistan olmalı- akınlar ve gazalar yaptı ı belirtilmektedir. Bunun dı nda Emir Dani mend, 1071 Malazgirt Sava ı'nda, Sultan Alparslan'ın ordusunda da yer almı ve kendi birlikleri ile Bizans, Ermeni ve Gürcü ordularına kar ı mücadele etmi tir.¹²⁰

1071 Malazgirt Sava ı'ndan sonra Sultan Alparslan tarafından Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen komutanlar arasında yer alan Emir Dani mend'e, Sivas, Niksar, Elbistan ve Malatya ikta olarak verilmi tir. Bu ilk dönemde kaynakların yetersizli ine ra men, Dani mend Gazi özellikle Karadeniz bölgesinde fetih hareketlerine giri mi ve bu bölgelerle alakası bulunan Gürcülerle de mücadele etmi tir. Dani mendname'de bununla ilgili olarak, “*Emir Dani mend'in, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan bölgedeki Rum ve Gürcülerin de aralarında bulundu u bütün Hıristiyan güçlerin ittifakına kar ı mücadele etti inden*” bahsedilmektedir.¹²¹ Müneccimba 1, “*Emir Dani mend Gazi'nin ülkesi ve vilayeti üzerinde öldü ü yıla kadar durmadan Allah yolunda kâfirlerle gaza ve cihad yaptı nı*” belirtmektedir.

¹²⁰ Ahmed b. Lütfullah Müneccimba 1, *a.g.e.*, C. II, s. 143-144; Tellio lu, *a.g.e.*, s. 78. Dani mend Gazi'nin Sultan Alparslan'ın kinci Kafkasya Seferi'ne de (1068) katıldı ı belirtilmektedir. Bk. Sefer Solmaz, “Dani mend Gazi'nin Anadolu'ya Geli i”, *Selçuk Üni. Edb. Fak. Edebiyat Dergisi*, S. 14, Konya 2002, s. 246. Dani mendliler'in siyasi ve kültürel hayatı ile ilgili geni bilgi almak için bk. Sefer Solmaz, *Dani mendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (S.Ü. Sos. Bil. Basılmamı Doktora Tezi), Konya 2001.

¹²¹ Dani mend-Name (n r. N.Demir)'den naklen Tellio lu, *a.g.e.*, s. 54-137; Müneccimba 1'nda da bununla ilgili olarak Melik Dani mend'in, Gürcü, Rum, Ermeni ve Franklardan olu an kalabalık bir orduyu yenilgiye u rattı ndan bahsedilmektedir. Bk. Müneccimba 1, *a.g.e.*, s. 148.

Müneccimba 1, Dani mend Gazi'nin Kılıç Arslan ve Mengücek Gazi ile beraber Gürcüler ve Rumlara karşı savaşı da söylemektedir.¹²²

B) Mengücekli – Gürcü Münasebetleri

Mengücekler Beyliğinin kurucusu, Sultan Alparslan ile Malazgirt Savaşı'na katılan Mengücek Gazi'dir. Mengücek Gazi, “*fethedilen ülke fethedenindir*” anlayışından hareketle Erzincan, Kemah, Divriği ve Erzurum Karahisar'ı fethetti ve bu bölgeler kendisine iktidar olarak verildi.¹²³ Mengücekler, buralarda bazen bağımsız olarak bazen de başka devletlerin egemenliği altına girerek çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Müneccimba 1, “*Camiü'd-Düvel*” adlı eserinde, Mengücek Gazi'nin ölümüne kadar, bazen Dani mendliler ile birlikte bazen de kendi askerleriyle tek başına Gürcü, Abhaz (Abaza) ve Bizans (Rum) kâfirlerine karşı gaza yaptığını söylemektedir.¹²⁴ Mengücek Gazi'nin ölümünden sonra, yerine oğlu Şak geçmiştir, onun ölümünden sonra da Mengücekler, Kemah-Erzincan ve Divriği olarak iki kola ayrılmıştır.

Kemah-Erzincan kolunun üşesiz en önemli hükümdarı Fahreddin Behramşah (öl. 1225) olmuştur. Fahreddin Behramşah'tan, gerçekten, birçok kaynakta kendisinden meziyetle bahsedilmiştir. Nitekim büyük şair Genceli Nizamî, “*Mahsenü'l-Esrar*” adlı eserini Fahreddin Behramşah adına yazmıştır. Bu eserde kendisinden “*Gürcistan galibi*” olarak bahsedilmiştir.¹²⁵ Bu da onun bu dönemde özellikle Kars ve Ani gibi şehirlere gelen Gürcülerle mücadelesinden kaynaklanmaktadır.¹²⁶ Fahreddin Behramşah, Selçuklular ile yaşanan olumlu ilişkiler

¹²² Müneccimba 1, a.g.e., s. 145.

¹²³ Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1998, s. 2.

¹²⁴ Müneccimba 1, a.g.e., C. II, s. 212.

¹²⁵ Peacock, “Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries”, *Anatolian Studies*, S. 56, Ankara 2006, s. 135. İbnî Bibi, Fahreddin Behramşah'tan “*nefsinin olgunluğu, tabiatın iyiliği, hüyunun güzelliği, hizmetinin yüceliği, aklının yetkinliği, efkatinin fazlalığı, konu masasının açıklığı, ahlakının güzelliği ve merhametin fazlalığı ile tanınmış olup, dünyanın seçkinlerinden, insanların önde gelenlerinden, padişahın ünlülerinden ve yöneticilerin en iyilerindendi*” diye övgüyle bahsetmektedir. Bk. İbnî Bibi, a.g.e., C. I, s. 91-92.

¹²⁶ Abdülkerim Özaydın, “Mengücekler”, *DGB T*, C. VIII, İstanbul 1989, s. 144.

neticesinde, 1202 yılında, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Rükneddin Süleyman ah ile birlikte Gürcistan seferine katılmıştır. Bu sefer sonucunda Gürcüler ile yapılan savaş esnasında da esir düşmüştür.¹²⁷ Ravendî, eserinde, Fahreddin Behram ah'tan, “*Damat Emir şehsalar-ı kebir, âlim, adaletli, Tanrı yardımı görmü , muzaffer, ikbal sahibi, dinin yardımcısı ve emirlerin hükümdarı, Gazi Fahreddin Behram ah'ın canını feda edecek kadar hükümdara taraf oldu u, onun iyiliğini istedi i ve e sizli i Abhazlar ile yapılan muharebe yerinde meydana çıktı. Çünkü orada canını feda edip kulların kurtulması için çalıştı*” diye bahsetmektedir.¹²⁸ Gerçekten de Gürcü vekayinamesinde “*Ezinga (Erzincan) kumandanı*” olarak bahsedilen Fahreddin Behram ah, Kraliçe Tamara tarafından bir misafir gibi alınmış ve eski itibarı ve dostluk münasebetinden dolayı onu Tiflis'te alıkoymuştur. Yine Gürcü vekayinamesinde, “*çok büyük ve mehur zat olarak niteledi i Fahreddin Behram ah'ın bir at nalı mukabilinde satıldı ndan*” bahsedilmektedir.¹²⁹ Görüldüğü üzere, Mengücek hükümdarının ünü ve anı, Gürcüler arasında bile gayet iyi bilinmekte idi. Kraliçe Tamara, Fahreddin Behram ah'ı bir süre misafir ettikten sonra onu tekrar Erzincan'a göndermiştir. Bu seferden sonra Fahreddin Behram ah “*Gazi*” sıfatı kazanmış ve adına basılan paralarda da bu şekilde bahsedilmiştir.¹³⁰

Mengüceklerin Divriği kolu ile ilgili olarak, tarihi kaynaklarda elimize fazla bir bilgi ulaşmamıştır. Elimizdeki bilgileri daha çok o dönemden kalma kitabelerden elde etmekteyiz. Nitekim Divriği hükümdarı ahin ah hakkında Divriği Ulu Camii yanında yaptırdığı türbenin kitabesinde “*Gazilerin hamisi, slam sınırlarının koruyucusu, fakir, zayıf ve mazlumların sınına, kâfir ve dinsizlerin kökünü kazıyan*” ve “*katilü'l-kefere ve'l-mürikin*” gibi bir ibarenin olması, onun Gürcüler ile savaşını olabileceğini göstermektedir.¹³¹

¹²⁷ İbni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 94.

¹²⁸ Ravendî, *a.g.e.*, s. 208.

¹²⁹ Gürcü vekayinamesinde, Kraliçe Tamara'nın bu şekilde davranmasını, hanedanının an ve ırfına ve hatırasını ebedile tirmek için yaptığını belirtilmektedir. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 410.

¹³⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 62-63, dn. 26; Peacock, Behram ah'ın Gürcistan üzerine seferlere çıkmadan önce bile bu şekilde bir unvana sahip olduğunu belirtmektedir. Bk. Peacock, *a.g.m.*, s. 135.

¹³¹ A. Özyayın, “*Mengücekler*”, s. 149-150.

C) Saltuklu - Gürcü Münasebetleri

Adını kurucusu Saltuk Bey'den alan Saltuklular, Sultan Alparslan'ın 1071'de Malazgirt Savaşı'nda, Bizans İmparatoru Romanos Diyojen'i yenmesinden sonra Erzurum ve çevresinde kurulan bir beyliktir. Böyle ki Sultan Alparslan, Bizans İmparatoru Romanos Diyojen ile anlaşma yapmasına rağmen, onun İstanbul'a gittikten sonra gözlerine mil çekilmesi ve yeni İmparator Mihail Dukas'ın Selçuklular ile yapılan anlaşmayı tanımaması üzerine, Sultan Alparslan komutanlarını Anadolu'nun fethi ile görevlendirmiştir. Saltukluların kurucusu olan Saltuk¹³², Anadolu'nun fethinde çok önemli hizmetlerde bulunmuş ve zaferden sonra Kars'tan Bayburt'a, Bingöl'den Barkal dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, Erzurum, Bayburt ve yörelerini veraset yoluyla çocuklarına da intikal etmek üzere onlara vâkıf etmiştir.¹³³ Gürcü vekayinamesinde de İzzeddin Saltuk'un atalarının Oğuzlara ve Selçuklu hükümdarlarına mensup olduğu kayıtlıdır.¹³⁴

Saltukluların kurulduğu bölgeye baktığımız zaman Gürcüler ile sınır vaziyeteydi. Bu bakımdan Saltuklular, uzun yıllar bazen tek başına, bazen de diğer Türk beylikleri ile beraber Gürcülere karşı mücadele etmiştir.

1) Emir Ali Dönemi

Saltuklu hükümdarı Emir Ali zamanında (1102-1124), özellikle Büyük Selçukluların aralarındaki iç çekişmeler ve Haçlılar ile mücadelelerinden faydalanan Gürcü kralı II. David (1089-1125), daha önce kaybettikleri toprakları yeniden almak için, 1115 yılında Türklere karşı harekete geçmiştir. Nitekim Kral David, Rostof'u aldıktan sonra Çoruh nehri vadisinde ilerlemeye başladı. Hatta 1116 yılında Saltukluların hâkimiyetindeki topraklara girip Pasinler'e kadar geldi ve çok sayıda

¹³² Yinanç, *a.g.e.*, s. 111.

¹³³ A. Özeydin, "Saltuklular", *DGB T, C. VIII, Çağ Yay.*, İstanbul 1989, s. 155-169.

¹³⁴ Gürcü vekayinamesinde, bir yanlılık yapılarak, Artuklu hükümdarı Şah-Ermen'in babası olarak Saltuk'u göstermiş ve ondan "Pamariel" adı altında namılı bir savaş çıkmış olup, birçok büyük imparatorluk sultanlarından ve İran padişahlarından inmiş birisi diye bahsedilmiştir. Brosset, "Gürcistan", s. 345; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1997, s. 5.

Türkü öldürdü.¹³⁵ Saldırılarına devam eden Kral David, 1117’de E riçay üzerinde bulunan Gi kalesini, 1118’de de Somakhet’in merkezi Lori kalesini ele geçirdi.¹³⁶

Bu dönemde Gürcülerin bu kadar hızlı bir ekilde yayılmalarında, üphesiz Kıpçakların Gürcü ordularında görev almaları etkili olmu tur. öyle ki Kral David, eldeki mevcut kuvvetin kendisine yetmeyece ini bildi inden, “*çok nüfuslu, cesur sava çı ve çevik ko ucu Kıpçaklardan*”¹³⁷ faydalanmaya ba lamı tır. Bunun için Kral David, daha önceden, Kıpçak beyi ara an’ın o lu Atrak’ın güzelli i ile tanınmı kızı Guranduht ile evlenerek akrabalık ili kisi kurmu tu. Kral David, yukarıda bahsetti imiz sebepten dolayı, Kıpçakları ülkesine davet etmek üzere elçisini Kıpçak Beyi Atrak’ın yanına göndermi tir. Kıpçak beyi Atrak ise Rus Knezli inin Kıpçaklar üzerinde baskı yapmasından dolayı, bu teklifi memnuniyetle kar ılamı ve emrindekilerle beraber Gürcistan’a gelmi tir. Kral David, Kıpçakları en iyi yerlere yerle tirerek, onlardan büyük bir ordu olu turmu tur.¹³⁸ Gürcistan’a gelen Atrak yönetimdeki Kıpçaklar, zamanla Gürcüceyi ve Hıristiyanlı ı benimseyerek yerli halkla karı mı lar ve önemli mevkilere gelmi lerdir. Gürcülerin Türklere kar ı zaferlerde Kıpçakların çok önemli bir rolü bulunmaktadır. 1121 Didgori Sava ı’nda 40.000 ki ilik Gürcü ordusunun 15.000’i Kıpçaklardan olu maktadır.¹³⁹ Kral David döneminde izlenen geni leme politikasında, bu gayrimüslim Türk unsurunun büyük etkisi oldu u apaçık ortadadır.

Kral David, bu Kıpçaklardan olu turdu u kuvvetler ile devamlı surette Türkler üzerine akınlar düzenlemeye devam etmi tir. Bunun üzerine Artuko lu Igazi, Gürcülerin bu taarruzlarını sonlandırmak için harekete geçti ve 1121 yılında Erzen

¹³⁵ Turan, “*Do u Anadolu*”, s. 7. Burada büyük bir katliam yapıldı ve Türklerin kadınları, atları, develeri, koyunları, bütün mühimmatı alındı ve Gürcü krall ı birçok hazine elde etti. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 317; Özaydın, *a.g.m.*, s. 158; M. F. Kırzio lu, “*Kıpçaklar*”, s.113.

¹³⁶ Alexandre Manvelichvili, *Histoire de Georgie*, Paris 1951, s. 167.

¹³⁷ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 319.

¹³⁸ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 319-320; *The Georgian Chronicle* s. 19; Allen, *a.g.e.*, s. 99; Aydın Usta, “XIII. Yüzyıldaki Mo ol stilasına Kadar Kıpçaklar’ın Kafkasya’daki Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, stanbul 1999, s. 36-43; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, stanbul 2000, s. 56-57; Kayhan, *Irak Selçukluları (1120-1194)*, Konya 2001, s. 82, Suny, *a.g.e.*, s. 35-36. Kıpçakların buraya geldikten sonra Hıristiyanlık dinine girdikleri belirtilmektedir. Hatta bu sayının 220.000 oldu u iddia edilmektedir. Manvelichvili, *a.g.e.*, s. 173.

¹³⁹ Lorkipanidze, *a.g.e.*, s. 90-91.

beyi To an Arslan ile Erzurum'a geldi. Saltuklu hükümdarı Emir Ali de burada onlara katıldı ve birlikte Tiflis'e hareket ettiler. Did-Gorni'de yapılan sava tan Gürcüler zaferle ayrıldılar. Bu sava tan sonra galibiyetle ayrılan Kral David cesaretleterek Tiflis'i ele geçirmi ve krallı nın merkezi haline getirmi tir.¹⁴⁰

Gürcülerin güçlendi i bu sırada Minuçehr'in o lu Ebu'l-Esvar, Ani'yi Gürcülere kar ı müdafaa edemeyece ini anlayarak 60 bin dinar kar ılı nda Saltuklulara satmaya karar vermi , fakat ehirdeki ahali daha erken davranıp Kral David'i durumdan haberdar etmi ve 1124 yılında ehri ona teslim etmi tir.¹⁴¹ Böylece çok önemli bir ehir olan Ani de Gürcülerin hâkimiyeti altına geçmi tir.

2) Ziyaeddin Gazi Dönemi

Emir Ali'den sonra Saltukluların ba ına geçen Ziyaeddin Gazi (1124-1132) döneminde de Gürcüler ile mücadeleye devam edilmi tir. Gürcüler, 1124 yılı baharında Göle, spir, Buyutakur ve Oltu'yu ele geçirmi tir.¹⁴² 1126 yılında Gürcülere kar ı düzenlenen sefere Ziyaeddin Gazi de katılmı tir.¹⁴³

3) II. zzeddin Saltuk Dönemi

Ziyaeddin Gazi'den sonra Saltukluların ba ına geçen II. zzeddin Saltuk zamanında (1132-1168), özellikle Gürcüler ile yapılan mücadeleler sırasında kom u Türk beyleri ile ittifak kurmak için akrabalık ili kisi içine girildi i görülmektedir. öyle ki zzeddin Saltuk, kızlarından ahbanu'yu Ahlat ahı II. Sökmen ile evlendirdi. Di er kızını da Erzen beyi To an Arslan'ın o lu Kurtı veya Yakup Arslan ile evlendirmi tir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ bn Kesir, *a.g.e.*, C. 12, s. 351; Turan, "*Do u Anadolu*", s. 7; Suny, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁴¹ Sümer, *a.g.e.*, s. 29; Allen, *a.g.e.*, s. 100; Özaydın, *a.g.e.*, s. 158-159.; Kayhan, *a.g.e.*, s. 89. Kral David, Ebu'l-Esvar ve sekiz o lu ile beraber onu Abhazy'a gönderdi. Kral David, Ani ehrini Mesh aznavurlarına teslim ederek kendisi Kartli'ye çekildi. Brosset, "*Gürcistan*", s. 326. Ani'de cami olarak kullanılan büyük kilise de tekrar eski haline çevrilmi , daha önce Ahlat'tan götürülüp caminin kubbesi üzerine konmu olan hilal indirilip yerine haç konulmu tur. Bk. Turan, "*Do u Anadolu*", s. 7.

¹⁴² Brosset, "*Gürcistan*", s. 326; *The Georgian Chronicle* s. 28.

¹⁴³ Özaydın, *a.g.m.*, s. 159; Ali Öngül, "Saltuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2001, s. 463.

¹⁴⁴ Turan, "*Do u Anadolu*", s. 9-10; Özaydın, *a.g.m.*, s. 159-160.

Aslında Ani Emiri Fahreddin eddad da bu kızı kendisine istemi , fakat Saltuk, kızını Erzen beyinin o luna vermi tir. Bunu kendisine hakaret sayan Fahreddin eddad, ondan intikam almak için 1153-54 yılında Saltuk’a elçi gönderip, “*Ben zayıfladım, Gürcülere kar ı Ani’yi müdafaa edecek gücüm yoktur. Bu ehri sana teslim edip hizmetine girmek istiyorum*” dedi. Fakat Fahreddin eddad, Gürcü Kralı Dimitri’ye de haber göndermi ve onu da ülkesine davet etmi tir. Saltuk Bey, Ani’ye vardı ında, ehriin yakınında Bazvi da ında bekleyen Gürcü ordusunun ani saldırısına u ramı ve büyük bir hezimete u rayarak kendisi de esir dü mü tür. Bunun üzerine damadı Ahlat ahı Sökmen ve Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi, Gürcü Kralı Dimitri’ye 100 bin dinar fidye gönderip, zzeddin Saltuk’u kurtarmı lardır. Bu paranın toplanmasında kızı ahbanu’nda önemli bir payı bulunmaktadır. Daha sonra ülkesine dönen Saltuk da para toplayarak maiyet ve askerlerinden tutsak alınmı olanları kurtardı. Bu yüzden bnü’l-Erzak, “*Saltukluların hesap edilemeyecek kadar çok büyük bir zarara u radı ından*” bahsetmektedir.¹⁴⁵

Bir müddet sonra Ani’de papazların isyan etmesi üzerine Gürcüler, buraya gelerek ehri ele geçirmi lerdir.¹⁴⁶ (1161) Gürcü vekayinamesinde, Ani’den, Bizans mparatorlu unun eski ehri olup bin bir kilisesi oldu undan ve devamında anse-Dadian adlı birinin isyan etmesi üzerine Gürcü Kralı Giorgi’nin buraya gelerek isyanı bastırdı ından ve ehri de kendi hâkimiyeti altına aldı ından bahsedilmektedir.¹⁴⁷ Bu ehirde do up büyüümü olan Kadı Burhaneddin Anevî de “*Enisü’l-Kulub*” adlı eserinde, Gürcülerin Ani’yi aldı ından, Gürcülere esir dü mesinden, ncil’i ve Gürcü dilini bilmesi sayesinde Gürcülerin elinden kurtuldu undan bahsetmektedir.¹⁴⁸

Ani’nin Gürcülerin eline geçmesi üzerine kom u Türk beyleri birle erek Gürcülerin üzerine yürüdüler. Bu Türk beyleri arasında zzeddin Saltuk da

¹⁴⁵ bnü’l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 114; bnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. XI, s. 164; Özeydın, *a.g.m.*, s. 160; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁴⁶ Turan, “Do u Anadolu”, s. 11; Abu’l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 398-399.

¹⁴⁷ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 343-345.

¹⁴⁸ M. Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları I: Anis al-Kulûb”, *Belleten*, C. VII, s. 466.

bulunmakta idi. Ani tekrar Türk beyleri tarafından ku atma altına alındı ı sırada Gürcü Kralı Giorgi ordusu ile ehri kurtarmaya geldi. ki ordu arasında çarpı ma olaca ı sırada zzeddin Saltuk, daha önceden Gürcüler ile sava mayaca ına dair söz verdi i için sava meydanını terk etmi tir.¹⁴⁹ Bu durum Türk ordusunun ma lubiyetine sebep olmu tur. O derece ki Gürcüler, zengin bir ganimetten ba ka 9.000 ki iyi esir almı ve pek ço unu da öldürmü lerdir.¹⁵⁰ Esir alınanlar arasında ah Banuvan'ın ana bir karde i Bedreddin de bulunmakta idi.¹⁵¹ Urfalı Mateos vekayinamesinde de Ahlat ah'ın, kaynatası Adraddin'i büyük bir ordu ile Gürcistan'a gönderdi ini ve bu ordunun Gürcüler tarafından ma lubiyete u ratıldı nı bildirir.¹⁵²

Türklerin bu ekilde ma lup olması üzerine Gürcüler, Kars'ı aldıktan sonra 1162'de Duvin'i ele geçirmi lerdir. Bir süre sonra da Gence'yi ku atarak burayı da ele geçirmi lerdir. Bu durum kar ısında Türk beyleri yeniden birle erek Gürcüler üzerine harekete geçmi lerdir. Bu birle me sırasında Saltuk beyi zzeddin Saltuk'un da oldu u belirtilmektedir. Bu sefer sırasında Gürcüler büyük bir bozguna u ratılmı tir.¹⁵³ (1163) zzeddin Saltuk'a ait tarihsiz bir sikkeden onun Irak Selçuklu Sultanı Mesud b. Muhammed Tapar'ı metbu tanıdı ı anla ılmaktadır.¹⁵⁴ Bu cümleden hareketle Gürcüler üzerine yapılan seferlerde zzeddin Saltuk'un da yer aldı ı anla ılmaktadır. Fakat zzeddin Saltuk'un, Gürcülere esir dü mesinden sonra onlarla sava mayaca ına dair söz vermesi, bu sefer sırasında zzeddin Saltuk'un

¹⁴⁹ Peacock, *a.g.m.*, s. 130. bnü'l-Ezrak, bununla ilgili olarak Saltuk'un Abhaz Kralı Dimitri'ye esir oldu unda, onun ya adı ı sürece kendisine ve çocuklarına kılıç çekmemek ve yine kendisini ve çocuklarını askerle kar ılamamak artıyla anla ma yapıp serbest kaldı ından bahsedilmektedir. Bk. bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁵⁰ bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 127; Sümer, *a.g.e.*, s. 30-31; Özeydin, *a.g.m.*, s. 160-161; Kayhan, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁵¹ bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 127; Sümer, *a.g.e.*, s. 31. Osman Turan, Bedreddin'i Saltuk'un o lu olarak göstermektedir. Bk. Turan, "*Do u Anadolu*", s. 12.

¹⁵² Burada Adraddin'den kasıt zzeddin Saltuk ve Ahlat ah'ın kaynatası yerine kayını olmalıdır. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 330.

¹⁵³ Özeydin, "*Saltuklular*", s. 161-162; Turan, "*Do u Anadolu*", s. 14.

¹⁵⁴ Öngül, *a.g.m.*, s. 465. kr . Peacock, *a.g.m.*, s. 130.

oldu una üphe ile yakla mamıza sebep olmaktadır. Nitekim gerek slam kaynaklarında gerekse Gürcü kayna nda böyle bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁵

4) Nasireddin Muhammed Dönemi

zzeddin Saltuk'un, 1168 yılında ölümünden sonra yerine o lu Nasireddin Muhammed geçti. Nasireddin Muhammed döneminde (1168-1190) Gürcüler, Saltuklu ülkesine saldırmaya devam etmi lerdir. Onun zamanında Gürcüler, Kars, Sürmeli (Sürmari), spir ve hatta daha da ileri giderek Erzurum'a kadar gelmi lerdir. Bu dönemde Gürcü tahtında Kraliçe Tamara (1184-1213) bulunmakta idi, fakat ülkeyi onun adına kocası David Soslan yönetmekte idi ve bu ki i Erzurum' u ku atmı tır. Gürcü vekayinamesinde, bu sırada ehirdede bulunan Nasireddin ile iki o lu ile piyade ve atlı olmak üzere pek çok askerin bulundu u kaydedilmektedir.¹⁵⁶ Nasireddin, Gürcülere kar ı sava a tutu mu , fakat ba arılı olamayarak tekrar Erzurum'a kapanmı tır. Yine, Gürcü vekayinamesinde bununla ilgili olarak, "*Onlar, karı ve çocuklarının esir dü tüklerini, aygır sürülerinin ele geçirildi ini görerek ve a layarak: "Topraklarımızda Hristiyan ırkını görmemi olan bizlere bu felaket nereden geldi?"*"¹⁵⁷ diye bahsedilmektedir. Görüldü ü gibi Saltukluların burada çok zor durumda buldukları anla ılmaktadır. Fakat ertesini gün bütün ehir halkı birle ip Erzurum' u canla ba la savunmaya ba lamı , bu durumu gören David Soslan, Türklerin azim ve cesareti kar ında çevreyi ya maladıktan sonra geri çekilmi tir. (1183-1184)¹⁵⁸ Bir slam kayna nda (Bustânu'l-Câmî) adlı eserde, "*Gürcü emiri 589 (1193) yılında Erzenu'r-Rum'a girdi*" diyerek bu olayı teyit etmektedir.¹⁵⁹

Saltukluların, Gürcüler kar ısında herhangi bir direni gösterememesi, bu bölgelerin göç ve ticaret yollarının güvenli i açısından tehdit edici bir hal almı tır. Özellikle XII. yüzyıl boyunca Gürcüler –Kıpçaklar sayesinde- güçlenmi ler ve hem Do u Anadolu hem de Azerbaycan taraflarına akınlarda bulunmu lardır. O kadar ki,

¹⁵⁵ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 234-235; bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 134; Brosset, "*Gürcistan*", s. 349; Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s. 205-206.

¹⁵⁶ Brosset, "*Gürcistan*", s. 383.

¹⁵⁷ Brosset, "*Gürcistan*", s. 384.

¹⁵⁸ *Aynı yer*

¹⁵⁹ Turan, "*Do u Anadolu*", s. 19.

Avrupalı tarihçiler tarafından bu Gürcü taarruzları, “*Gürcülerin Haçlı Seferleri*” olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁰ Bu durum, en çok buraların güvenli ini önemseyen Türkiye Selçuklularını rahatsız etmiştir. Sonuçta Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman ah, 1202 yılında Gürcistan üzerine sefere çıkmıştır. Rükneddin Süleyman ah, bu sefer sırasında Do u Anadolu’daki bütün beylere de haber gönderip, kendisine katılmasını istemiştir. Bu cümleden olarak o dönemde Saltuklu hükümdarı olan Alâeddin Melik ah’ı da huzuruna ça ırmasıdır. Bu Saltuklu beyi, Sultan Rükneddin Süleyman ah’ı, Erzurum yakınlarında iyi bir ekilde kar ılamasına razı men, yukarıda söyledi imiz sebepten olacak ki, Rükneddin Süleyman ah, Saltuklu beyini tutuklatarak hapsedmiştir. Böylece Saltuklu Beyli i de son bulmu ve toprakları karde i Selçuklu meliki Müğiseddin Tu rul ah’a teslim edilmiştir.¹⁶¹ (1202)

Saltuklular bu olayla sonlanmakla birlikte Nasireddin Muhammed’in o lu olan Ebu Mansur’un Erzurum-Kars arasında Micingerd kalesine hakim oldu u görülmektedir. Bu kaledeki kitabeden “*kâfirlerin katili*” gibi unvanlara sahip olması, onun Gürcüler ile de sava tı nı göstermektedir.¹⁶²

Saltukluların Gürcistan sınır bölgelerinde yer alması, onları do rudan do ruya Gürcülerle kar ı kar ıya getirmekte idi. Özellikle Saltukluların, Erzurum, Kars, Bayburt, Avnik, spir ve Oltu gibi bölgelerde ya aması, onların, do rudan Gürcü akınlarına maruz kalmasına sebep olmaktaydı. Bu yüzden Saltuklular bu bölgeleri daha fazla tahkim etmek için birçok kale de in a etmişlerdir. Bu kalelerin en önemlisi

¹⁶⁰ *The Georgian Chronicle* s. 163; Turan, “*Selçuklular*”, s. 272.

¹⁶¹ bnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 146-147; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 24; Sümer, *a.g.e.*, s. 37-38; Özaydın, “*Saltuklular*”, s. 165-166. Abu’l-Farac, Rükneddin Süleyman ah’ın Malatya’yı ele geçirmesinden sonra Erzurum’a gitti ini ve burayı da kendi hakimiyeti altına aldığı nı belirterek, devamında da Konya’ya giderek Gıyaseddin Keyhüsrev’den aldığı nı yazmıştır. Burada müellifin olayların gelişimini gösterdiği görülmektedir. Abu’l-Farac, *a.g.e.*, s. 474; bni Bibi, Saltuk beyinin kar ılamada a ır davrandığı ndan ülkesinin elinden alındığı na dair ifadesinin, Rükneddin Süleyman ah’ın bu hareketini makul göstermek için söylenmiş olsa gerek. bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 93. Fakat di er bazı Arap kaynaklarından bilakis Alaeddin Melik ah’ın Sultan Rükneddin’i iyi bir kar ıladı ve istedi i hükümleri yerine getirdi ini bilmekteyiz. Bk. bnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 147. Burada Rükneddin Süleyman ah’ın bunu bahane gösterdiği ve asıl nedenin Saltukluların, Selçuklular için siyasi ve ekonomik açıdan çok önemli olan bu bölgeleri koruyamadığı ndan kaynaklandığı nı kesin bir dille ifade edebiliriz.

¹⁶² Turan, “*Do u Anadolu*”, s. 20.

Micingerd kalesi olmakla birlikte, Avnik, Hasankale, Zivin, Köro lu ve Bardız Kaleleri¹⁶³ni de sayabiliriz. Bunların yapıldıkları yerler incelendi inde sanki Saltukluların, Gürcülere kar ı bir sınır çizgisi olu turduklarını söyleyebiliriz.

D) Artuklu - Gürcü Münasebetleri

Güneydo u Anadolu'da Sultan Alparslan'ın komutanlarından biri olan Artuk Bey tarafından kurulan Artuklular, zamanla üç ayrı devlet olarak yönetilmi tir. Bunlar, Hısn-ı Keyfa Artukluları, Mardin Artukluları ve Harput Artuklularıdır. Bizim için ise en önemlisi Haçlılar ile mücadeleleri ile slam dünyasında öhret kazanan İgazi'nin kurmu oldu u Mardin Artuklularıdır.

Bu dönemde Gürcülerin ba ında olan ve devleti te kilatlı bir yapıya kavu turdu u için kendisine “*Kurucu*” (A mane ebeli) unvanı verilen Kral David, özellikle Türklerin ya adıkları bölgelere sık sık akınlar düzenlemekteydi. 1120 yılında Kral David, Kür nehri kıyısında kı lakları olan Türkmen casusları a ırtmak amacıyla kasten Abhazy'a gitmeyi adet edinmi ti. Kralın uzakla tı ını haber alan Türkmenler, kı ı geçirmek üzere Botor'a geçmi lerdir. Fakat Kral David, ansızın iddetli bir saldırı ile Türkmenleri yenilgiye u ratmı , birçok ganimet ve esir elde etmi tir. Kral David, buradan ırvan'a yürüdü ve Kabala ehrini alarak çok de erli ganimetleri elde etti. Ardından Kral, ırvan'a girmi ve burada Türkmenleri kılıçtan geçirmi tir.¹⁶⁴

1121 yılı kı mevsiminde Kral David, Abhazyadan Biçvinta'ya kadar giderek devlet i lerini düzenlemi tir. Bunun üzerine Kralın uzak bir diyarda bulundu unu haber alan Türkler, kı ın iddeti ve çok kar ya dı ından dolayı tedbirsizce hareket ederek Kür nehri kıyılarına gelmi lerdir. Fakat bunu haber alan Kral Abhazy'a derhal gelmi ve Türkleri burada bozguna u ratmı tir. Aynı yılın Mart ayında Irak

¹⁶³ Bu kaleler hakkında bk. Gürsoy Solmaz, *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI- XV. yy. Arastı)* (A. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994.

¹⁶⁴ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 321-322.

Selçuklu Sultanının ordusu Gürcüler tarafından ma lûp edilmi tir.¹⁶⁵ Aynı yılın Haziran ayında, Arabya ve Berdea'yı tahrip eden Kral David, ilkbaharda oraya gelerek yaylaklarına çekilen Türkmenleri yenilgiye u ratmı tir.¹⁶⁶

Bu ma lubiyetler yüzünden çaresiz bir hale dü mü olan Gence, Tiflis ve Domanis'deki Türkmen tacirler, her yeri siyaha bürünmü halde, Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mahmud huzuruna çıkmı lar ve u radıkları felaketi anlatmı lardır.¹⁶⁷ bnü'l-Ezrak, bu durumu u ekilde anlatmaktadır: “Söylendi ine göre Tiflis halkı ehri teslim etmek için 515 (1121) yılında Necmeddin lgazi'ye ba vurarak onu Tiflis'e ça ırdılar. Çünkü o sırada Abhaz ve Gürcülerin Kralı David ehre iddetli baskı yapıyor ve sıkı tırıyordu. Bunun üzerine Tiflis halkı Gence ve Arran'ın hâkimi Sultan b. Sultan Muhammed'e haber gönderip kendilerini Kral David'in baskısından kurtarmasını istemi ler, o da onlara tam te kilatlı bir ahne göndermi , fakat Gürcü Kralı baskısını iyice artırmı ve baskı bir müddet devam ettikten sonra ehir halkı, yanlarında on süvari ile beraber bir ahne bulunması artıyla Krala yılda on bin dinar vergi vermeyi uygun bulmu ve bir süre bu anla ma üzerine devam etmi lerdı. Nihayet Gürcü baskısına kar ı kendilerini koruması için Necmeddin lgazi'ye ba vurdular”.¹⁶⁸ Bu ikâyetler üzerine Sultan Mahmud, karde i Melik Tu rul ile birlikte Haçlılara kar ı yaptı ı sava lar ve kazandı ı zaferler ile ün yapmı olan Artuk (Gürcü vekayinamesinde Ordukh) o lu lgazi, onun damadı Dubey b. Sadaka ve ayrıca Bitlis ve Erzen hükümdarı To an Arslan'a durumu bildirerek büyük bir ordu olu turmalarını istemi tir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Gürcü vekayinamesi burada Kralın Lihi da ı üzerinde siperleri üç kulaç yüksekli inde bir geçit açtırdı ndan ve askerlerin hazır oldu unu görünce, Sultanın üzerine saldırdı ndan bahsetmektedir. Bk. Brosset, “Gürcistan”, s. 322. Fakat biz di er kaynaklarda Sultan Mahmud'un veya Melik Tu rul'un ismine rastlayamadık.

¹⁶⁶ Kayhan, a.g.e., s. 83.

¹⁶⁷ Brosset, “Gürcistan”, s. 322.

¹⁶⁸ bnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 33-34.

¹⁶⁹ Brosset, “Gürcistan”, s. 322-323; bnü'l-Esir, Gürcüler üzerine yapılan bu sefer sırasında Artuk lgazi, Dubey b. Sadaka, Melik Tu rul ve atabeyi Gündo du'nun bulundu unu bildirmektedir. Bk. bnü'l-Esir, a.g.e., C. X, s. 450.

1) Didgorni Sava ı (1121)

Mardin Artuklu hükümdarı İgazi, sayısı 150 bini bulan¹⁷⁰ ordusuyla sefere çıktı. Bu arada Melik Tu rul Bey, Bitlis ve Erzen hükümdarı To an Arslan'a Tiflis'in do usundan gelmesini emretti. İgazi ise Erzurum'a ve buradan askerleriyle Kars'a hareket etti. Bu muazzam ordu, 18 A ustos'ta, Tiflis'e çok az bir mesafede bulunan Trialet'e, Manglis'e ve Did-Gorni'ye girdi.¹⁷¹ Daha sonra ise Artuko lu İgazi, daha önceki ba arılarına güvendi inden olacak ki kendisi Tiryalis yolundan Tiflis'e do ru harekete geçmi tir. Öte yandan Melik Tu rul, Gence tarafından, To an Arslan da Duvin den hareket etmi ve bütün orduların Tiflis kapısında toplanması yönünde karar almı lardır.¹⁷² Fakat o dönemde ya amı ve olayları çok yakından takip eden bnü'l-Ezrak, “ İgazi'nin Tiflis'e yarım gün mesafedeki bir da a ula tı nda, Kral David ve o lu Dimitri ile beraber büyük bir orduyla hareket edip, henüz Sultan Tu rul ve To an Arslan buraya ula mamı ken, da in ete indeki İgazi'ye saldırı , aralarında çok iddetli çarpı malar olmu ve İgazi burada büyük bir yenilgiye u radı” diyerek İgazi'nin Gürcüler kar ısında ba arısız olmasının nedenini açıklamaktadır.¹⁷³ bnü'l-Esir'de ise yenilginin nedeni olarak, Gürcü ordusunda bulunan Kıpçak askerlerinin Müslümanlar arasına girerek, onları pusuya dü ürmesi gösterilmektedir.¹⁷⁴ Urfalı Mateos, Kral David'in ordusunda 40 bin seçme askerden ba ka, Kıpçaklardan 15 bin¹⁷⁵, Alanlardan 5 bin ve Franklardan 100 kadar asker bulundu unu belirtir.¹⁷⁶ Tarihimize “Didgorni Sava ı” olarak geçen bu sava ta Artuk hükümdarı İgazi'nin yanında damadı Dubeys b.Sadaka da

¹⁷⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 268. Burada verilen sayı biraz abartılıdır. Nitekim slam kaynaklarında Müslümanların toplam sayının 30.000 oldu u belirtilmi tir. Bk. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 450.

¹⁷¹ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 323; Did-Gorni, Tiflis'in kuzeybatısında yer alan bir kenttir. *The Georgian Chronicle* s. 24.

¹⁷² bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 34-35.

¹⁷³ bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 35. Kr . Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 270.

¹⁷⁴ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 450; Ayrıca bk. Azimî, *a.g.e.*, s. 53; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 357.

¹⁷⁵ Gürcülerin kazandı ı bu zaferde de Urfalı Mateos'un da dedi i gibi cesur Kıpçak askerlerin katkısı büyük olmu tur.

¹⁷⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 270.

bulunmakta ve bu yenilgi kar ısında onlar dahi canlarını zor kurtarabilmeleridir.¹⁷⁷ Böylece, Haçlılara kar ı sayısız zaferlere imza atan Artuk İgazi ilk defa olarak ma lup bir ekilde ülkesine geri dönmek durumunda kalmı tır.

2. Kral David'in Müslümanlara Sa ladı ı Haklar

Türklerin aldı ı bu ba arısızlıktan sonra II. David cesaretlenmi ve asırlardan beri slam hâkimiyetinde bulunan Tiflis'i i gal etmi tir.¹⁷⁸ Bundan sonra Tiflis tekrar Gürcülerin merkezi konumuna gelecektir. Burada Kral David, Müslümanlara bir takım vaatlerde bulunmu tur. Bunlar:

1. ehri Müslüman kesimine domuz sokulmaması, kesilmemesi ve alı veri in yapılmaması
2. Bir yüzünde Sultan ve Halifenin ismi, di er yüzünde Allah ve Peygamberin ismi olmak üzere kendileri için para basılması
3. Ülkede bir Müslüman eziyet eden birinin kanının akıtılaca ının ilan edilmesi
4. Serbestçe namaz kılınmasını, ezan ve Kuran okunmasına izin verilmesine, Cuma günlerinde hutbe okunması ve namaz kılınması, minberde sadece Halife ve Sultana dua edilmesi
5. Tiflis'teki smail hamamına Gürcü, Ermeni ve Yahudilerin girmemesi, ayrıca Gürcülerin yılda be , Yahudilerin dört dinar vermelerine kar ın Müslümanların üç dinar vermeleri idi.¹⁷⁹

Tiflis'ten sonra ilerlemesine devam eden Kral David, aynı yıl Selçukluların Azerbaycan'daki en önemli ehri olan Gence'yi, depremden dolayı surların

¹⁷⁷ Gürcü vekayinamesinde Kral David'in bu ba arısını skender'in ba arılarından bile daha parlak göstererek abartılı bir ekilde bahsedilmektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 323-324. Gürcü tarihinde alınan bu ba arı "*dzleva sakvirveli*" yani muhte em zafer olarak geçmektedir. Bk. Suny, *a.g.e.*, s. 36. Urfalı Mateos, Türklerden 400 bin ki inin öldü ünü ve 30 bin ki inin esir edildi ini kaydetmektedir. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 270. Runciman, her ne kadar din ve gelenek bakımından Gürcüler Bizans'a ba lı olsa da Türklere kar ı alınan bu ba arının Franklar (Katolik Hıristiyan) için çok önemli oldu unu belirtmektedir. Bk. Runciman, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁷⁸ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 450; Azimî, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁷⁹ Burada müellif Kral II. David'in Müslümanlara son derece iyilik ve ihsanda bulundu unu ve Müslümanların da bunun kar ılı ı olarak ona saygı gösterdiklerinden bahsetmektedir. bnü'l-Erzak, *a.g.e.*, s. 36. Osman Turan, Kral David'in Tiflis halkına bu kadar iyi davranmasının sebebini, Türkler kar ısında ihtiyatlı davranarak aldı ı ba arıları unutturmak ve tekrar Türklerin tepkisini çekmemek olarak yorumlamaktadır. Turan, "*Do u Anadolu*", s. 150.

yıkılmasını da fırsat bilerek almı ve birçok esir ve ganimetlerle birlikte Tiflis'e geri dönmü tür.¹⁸⁰ (1122) Bu ma lubiyetler üzerine Sultan Mahmud, Gürcüler üzerine harekete geçmi , 1123 yılında Gürcüleri yenilgiye u rattıysa da Tiflis'i tekrardan kurtaramamı tır.¹⁸¹

1161 yılında ise Gürcistan üzerine yapılan sefere zzeddin Saltuk, Ahlat ah Sökmen ile birlikte, Artuk hükümdarı Necmeddin Alıpı da katılmak üzere ordusuyla hareket etmesine ra men, Malazgirt'e vardı nda sava ın çoktan gerçekleşti ini ve Gürcüler kar ısında ma lubiyet alındı ını haber alınca memleketine geri dönmek durumunda kalmı tır.¹⁸²

E) Ahlat ah – Gürcü Münasebetleri

Adını çok eski bir tarihe sahip Ahlat ehrinden alan Ahlat ahlar, Van gölünün kuzeybatısında yer alan Ahlat ve çevresinde hüküm sürmü olan bir Türk- slam hanedanlı ıdır. Sultan Alpaslan zamanında Selçukluların eline geçen Ahlat, Anadolu'nun fethi sırasında bir üs ve karargâh olarak kullanılmı tır. Ahlat ahlar hanedanının kurucusu olan Sökmen el-Kutbî, Ahlat'a gelerek ehre hakim olmu tur. Daha sonra özellikle Selçuklu melikleri arasındaki taht kavgalarında, Sultan Muhammed Tapar'ı destekledi i için, kendisine Ahlat ve Van gölü havzası iktâ olarak verilmi tir.¹⁸³

Sökmenden sonra yerine geçen Zahireddin brahim zamanında (1111-1127), 1125 yılında Artuk hükümdarı Davud ile Gürcistan seferine çıkılmı , fakat ba arısızlıkla sonuçlanmı tır. Gürcü vekayinamesinde bununla ilgili olarak, Gürcü Kralı David'in ırvan seferi sırasında o lu Dimitri'nin Sökmen'in askerlerine kar ı büyük bir zafer kazandı ndan bahsedilmektedir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ bnü'l-Erzak, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁸¹ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. 10, s. 486-487; bnü'l-Kesir, *a.g.e.*, C. XII, s. 362; Turan, "Do u Anadolu", s. 150.

¹⁸² bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁸³ A. Özeydın, "Ahlat ahlar", *DGB T*, stanbul 1989, s. 194-195; Sümer, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁸⁴ Brosset, "Gürcistan", s. 339.

Zahireddin İbrahim'den sonra yerine geçen II. Sökmen zamanında (1127-1183) Gürcüler ile yoğun mücadeleler yaşanmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi XII. yüzyılda Gürcülerin, Doğu Anadolu'ya doğru yayılma faaliyetleri içerisinde girmelerinden Ahlat ahları da nasibini almıştır. Gürcüler Ani'yi işgal edince, Ahlat ahlı hükümdarı II. Sökmen, Saltuk hükümdarı İzzeddin Saltuk, Bitlis Emiri Toğan Arslan'ın oğlu Devlet ahlı ve Artuklulardan Nizameddin Alpı, güçlerini birleştirerek Gürcistan üzerine sefere çıkmışlardır. (1161) Fakat Gürcüler ile savaşılacağı sırada İzzeddin Saltuk'un savaş alanını terk etmesi, Necmeddin Alpı'nın da kuvvetlerinin gelmemesi üzerine, II. Sökmen burada büyük bir bozguna uğramıştır. Öyle ki bu yenilgi sonunda askerlerinin büyük bir kısmını savaş meydanında kaybeden Ahlat ahlı II. Sökmen, dört yüz atlı ile ülkesine geri dönebilmiştir. Sökmen ailesi ve diğerlerinin ileri gelenlerinden yaklaşık dokuz bin süvari ve piyade esir edilmiştir. Bu arada Ahlat hükümdarının eşi olan ahlı Banuvan'ın ana bir kardeşi de bu esir alınanlar arasında idi.¹⁸⁵

Gürcü hükümdarı III. Giorgi (1156-1184), bu zaferden büyük cesaret alarak 30 bin kişilik büyük bir ordu ile Duvin'i işgal ve yağma etmiştir. (1162) Gürcüler, burada binlerce kişiyi öldürüp, pek çok kişiyi de esir almış ve esirler arasında bulunan kadınları çıplak soyarak, yalın ayak bir vaziyette memleketlerine götürmüşlerdir. Gürcüler ülkelerine dönünce Gürcü kadınları, Müslüman kadınlara yapılanları yadırgamışlar ve "*Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığınız eylemin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz*" diyerek onları giydirmişlerdir.¹⁸⁶

Gürcülerin İslam dünyası üzerinde girişimleri bu akıl almaz eziyetlere karşılık, başta Haçlılara karşı verdiği mücadeleler ile ün yapmış olan Azerbaycan Atabeyi

¹⁸⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XI, s. 228; İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 127; Sümer, *a.g.e.*, s. 31; Recep Yağcı, "Ahlat ahları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2001, s. 486; Fahreddin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s.395; Mükrimin Halil Yınanç, "Arslan ahlı" mad., *A, C. I*, s. 612. Urfalı Mateos da Müslümanlardan 7000 kişiyi öldürdüğünü, 2000 kişiyi de esir edindiğini belirtmektedir. Bk. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 331. Müverrih Vardan, bu sayıyı biraz daha abartarak esir edilenlerin sayısını 20 bin olarak kaydetmiştir. Bk. Müverrih Vardan, *a.g.m.*, s. 205. Hadiseye yakın olan Anili Samuel ise 8000 kişilik olan ordudan 33000 kadarının esir alındığını, bu esir alınmalar arasında 6 büyük komutan, 50 emir ve 200 seçkin kişiyi de bahsetmektedir. Bk. Anili Samuel I 464'ten naklen Turan, "*Doğu Anadolu*", s. 94.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XI, s. 234; İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 130; Brosset, "*Gürcistan*", s. 343; Kayhan, *a.g.e.*, s. 257; Özyayın, "*Ahlat ahları*", s. 198-199.

İdeniz ile Irak Selçuklu Sultanı Arslan ah, Bitlis ve Erzen Hâkimi Fahreddin Devlet ah ve Ahlat ah II. Sökmen'in yer aldığı "Müslüman Birliği" diyebileceğimiz bir ittifak gücü, Gürcistan üzerine sefere çıktı.¹⁸⁷ (1163) Gürcü vekayinamesinde bu olay şöyle anlatılmaktadır: "Onlar, Ran (Alan) memleketinde birleştirek Somhet'e indiler. Gag kalesini kuşatarak zapt ve bütün civar yerleri tahrip ettiler. Yenilmez savaşçı ve siz bir kahraman olan Kral Giorgi bunu duyunca yedi krallığı, Yukarı ve Aşağı Ermen ve Amier askerlerini, Ossetleri ve diğer birçok halkları çağırdı ve sayısız bir ordu ile sultana karşı yürüdü".¹⁸⁸ İdeniz'in komuta ettiği Türk ordusu, Gürcistan'a girerek, Somhet bölgesini, Gag ve Miren kalelerini yıktıktan sonra Ani ile birlikte birçok yeri de ele geçirmiştir. Bir ay süren savaşların neticesinde Gürcüler çok ağır kayıplar vermiş ve hatta Gürcü Kralı Giorgi, savaş alanından sıkışarak ormanlar içerisine kaçarak kendini zor kurtarabilmiştir. Uzun zamandır Gürcülerin yaptığı hareketlere karşı kazanılan bu zafer birçok yerde bayram havası estirmiştir. Ahlat'ta da II. Sökmen muhteşem bir merasimle kutlanmıştır ve zafer enliği yapılmıştır.¹⁸⁹

1174 yılında Gürcülerin tekrar Ani'yi ele alarak buradaki İdris Hanedanı'na son vermesi üzerine Azerbaycan Atabeyi İdeniz kuvvetleriyle harekete geçmiştir. Evin ovasında savaş tutmuş olan Atabey İdeniz başarılı olamayınca asker toplamak üzere Nahçıvana tekrar geri dönmüştür. Ayrıca, başta Ahlat ah II. Sökmen olmak üzere, Anadolu Türk beylerine elçiler göndererek, Gürcüler üzerine yapacağı sefer için yardım istedi. Buna olumlu yanıt veren Ahlat ah II. Sökmen'in yanı sıra Irak Selçuklu Sultanı Arslan ah, İdeniz'in oğlu Emir Pehlivan Muhammed ve Emir Kızıl Arslan da bu harekete katıldı. Nahçıvan'da toplanan bu muazzam Türk ordusu buradan hareketle Gürcistan'a girip Lori ve Domanis'i geçerek Akehir denilen Ahalkalak ve Tiryalis sahrasına kadar geldi. Bu kadar büyük bir ordunun

¹⁸⁷ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XI, s. 234. Turan, bu sefer sırasında Erzurum meliki Saltuk'un da olduğunu belirtmektedir. Bk. Turan, "Doğu Anadolu", s. 14.

¹⁸⁸ Brosset, "Gürcistan", s. 349.

¹⁸⁹ İbnü'l-Ezrak, zaferden iki gün sonra Ahlat'ta halkın kendisinin de hazır bulunduğunu büyük bir eğlence tertip ettiklerini, 300 baş hayvan keserek yoksullara dağıttıklarını belirtmektedir. Bk. İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 134-135. Hüseyinî eserinde, "ah-i Ermen Sokman bin brahim de Sultanın hizmetiyle mü erref olmak ve ubudiyet arz etmek için birçok askerle gelmişti. O da sultanın izzet ve ikram ile mü erref oldu. Sultan kendisine "ci" yani Aşabey diye hitap ederdi" diye belirtmektedir. Bk. Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 111.

kar ısına çıkmaya cesaret edemeyen Gürcü Kralı Giorgi, kimsenin ula amayaca ı sık bir ormana kaçtı. Bunun üzerine birle ik kuvvetler burada bir müddet kaldıktan sonra hepsi tekrar yurtlarına dönmü tür. II. Sökmen de Ahlat'a geri dönmü ve halk tarafından yine co kuyla kar ılanmı tır.¹⁹⁰ (1175)

Birçok kaynakta “ *ah-ı Ermen*”¹⁹¹ olarak adlandırılan II. Sökmen, uzun yıllar hüküm sürmü ve o dönemin kaynaklarında kendisinden saygı ile bahsedilmi tir. II. Sökmen, cesareti ve Gürcülere kar ı göstermi oldu u mücadeleler ile tüm slam dünyasında tanınır hale gelmi tir.¹⁹²

II. Sökmen'den sonra da -eskisi kadar olmasa da- Gürcüler ile mücadeleye devam edilmi tir. Ahlat ah hâkimi Aksungur Hezar Dinarî zamanında (1193-1198), Erzurum Meliki Mugiseddin Tu rul ah ile birle erek Gürcü kuvvetlerini ma lup etmi ve pek çok ganimet ele geçirmi tir.¹⁹³ Bir dönem Ahlat ahlardaki istikrarsızlıktan yararlanan Gürcüler, birçok ehri i gal etmeye ba lamı lardır. Malazgirt'e kadar gelen Gürcüler, buradan Erci 'e yönelmi lerdir. Bu sırada Gürcülerin kar ısına herhangi bir kuvvet çıkmadı ı için her tarafı yakıp yıkararak pek çok esir ve ganimet elde etmi lerdir. Gürcüler, Ahlat ahlara ait Erzurum'a yakın Hısn Tabn'a geldikleri zaman Ahlat ah Muhammed, Erzurum meliki Mugiseddin Tu rul ah'dan yardım alarak Gürcüleri bozguna u rattı. Gürcü ordusunun ba kumandanı olan Zakari de ölüler arasında yer almaktaydı.¹⁹⁴ Fakat bu onları durdurmaya yetmemi tir. Ertesi yıl Gürcüler, büyük bir ordu ile yeniden Ahlat'a saldırma cesareti göstermi lerdir.¹⁹⁵ Bu dönemde Ahlat ahlının ba nda bulunan Ahlat ah Muhammed, çok genç ya ta, zevk ve e lenceye dü kün oldu undan memleket i leri ile ilgilenmemeye ba lamı tır. Bu da Ahlat ah Muhammed'in halk üzerindeki otoritesini kaybetmesine neden oldu. Bu yüzden Gürcüler, ciddi bir

¹⁹⁰ bnü'l-Ezrak, o gün Ahlat'ta oldu unu ve burada yapılan enliklerin üç gün devam etti ini belirtmektedir. bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 181; Sümer, *a.g.e.*, s. 75; Özaydın, “*Ahlat ahları*”, s. 199; Kayhan, *a.g.e.*, s. 261; Recep Ya a, *a.g.m.*, s. 486.

¹⁹¹ bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 181; Brosset, “*Gürcistan*”, s. 343; Müverrih Vardan, *a.g.m.*, s. 205; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁹² Müneccimba 1, *a.g.e.*, s. 296-297.

¹⁹³ Özaydın, “*Ahlat ahları*”, s. 202.

¹⁹⁴ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 172; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 487.

¹⁹⁵ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 488.

mukavemetle kar ıla mamı lardır. Buna ra men, sofilerin ve gönüllülerin etrafında toplanan halk, Gürcüleri bozguna u rattı ı gibi, Ahlat ah Muhammed'i de yerinden etmi tir.¹⁹⁶ Bundan sonra da Ahlat'ta ya anan karı ıklıklar sırasında Gürcüler, Kars ehrine saldırdılar ve uzun süre burayı ku attıktan sonra ele geçirmi lerdir.¹⁹⁷ O dönemde Kars valisi, Ahlat hükümdarından defalarca yardım istemesine ra men bu yardım gerçekleşmemi ve bunun üzerine de bazı isteklerinin kar ılanması kar ılı nda ehri onlara teslim etmi tir. (1207)¹⁹⁸ Yine ertesini yıl Gürcüler bu sefer Erci 'e saldırmı lar ve burayı da ele geçirmi lerdir. Gürcüler burayı ya malayarak birçok ganimet ve esir elde etmi lerdir.¹⁹⁹ Gürcülerin bu ekilde serbestçe hareket etmesinde, o dönemde Ahlat ehrine hakim olan Eyyubi hükümdarı Melik el Adil'in o lu Necmeddin Eyyub'un, Ahlat halkının isyan etmesinden endi elenmesinden dolayı ehri terk etmemesi etkili olmu tur.²⁰⁰

Gürcüler, bu bölgelerdeki karı ıklıkların devam etmesinden yararlanarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmi lerdir. 1210 yılında Gürcüler, Ahlat'ı tekrar ku atmı lar, fakat ba arılı olamayarak geri çekilmi lerdir. Hatta bu olayda Gürcü komutanı vane'nin esir alındı ı, fakat daha sonra fidye kar ılı ı serbest bırakıldı ı ve bu para ile de Ahlat ehri'nin surlarının onarıldı ı kaynaklarda geçmektedir.²⁰¹

Eyyubi hâkimiyetinde bulunan Ahlat bölgesinde daha sonraki yıllarda da Gürcü taarruzları devam etmi , fakat Mo ol istilasından dolayı Kıpçakların yo un olarak Gürcistan'da belirmesinden dolayı Gürcüler çok zor duruma dü mü ler ve bu durumdan yararlanan Sürmeli (Sürmari) beyi, Gürcüleri yenilgiye u ratmı ve Gürcü

¹⁹⁶ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 200; Özeydın, "Ahlat ahlar", s. 202; Ya a, *a.g.m.*, s. 487.

¹⁹⁷ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 489-490.

¹⁹⁸ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. 12, s. 211-212; Müneccimba ı, *a.g.e.*, s. 301; Özeydın, "Ahlat ahlar", s. 204. bnü'l-Esir ile Gürcü vekayinamesi, Kars'ın 1207 tarihinde Gürcüler tarafından alındı ı konuda hem fikirdir. Bk. Brosset, "Gürcistan", s. 413-414.

¹⁹⁹ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 491.

²⁰⁰ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 236; Özeydın, "Ahlat ahlar", s. 205.

²⁰¹ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 231-232. Ebu ame bu olayla ilgili olarak tafsilatlı bilgi vermektedir. Ona göre vane'nin kumandasında ilerleyen Gürcü ordusu 1210 tarihinde Ahlat'a geldi ve ehri'nin surları nda kalan mahallelerine saldırdılar. Fakat sarho olan vani atından kuyuya dü tü. Onu tanıyan Yakut el Malatî yakaladı ve Melik Necmeddin'e götürdü. Ahlat hükümdarı Gürcü komutanına iyi muamelede bulundu. Onunla yapılan anla maya göre Gürcüler, vane'nin fidyesi olarak 80.000 dinar ödemeyi, 2.000 esir iadeyi, 21 kaleyi teslimi ve bir daha kendilerine saldırmamayı taahhüt ediyordu. Bu artların kabulünden iki ay sonra Gürcü komutanı serbest bırakıldı. Bk. Turan, "Do u Anadolu", s. 107-108.

alve ile birlikte pek çok askeri de esir almı tır. Bunun üzerine Gürcü Kralı, Eyyubi hükümdarı Melik E ref'e elçi gönderip daha önce yapılan barı ın devamını dilemi tir. Eyyubi hükümdarı da Sürmeli beyinden esirlerin serbest bırakmasını emretmi tir.²⁰² (1223)

Gürcülerin bu bölgelerde yaptıkları eziyet ve i kenceler kar ısında Harezmi ah Sultanı Celaleddin Harezmi ah, Gürcistan üzerine sefere çıkmı , 1225 yılında Tiflis'i tekrar geri almı tır.²⁰³ Böylece Ani ve Kars ehirleri de temizlenmi oldu. Buna ra men daha sonra Celaleddin Harezmi ah bizzat kendisi Ahlat ehrini ku atarak burayı ele geçirmi tir. Bu durum kar ısında da Türkiye Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad, Celaleddin Harezmi ah'a sava açmı ve onu Yassıçemen Sava ı'nda yenilgiye u ratmı tır. Bundan sonra Mo ollar gelinceye kadar bu bölgeler Türkiye Selçukluların hâkimiyeti altında kalacaktır.²⁰⁴

²⁰² bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 374.

²⁰³ bnü'l-Kesir, *a.g.e.*, C. XIII, s. 234.

²⁰⁴ Özeydın, "Ahlat ahlar", s. 205.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK YE SELÇUKLULARI LE GÜRCÜLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER – ASKER MÜNASEBETLERİ

Aslında Selçuklular ile Gürcülerin ilk temaslarını Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah zamanına kadar götürebiliriz. Sultan Alparslan'ın, Kafkasya Seferi'nde yanında Selçuklu vezirlerinden Kutalmış oğlu Mansur ile Süleyman'ın da yer aldığı düşünülebilir.²⁰⁵ Fakat ne yazık ki Süleyman Şah'ın Gürcüler ile mücadelesine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz.

Süleyman Şah zamanında Anadolu'ya gelen Selçuklular, önce Konya'yı, ardından 1075 yılında Nikini fethetmiş ve burada yeni bir devlet kurmuşlardır.²⁰⁶ Özellikle bu dönemden itibaren Selçukluların Anadolu'daki faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Bu durum üzerine Bizans ile mücadeleler başlamış ve Türkler Marmara Denizi'ne kadar ilerlemişlerdir. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra bir yandan Haçlılar ve Bizans ile diğer yandan da Anadolu'da üstünlük ele geçirmek için Danişmendîler ile mücadele edilmiştir. Zaten bu dönemde Gürcüler ile mücadeleler daha çok, Doğu Anadolu'daki Türk Beylikleri arasında yaşanmaktaydı. I. İzzeddin Mesud'un iktidarında, Gürcülerin bu bölgelere istila girişimlerinde bulunduğu yukarıdaki bölümlerimizde bahsetmiştik. Gürcülerin, Kral David komutasında, 1115 yılında önce Çoruh vadisine, 1116'da Pasinler'e ve 1118'de de Azerbaycan'a taarruzlarına karşı müttefik Türk kuvvetleri engel olmaya çalışmışlar, fakat Kıpçaklar tarafından da desteklenen Gürcü ordusuna yenilmişlerdir.

A) II. Kılıç Arslan Dönemi Gürcülerle Münasebetler

II. Kılıç Arslan döneminde (1156-1192) Selçukluların Anadolu'da siyasi birliği tesis etmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu durum karşısında Bizans özellikle Selçukluları zayıf düşürmek için çeşitli ittifaklar içerisine girmiştir. Bu cümleden olarak, Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180), Suriye'deki

²⁰⁵ Osman Turan, Süleyman Şah'ın ilk faaliyetleri ile ilgili olarak kaynaklardaki bilgilerin çok az ve karışık olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Süleyman Şah'ın diğer kardeşiyle beraber, Kutalmış'ın isyanından sonra Sultan Alparslan tarafından esir alındıklarını belirtmektedir. Turan, "Türkiye", s. 45-46.

²⁰⁶ Turan, "Türkiye", s. 54.

Franklardan yardım istedi i gibi, Dani mendli hükümdarı Ya ıbasan ile de bir ittifak yaptı. Ankara ve Çankırı meliki bulunan karde i ahin ah'ı da II. Kılıç Arslan'ın yerine Selçuklu Sultanı yapmak için bu ittifaka dâhil etti.²⁰⁷ Bu ittifaka Gürcü hükümdarı III. Giorgi'nin de destek verdi i anlaşılmaktadır. öyle ki; Gürcü Kralı III. Giorgi, Bizans mparatoru I. Manuel ve kuzeni olan Andronikos ile irtibat kurmu tur.

II. Kılıç Arslan ile ahin ah arasındaki mücadeleler sonucunda Melik ahin ah kendi bölgelerini kaybedince ilk önce Meyyafarikin'e, sonra Ahlat'a ve oradan da Azerbaycan'da Atabeg İdeniz'e sını ndı. Onun ölümü üzerine Melik ahin ah, Gürcü Kralı III. Giorgi'ye sını narak, buradan II. Kılıç Arslan'a kar ı ittifak kurmak için Sohoun limanından gemi ile stanbul'a, Bizans hükümdarı I. Manuel'in yanına gitmi tir.²⁰⁸ Bütün bunlar bize Bizans ile Gürcü Devleti'nin Selçuklulara kar ı birlikte hareket etti ini göstermektedir.

III. Giorgi'nin kızı Kraliçe Tamara'nın (1184-1213) ilk yıllarında kom uları Türklere saldırmadıkları görülmektedir. Fakat özellikle Büyük Selçukluların kendi iç i lerindeki kar ı ıklıklar ve Do u Anadolu'daki Türk beyliklerin eski güçlerini kaybetmelerinden dolayı Gürcüler, bu bölgelere do ru istila hareketlerine giri mi lerdir. Nitekim Kraliçe Tamara döneminde, kocası David idaresinde Gürcü ordusu ansızın Erzurum surlarının dı na kadar ilerlemi , fakat bu ehri Saltuklu hükümdarı Nasireddin Muhammed ve halkın büyük gayreti sayesinde ele geçirememi tir. Bu durumda David Soslan idaresinde bulunan Gürcü ordusu, Saltuk ülkesini terk etmek zorunda kalmı tır.²⁰⁹

Gürcüler istila hareketlerini bu kez de Kars üzerine çevirmi ler ve bu sefer Kars'ı ele geçirmeyi ba armı lardır. bnü'l-Esir, Kars gibi önemli bir slam beldesinin Gürcülerin eline geçmesi ile ilgili olarak, *“Türkler için büyük bir keder*

²⁰⁷ Turan, *“Türkiye”*, s. 201.

²⁰⁸ bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 182; Turan, *“Türkiye”*, s. 192-193. bnü'l-Ezrak, ahin ah'ın Suriye'den Meyyafarikin'e gitti inden ve burada dedesi Sultan Kılıç Arslan'a ait olan Kubbe'de kaldı ndan bahsetmektedir. Bk. bnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 169.

²⁰⁹ Turan, *“Türkiye”*, s. 252-253.

oldu” ifadesini kullanmıştır.²¹⁰ Kraliçe Tamara ehri Türkçe “Atabeg” unvanı taryan Gürcülerin mehur komutanı vane’ye teslim etmiştir. vane “Emirler emiri” tayin edilerek sınırların güvenli inden sorumlu tutuldu.²¹¹ te bu dönemde, Do u Anadolu’da yayan bu gelişmelerin tüm Türk-islam âlemini rahatsız ettiği muhakkaktır. Bu yüzden Anadolu’da hâkimiyeti ele geçiren Türkiye Selçukluları, Gürcülerin taarruzlarına bir son vermek için Rükneddin Süleyman ah idaresinde Gürcistan üzerine sefere çıkacaktır.

B) II. Rükneddin Süleyman ah ve Gürcistan Seferi

Sultan II. Kılıç Arslan’ın yalanması ve o ulları arasında sultan olma isteklerinin artması üzerine, eski Türk gelene ine uyarak, ülkeyi on bir o lu arasında payla tırması ve artık her biri kendi topraklarında ayrı ayrı saltanat sürmeye başlamıştır. Bu payla tım sırasında Tokat ve çevresi Rükneddin Süleyman ah’a verilmiştir.²¹² Bu yüzden daha meliklik döneminde Rükneddin Süleyman ah, Gürcülerin, Do u Anadolu ve Karadeniz sahillerindeki faaliyetlerini yakından izleme ansını elde etmiş ve Anadolu’nun siyasi ve ekonomik durumu için büyük tehlike arz etti ini tespit etmiştir.

II. Kılıç Arslan’ın vefat etmesi üzerine Konya’ya gelen I. Gıyaseddin Keyhüsrev devletin başına geçmiştir, fakat daha sonra güçlenen Rükneddin Süleyman ah a abeyini yerinden ederek tahta oturmuştur. Rükneddin Süleyman ah öncelikle olarak II. Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra Anadolu’da bozulan siyasi bölünmüşlüğü tekrar onarmaya çalışmıştır. Çünkü Rükneddin Süleyman ah, içte yani Anadolu’da ne kadar çok siyasi hâkimiyetini genişleterek güçlendirirse, o kadar dışta güçlü olacağını bilmekteydi.

²¹⁰ bnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 156; Turan, “Selçuklular”, s. 253.

²¹¹ Brosset, “Gürcistan”, s. 404; Turan, “Türkiye”, s. 253. Böylece Alparslan’ın eliyle 1064’te Selçuklu ülkesine katılan ve 1080 yıllarında Bizans ve Gürcü i galinden kurtarılan, 1153 yılında imar edilip, kaleleri Saltuklular tarafından yaptırılarak Türk kalesi haline getirilmiş olan Kars, Gürcülerin eline geçmiştir. ehirden 140 yıl sonra yeniden Hıristiyanlık hakim oldu. Bk. Fahrettin Kırzıo lu, “Kars”, s. 416.

²¹² Tellio lu, *a.g.e.*, s. 99-100.

Karde lerini bir bir kendi hâkimiyeti altına almı olan Rükneddin Süleyman ah, daha sonra Ermenileri kontrol altına almı ve ardından da Malatya'yı ele geçirmi tir.²¹³ Bütün bu iç meseleleri düzene koyduktan sonra Rükneddin Süleyman ah, Türk- slam âlemi için tehdit olan ve gittikçe güçlenen Gürcüler üzerine sefere çıkmaya karar vermi tir.

Rükneddin Süleyman ah'ın Gürcistan üzerine sefere çıkmasının çok önemli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan belki de birincisi yukarıda da bahsetti imiz gibi Gürcülerin Saltuklu ülkesinde giri tikleri istila hareketleridir. Anadolu'da ilk kurulan beyliklerden birisi olan Saltuklular, do uda Gürcülere ve kuzeyde ise Rumlara kar ı bazen savunma, bazen de taarruz halinde idi. Bu sayede Saltuklular, Anadolu'ya do udan gelecek tehlikelere kar ı uzun yıllar set çekmi tir. Gerçekten de bu bölgelerin, hem göç yollarının hem de ticaret kervanlarının geçi güzergâhı üzerinde olmasından dolayı çok iyi korunması gerekiyordu. Fakat hem Büyük Selçukluların kendi iç meseleleri ile bo u malarından dolayı da ılma sürecine girmeleri, hem de Saltukluların Gürcülere kar ı sınır bölgelerindeki zafiyet ve tedbirsizlikleri, bu bölgelerde Gürcü tehlikesinin ba göstermesine sebep olmu tur. Gürcülerin gittikçe kuvvet kazanmasında ve istilalarının artmasında Kıpçakların Gürcülerin hizmetine girmesinin de büyük etkisi oldu u görülmektedir. Bu akıncı ruhlu Kıpçakları bünyesine katan Gürcüler, Kafkasya'da bulunan Atabeglere, Ahlat ahlara ve Saltuklulara kar ı akınlara giri mi ler ve ço unda da ba arılı olmu lardır. Yukarıda Gürcülerin Erzurum önlerine kadar gelip, buradaki istila faaliyetlerinden bahsedilmi ti. te Rükneddin Süleyman ah, Gürcülerin artık daha fazla bu bölgelerde tahribat yapmasını engellemek için dönemin en güçlü hükümdarı olarak Gürcistan seferine çıkmı tır.

Yukarıda saydı ımız sebepten ba ka bu dönemin önemli siyasi olaylarından birisi de Haçlı seferidir. Haçlılar, zaman zaman büyük birlikler halinde Kudüs'e do ru harekete geçiyorlardı. Haçlıların geçi güzergâhı olan Anadolu'da bulunan Türkiye Selçukluları ise devamlı surette bunların ilerlemesini engellemeye çalı mı tır. te Rükneddin Süleyman ah yeni bir Haçlı tehlikesi ile kar ıla madan

²¹³ Turan, "Türkiye", s. 244-251.

önce do uda Hıristiyanlı ın savunucusu olan Gürcüleri²¹⁴ dizginlemek istiyordu. Aksi takdirde Türkiye Selçukluları iki ate arasında kalabilirdi.

Rükneddin Süleyman ah'ın, Gürcistan Seferi hazırlıkları konusunda çeli kili bilgiler bulunmaktadır. Rükneddin Süleyman ah'ın, Harput seferinden sonra bu sefer için Erzincan'a giderek hazırlık yaptı ı bildirilmektedir. Gürcü vekayinamesinde ise Sivas'a geldi inden ve burada sava a hazırlanıldı ından bahsedilmektedir.²¹⁵. Nitekim Rükneddin Süleyman ah önce Sivas'a, oradan Erzincan'a ve ardından da Erzurum'a geçmi olmalıdır. Çünkü co rafi artları ve tarihi kaynaklarda geçen bazı bilgileri de erlendirdi imizde bu sonuca ula abiliriz. Kaynaklar, Rükneddin Süleyman ah'ın, 1201 yılında Malatya'yı elde ettikten sonra Erzurum'u aldı ını yazarlarsa da²¹⁶ daha sa lam bilgi veren bazı müellifler onun buradan önce Erzincan'a geçerek hazırlıklarını yaptı ını, ondan sonra Gürcistan seferine çıkmak üzere Erzurum'a vardı ını kaydederler ki²¹⁷ bu sonuncu do rudur ve Erzurum söz konusu tarihte de il, ileride görülece i üzere 1202 yılında Selçuklu ülkesine katılmı tır.²¹⁸ Böylece, Selçuklular, Saltukluları kendi himayesi altına almakla Gürcüler ile do rudan do ruya kom u durumuna gelmi lerdir.

Rükneddin Süleyman ah, Gürcüleri bertaraf etmek için büyük bir orduya ihtiyaç duymu tur. Bunun için Anadolu'da bulunan di er Türk beyliklerinden de kuvvet istemi tir. Gürcü vekayinamesinde bununla ilgili olarak u bilgiler verilmektedir: *“O, çok geçmeden seksen bin ki ilik bir ordu²¹⁹ topladı, baba ve atalarının hazinelerini açarak muazzam mebla lar çıkardı. Bu adamlar bütüin ülkeleri, Mezopotamya'yi, Kalonero'yu, Galati'yi, Gangra (Çankırı)'yi, Ankuria*

²¹⁴ Gerçekten de bu dönemde Gürcülerin Hıristiyan dünyasında önemli bir yerinin oldu u gözükmemektedir. Kraliçe Tamara devletinin ne kadar kuvvetlendi ini göstermek için Kudüs ve Filistin'de manastırlar in a etmi , Kıbrıs ve Fransa'dakileri süsletmi , bu manastırlarda yapılan ayinler için gerekli bütün araç ve gereçleri temin etmi tir. Bk. Brosset, *“Gürcistan”*, s. 403.

²¹⁵ Brosset, *“Gürcistan”*, s. 406.

²¹⁶ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 146-147; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 474.

²¹⁷ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 93.

²¹⁸ Turan, *“Türkiye”*, s. 254-255; Müneccimba ı, Erzurum'un, Süleyman ah tarafından ilhak edilmesini 1202 olarak kaydetmi tir. Müneccimba ı, *a.g.e.*, C. II s. 30.

²¹⁹ Turan, Gürcü kayna ındaki bu 800.000 sayısının on misli fazla mübala a yapıldı ını belirtir. Bk. Turan, *“Türkiye”*, s. 257. Aksarayî ise bu sayının 20.000 oldu unu belirtmektedir ki bizce de Selçuklu ordusunun Gürcü kayna ındaki gibi abartıldı ı kadar olmadı ı kanaatindeyiz. Bk. Aksarayî, *a.g.e.*, s. 24.

(Ankara)'yı, Isavria'yı, Kapadokya'yı, Büyük Ermenistan'ı, Bitinya'yı, Paflagonya sınırlarını dola tılar ve ehirlerde yalnız kadınları bırakarak bütün erkekleri silahaltına aldılar. Kendisi (sultan) de acilen, çekirge ve karınca sürüleri gibi sayısız ve sava larda gösterdikleri cesaretleri ile me hur olan Türk-Uçlar'ın memleketine gitti ve onlara pek çok altın ve hediyeler vererek tam teçhizatlı 100,000 atlı aldı. Sultan, aynı zamanda zor ve korku ile Ezinga (Erzincan), Halferdlileri (Harputluları) ve Karnakulak (Erzurum) sahibi Saltuk'un o lunu da zorla refakatine aldı".²²⁰ Gerçekten Erzincan meliki Fahreddin Behram ah bu sefere katılımı ve hatta sava sırasında Gürcülerin eline esir bile dü mü tür.²²¹ Fakat hemen unu söyleyebiliriz ki di er kaynaklarda, Saltukluların bu sefere katıldığı ı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Burada Gürcü müellifi yanılmı tır. Çünkü bu sırada Rükneddin Süleyman ah, bu beyli e son vererek Erzurum'u Saltuklulardan almı ve karde i Mugiseddin Tu rul ah'a vermi tir.²²²

Rükneddin Süleyman ah, Erzurum'u aldıktan sonra asıl hedefini olu turan Gürcistan üzerine yürüdü. Kaynaklar, bu seferin siyasi bazı sebepleri yanında ba ka bir sebepten de bahsetmektedir. öyle ki; Selçuklu ehzadeleri arasında kendisine koca bulmak isteyen Gürcü Kraliçesi Thamara, Anadolu'ya ressam (nakka) gönderip onların resimlerini yaptırdı. Bunlar arasında Süleyman ah'ı be enen Kraliçe Thamara, Sultan II. Kılıç Arslan'a elçi ve mektup gönderdi. Sultan II. Kılıç Arslan'a, "âlemin efendisi, slam ve Müslümanların sultanı" hitabesiyle ba layan bu mektupta, "memleketinin çok mamur ve zengin oldu unu, kendisinin eski melikeler arasında ihti am sahibi bulundu unu, kendi evlatlarından birinin Davud hanedanından adını ihya edece ini ve müstakil olarak bu ülkeye hâkim olaca ını, din ve itikat ayrılıklarına ra men kendi tebaasının onun padi ahlı nda ittifak edece ini" belirtti. Kraliçe Thamara, Melik Süleyman ah'ın güzel ahlak ve huylarını

²²⁰ Brosset, "Gürcistan", s. 405-406; *The Georgian Chronicle* s. 76-77.

²²¹ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 94.

²²² bni Bibi, Saltuklu Beyli ine son verilmesi ile ilgili olarak, Saltuklu hükümdarı Alâeddin Saltuk'un asker toplamada ve fermanın hükümlerini yerine getirmede ihmal davrandı ını belirterek duruma bir bahane bulmaya çalı mı tır. Bk. bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 93. Fakat tarihi gerçekler bunu aksini söylemektedir. Saltuklu hükümdarı da bu davete icap etmi ve onu kar ılamı tır. Fakat Selçuklu Sultanı onu yakalatarak hapsedmi tir. Bk. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 147. Buradan da anla ıldı ı üzere Rükneddin Süleyman ah'ın Saltuklu Beyli ini kendine ba lamasının asıl sebebi artık Saltukluların Gürcülere kar ı mücadele gösterememesidir.

duydu unu ve bu sebeple memleketine böyle bir hükümdarın layık oldu unu belirterek, kendisiyle nikâh akdedip ülkesine hükümdarlık yapması için hediyelerle birlikte elçiler göndermi tir. Elçiler mektup ve sözleri arz edince, Sultan II. Kılıç Arslan Melik Rükneddin'i huzuruna ça ırıp bu durumu kendisine aktarmı tır. Fakat Rükneddin Süleyman ah, Kraliçenin bu teklifini dinleyince çok hiddetlendi ve babasına “*Bir kâfir kadının i vesine ve dünya hevesine kapılıp Hıristiyan diyarına gidemeyece ini söylüyor, oraya ancak sultanın yardımı ve fermanı olursa kilise ve manastırları yıkıp cami ve medrese, çan yerine ezan seslerini yerle tirmek maksadıyla varaca ını*” arz etmi tir. Babası II. Kılıç Arslan da o lunun bu yüce himmetini takdirle kar ılamı tır.²²³ Gerçekten böyle bir durumun olup olma dı na dair üphe ile bakılsa da Gürcü vekayinamesi de kendi açısından olayı do rulamaktadır. Gürcü vekayinamesinde Sultanın elçileri Kraliçe Tamara'ya, “*Hükümdarınız kendi dinini terk ederse sultan kendisiyle evlenecek, reddetti i takdirse ise onu kendisine cariye yapacaktır*” gibi bir teklifte bulundu undan bahsetmektedir. Bu sözler üzerine ba kumandan Zakaria'nın elçiyi tokatladı ı ve “*e er elçi olmasaydın önce dilini, sonra da ba ını keser ve bu küstahlı ın cezasını verirdim*” dedi i rivayet edilmektedir.²²⁴

Rükneddin Süleyman ah'ın Tokat'ta hüküm sürdü ünü dü ünürsek, Kraliçe Tamara'nın Rükneddin Süleyman ah'tan haberdar oldu u kesindir. Nitekim Kraliçe Tamara'nın o dönemde kendisine bir e arama gayreti içerisinde oldu u görülmektedir. Kaynaklarda, Kraliçe Tamara'nın bu tür evlilikler yaptı ından bahsedilmektedir. Kraliçe Tamara bir dönem Saltuklu hükümdarı zzeddin Saltuk'un torunu Muzafferüddin ile de evlenmi ti.²²⁵ Gürcüler ile Türkler arasındaki akrabalık ili kilerine daha sonra fazlasıyla de inece imiz için burada noktalayalım.

²²³ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 89-90; Turan, “*Türkiye*”, s. 254-255.

²²⁴ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 406. Yine Gürcü kayna ına dayanan Osman Turan ise olayı biraz daha farklıla tırmı tır. öyle ki Turan eserinde, “Kraliçe Tamara'nın güzelli ini duyan Süleyman ah'ın Tamara'ya â ik oldu unu ve evlenme teklifinin Kraliçeden de il, Süleyman ah'tan geldi ini ileri sürer. Hatta Süleyman ah'ın kraliçenin nikâh için art ko tu u din de i tirmeyi bile göze aldı mı ancak bu durumun II. Kılıç Arslan tarafından güçlkle engellendi ini söyleyerek olayı biraz tahrif eder” diye bahsetmi tir. Bk. Turan, “*Türkiye*”, s. 255.

²²⁵ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 372. bnü'l-Esir, bu olayı çok çirkin kar ılamakta ve benzeri i itilmedik garip bir olay olarak nitelendirmektedir. Bk. bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 376-377.

1) II. Rükneddin Süleyman ah ile Kraliçe Tamara Arasındaki Mektupla malar

Bu sefer sırasında Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman ah ile Gürcü Kraliçesi Tamara arasında çok sert mektupla maların oldu u görülmektedir. Gürcü vekayinamesi, Rükneddin Süleyman ah'ın Gürcistan seferi ile ilgili olarak unları söylemektedir: *“Büyük Rum memleketinde Karadeniz’e kadar Asya ve Kapadokya’da hüküm süren Çarastan (Kılıç Arslan)’ın o lu büyük Selçuklu sultanı Nikardin (Rükneddin) hainli ini gösteri i altında gizleyerek, barı dilemek için sık sık elçiler ve güzel hediyeler yolluyordu”*. Yine devamında Rükneddin Süleyman ah Sivas’ta iken bu elçilerin Kraliçe Tamara’ya gitti ini ve ona u mesajı ilette i belirtilmektedir: *“Göklerin altında yükselmi sultanların en yükse i, meleklerle benzeyen ve büyük Muhammed’i göndermi olan Allah’ın yardımcısı ben, Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı olan sana Tamara’ya bildiririm ki her kadın akılcı zayıftır. Sen Gürcülere, Allah’ın sevgilileri olan slam halkını katletmek için kılıç kaldırmalarını, bundan ba ka da, hür bir milleti kölelik vergisine tabi tutmalarını emretmi sin. te ben ranlılar (Türkler) hanedanının adaletini icra etmeye ve sana ve halkına anlatmaya geliyorum. Ben gelmeden önce, önüme diz çökerek, Muhammed’in resüllü ünü kabul etti ini beyan eden ve kendi dinini inkâr edip, bo yere ümit ba ladı in haçı huzurumda kıracak olanların hayatlarını ba ı lamaya razı olaca ım. imdilik, ran’a iade edece im vekilimi bekle”*.²²⁶ Burada Selçuklu Sultanının kendinden çok emin ve gururlu bir tavır sergiledi i ve Gürcülere adeta bir ültimatom verdi i görülmektedir. Ayrıca bu mektuba bakarak unu söyleyebiliriz ki bu seferin yapılmasında dini duyguların da etkili oldu udur.

Kraliçe Tamara mektubu okuduktan ve elçiyi dinledikten sonra durumun vahametini anlayarak memleketindeki bütün askerlerin toplanmasını emretti. Kraliçe askerleriyle birlikte Cavahat’e do ru Meryem Ana Kilisesi’ne giderek burada ayin yaptı. Bu sırada kendisine kocası David Soslan da katılımı ve buradan birlikte Pasin’e do ru yürümü lerdir. Gürcü ordusu Kars yakınlarına varınca Sultanın elçisini kendi elçisi ile beraber yolladı. Kraliçe Tamara, sert, gururlu ve bir o kadar da dini

²²⁶ Brosset, “Gürcistan”, s. 406; *The Georgian Chronicle* s. 78.

duyguları a ır basan cevap mektubunda unlar belirtilmektedir: “*Ey Rükneddin, mutlak kudret sahibi Allah’a tam güvenle, Meryem Ana’ya dua ederek ve ümidimi mukaddes haça ba lı oldu u halde, gökleri gazaba getirmek üzere yazılmış olan mektubunu okudum ve orada, Allah’ın muhakeme edece i kötülü ünün delillerini gördüm. Allah’ın adına bo yere yemin edenlerin O’nun tarafından mahvedilece ini biliyor musun? Sen para kuvveti ile toplanmış e ek sürücülerine dayanıyorsun, fakat ben ne servete, ne asker çoklu una ne de di er herhangi bir insani eye de il, yalnız mutlak kudret sahibi Rab O lu’na ve senin tahkir etti in sa haçına itimat ederim. Bana yolladı in mesaja göre, Hazret-i sa’nun adını ta ryan orduyu sana saygı göstermek için de il, ma rur yüre ini mahcup etmek ve Allah’a küfretmeme i bizzat kendisi tarafından ö renmen için sana kar ı sevk ediyorum. Seninki de il, O’nun iradesi yerine gelsin, seninkinin yerine O’nun adaleti yerine getirilsin. Senin adamlarının savsaklı nı bildi im için cevabımın tam zamanında yeti mesi ve tedbir alabilmen için benim adamlarımdan birini de sana gönderiyorum. Harekete geçirdi im askerlerim ise, esasen kapına dayanmış lardır”.*²²⁷

2) Selçuklu – Gürcü Ordularının Kar ıla ması

Gürcü ordusu, ba kumandan Zakaria ve alve ile vane karde ler oldu u halde Pasinler’e do ru ilerledi. 1202 tarihinde Rükneddin Süleyman ah da Gürcüler ile sava mak için Erzurum’dan hareketle Erzurum-Kars arasında bulunan Micingerd Kalesi²²⁸ civarına geldi ve burada karargâh kurdu. Aksarayî’nin ifadesine göre Gürcüler, Selçuklu ordusunu, ordugâhta istirahat halinde iken ve dü manın yakla masından habersiz olarak pusuya dü ürdü.²²⁹ Gerçekten, Gürcü vekayinamesi de, Gürcülerin ansızın Selçukluların oldu u bölgeye geldiklerinden ve onların nöbetçi muhafızlarının olmadığını görünce baskın yaptıklarından bahsederek bu

²²⁷ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 407; *The Georgian Chronicle* s. 79.

²²⁸ Müneccimba 1, *a.g.e.*, s. 30-31. Gürcü vekayinamesinde bu yerin pek de anla ılamayan bir ekilde “*Bolositek*” de geçti ini söylemektedir. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 408. Yakut’a göre ise sava “*Avnik*” ovasında meydana gelmiştir. Bk. Yakut, Mu’cemul-Buldan, C. I’den naklen Bedirhan, *a.g.e.*, s. 256. Gaffari sava ın bir kale önünde ovada oldu unu belirtir, ancak isim belirtmez. Bk. Gaffari’den naklen Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman ah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s. 86. Bazı Batılı ara tırmacılar tarafından bu sava ın Basiani de yani Pasinler de yapıldı ını belirtmektedir. Peacock, *a.g.m.*, s. 133.

²²⁹ Gaffari bu sava ın 598 yılı zilkade ayının ba larında meydana geldi ini belirtir. Bk. Gaffari’den naklen Kaya, *a.g.e.*, s. 86, Aksarayî, *a.g.e.*, s. 24.

durumu do rulamaktadır.²³⁰ Bu ani baskınla neye u radı nı anlayamayan Türk ordusu, ordugâhı ve çadırları bırakarak, uygun bir mevkiye çekilmi tir.

Gürcülerde ba kumandan Zakaria, alve ile vane ve di er Torlular ön safta yer alırken, bir tarafta Abhazlar ve merler, di er tarafta Kartliler, Kahet ve Heretliler yer almaktaydı. Burada iddetli ve uzun bir sava vuku bulmu ve iki taraftan da birçok insan ya amını yitirmi tir. Gürcü vekayinamesi, az kalsın Gürcülerin yenilmeye ba ladı nı, fakat son bir gayretle Türk ordusunu da itmayı ba ardıklarından bahsetmektedir.²³¹ Gerçekten de Gürcü kayna nın bahsetmedi i, fakat di er slam kaynaklarında geçen bir hadise sava nın kaderini belirlemi tir. öyle ki sava esnasında Selçuklu sultanının “çetrdar²³²”ının atının aya nın tökezlemesi ve çetrin yere dü mesi üzerine Türk askerleri hükümdarın ba na bir felaket geldi ini dü ünerek büyük bir pani e ve semavi bir korkuya kapılmı lardır. Sultan bizzat komutanlarına kendi isimleri ile seslense de, ordu bu karga adan kurtulamamı ve a ır bir ma lubiyete sebep olmu tur.²³³ Rükneddin Süleyman ah, sava nı kaybedildi ini görerek, Mugiseddin Tu rul ah ve di er emirlerin bazıları ile beraber Erzurum’a çekilmi ve buradan da geride kalan askerleriyle birlikte Konya’ya dönmü tür.²³⁴

Gürcüler, Türklerin yenilgisinden sonra onlardan kalan sayısız e ya ve levazımı, altın ve gümü kapları, mücevherat ve incileri, kıymetli kuma ları, çadırları, halıları, at, deve ve katırları ele geçirmi lerdir. Bu sava sırasında esir edilenler arasında birçok güzel hasletlere sahip olan Mengücek hükümdarı Fahreddin Behram ah da bulunmaktaydı. Birçok Türk emiri gibi Fahreddin Behram ah da Kraliçe Tamara’nın huzuruna çıkarılmı ve kendilerine misafir gibi davranılmı tir. Fakat Fahreddin Behram ah hariç olmak üzere di er beyleri muhtelif kalelere hapsedmi tir. Kraliçe Tamara, Behram ah’ı eski dostluk münasebetlerinden dolayı esir olarak Tiflis’te alıkoymu tur. Bu çok büyük ve me hur zat, Gürcü

²³⁰ Brosset, “Gürcistan”, s. 408.

²³¹ Brosset, “Gürcistan”, s. 408-409; *The Georgian Chronicle* s. 81-83.

²³² Çetr, hâkimiyet sembollerinden biri olup, hükümdarın sefere çıktıklarında veya alayla bir yere gittiklerinde ba ları üzerinde tutulan emsiyedir.

²³³ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 94; Aksarayî, *a.g.e.*, s. 24.

²³⁴ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 94; Gaffari’dan naklen Kaya, *a.g.e.*, s. 87.

vekayinamesinin belirtti i gibi bir “*at nalı fiyatı*” kar ılı nda serbest bırakılmı tır.²³⁵ Bu sava tan sonra “*Gazi*” unvanını alan Fahreddin Behram ah, sava sırasında çok fedakârlık göstermi ve canını feda edecek kadar dü man saflarına yakla mı tı.²³⁶

Selçukluların, Gürcüler kar ısında aldı ı bu ma lubiyette, Rükneddin Süleyman ah’ın kendisine fazlaca güvenmesi, gururu ve tedbirsiz hareket etmesi etkili olmu tur. Zaten yukarıda Sultan Rükneddin Süleyman ah’ın bir ültimatom niteli i ta ıyan mektubu bu ruh halini ortaya koymaktadır. Bu zamana kadar hiçbir zaman yenilmeyen Sultan Rükneddin Süleyman ah, bir an önce intikam alma pe inde idi. Ancak iç meseleler ile u ra mak durumunda kalması, Sultan Rükneddin Süleyman ah’ın ikinci bir sefere çıkmasına mani olmu tur. Bazı kaynaklar, Sultan Rükneddin’in, 1204 senesinde ikinci defa Gürcistan üzerine sefere çıktı nı ve bu sırada Konya-Malatya arasında ba ırsak (kulunç) hastalı na tutularak öldü ünü belirtmektedir.²³⁷

Her ne kadar Gürcüler, Türkler kar ısında zaferle ayrıl sa da, aslında Türkiye Selçuklu Devleti gücünden hiç bir ey kaybetmemi tir. Bunu, Gürcülerin sava tan sonra Türklerin aleyhinde topraklarını geni letmek gayesine dü memelerinden anlayabiliriz. Nitekim Gürcüler, ancak Rükneddin Süleyman ah’ın ölümünden sonra Türk bölgelerine yeniden saldırmaya te ebbüs edebileceklerdir. Fakat üphesiz Gürcüler bu zafer sayesinde Hıristiyan dünyasında büyük bir itibar ve güce kavu mu lardır. Bu dönemde Haçlı kuvvetleri bile Türklere kar ı ba arı elde edemez iken, Do u’da Gürcülerin böylesine bir zafer kazanması onların bu itibarı kazanmasını ve Kraliçe Tamara’nın da büyük bir öhrete kavu masını sa lamı tır. Böyle bir üne kavu an Gürcü Kraliçesi, 1204’te Haçlıların stanbul’u ele geçirmesini de erlendirerek, Trabzon’dan Karadeniz Ere li’sine kadar uzanan alanın zapt

²³⁵ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 410; *The Georgian Chronicle* s. 84.

²³⁶ Fahreddin Behram ah’ın dü manın durumunu ö renmek amacıyla dü manın içine kadar sokuldu u bilinmektedir. Ravendî, *a.g.e.*, I, s. 208.

²³⁷ Turan, “*Türkiye*”, s. 262. Abu’l-Farac, Sultan Rükneddin’in Ankara’yı ele geçirmesinden sonra sırt a rısından öldü ünü kaydetmektedir. Bk. Abu’l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 486.

edilmesi için akrabaları olan Aleksios ve David Kommenos'a yardımda bulunmu tur.²³⁸

C) I. Gıyaseddin Keyhüsrev Devrinde Gürcüler ile Mücadeleler

Gürcistan yenilgisinden kısa bir süre sonra vefat eden Rükneddin Süleyman ah'tan sonra, yerine III. Kılıç Arslan geçmi se de, daha önce Selçuklu Devleti'nin ba ına geçmi olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) yeniden iktidarı eline almı tır.²³⁹

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci kez tahta çıktı ında Gürcüler ile olan ili kiler hassasiyetini korumakta idi. Bu dönemde onlarla ili kiler ve mücadele daha çok Erzurum'daki Mugiseddin Tu rul ah aracılı ıyla sürdürülmekte idi.²⁴⁰ Gürcüler, 1205 yılında Azerbaycan'ı, Do u Anadolu'yu istila etmi ve hatta Erzurum ve Erci 'e kadar ilerleyerek bu bölgeleri tahrip etmi lerdir. Bu durum kar ısında Ahlat hükümdarı Balaban askerlerini toplayıp Mugiseddin Tu rul ah'ın ordusu ile birlikte Gürcüler üzerine yürümü tür. Türk orduları Gürcistan'a girerek Gürcüleri yenilgiye u ratmı ve bu sayede birçok ganimet de elde etmi lerdir. Bu sırada pek çok Gürcü askeri ölmü tür ki bunların içinde me hur Gürcü komutanı Zakaria da bulunmakta idi.²⁴¹ Mugiseddin Tu rul ah'ın bu bölgelerde gerek Gürcülerle, gerekse Trabzon Rumları ile mücadeleler yaptı ı, onlara kar ı yaptırımı oldu u Bayburt Kalesi'nin kitabesinden de anla ılmaktadır. Kitabede bulunan gaza ve zafere ait unvanlar bunu kanıtlar niteliktedir.²⁴²

Bu dönemde do rudan olmasa da özellikle Anadolu'nun kuzey ve kuzeydo usunda Gürcüler ile mücadeleler devam etmekte idi. öyle ki; Bizans mparatorlu u'nun sarsıntı geçirmesi üzerine Kommenos ailesine mensup olan Aleksios ve David Kommenos, Do u Karadeniz sahillerine gelmi lerdir. Gürcü Kraliçesi Tamara'nın ye ni olan Aleksios, Gürcistan'a giderek Kraliçe

²³⁸ Brosset, "Gürcistan", s. 412; *The Georgian Chronicle* s. 86-87; Allen, *a.g.e.*, s. 108; Peacock, *a.g.m.*, s. 134.

²³⁹ Turan, "Selçuklular", s. 274.

²⁴⁰ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, Ankara 1997, s. 33.

²⁴¹ bnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 172; Turan, "Do u Anadolu", s. 23.

²⁴² Turan, "Do u Anadolu", s. 22.

Thamara'dan aldığı yardım sayesinde Trabzon'a gelmiş ve imparator soyuna mensup olması dolayısıyla Komnenosların yeni bir hanedanlığını kurmuştur. (1204-1461)²⁴³ Komnenoslar, Karadeniz'de Gürcülerden de aldığı destekle hızlı bir şekilde güçlenmiş ve Sinop'a kadar olan kıyılara hâkim olmuşlardır. Ancak bu durum Türkiye Selçukluları açısından pek de iyi olmamıştır. Sebebi ise bu bölgelerde güvenliğin kaybolmasıyla ticaretin aksamasıdır. Bu durum karşısında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, zıkkın imparatoru Laskaris ile bir ittifak içerisine girmiştir. Her iki devletin menfaatlerine uygun olan bu anlaşma sayesinde Laskaris, David'in ordusunu mağlup ve kendisini esir ederken, Selçuklular da Aleksios'a karşı önemli bir zafer kazanmıştır.²⁴⁴ Bu zafer sonucunda hem bölgede Gürcülerin desteğiyle yeni bir gücün ortaya çıkması engellenmiş, hem de ticaret yollarının güvenliği yeniden sağlanmış oluyordu.²⁴⁵ Bizce Gürcülerin, Komnenos ailesini desteklemelerinin nedeni, Selçuklular ile kendi aralarına tampon bir güç bulundurmak istemelerinde yatmaktadır. Nitekim bundan önce Gürcistan birçok defa Türk taarruzlarına maruz kalmıştır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra yerine geçen I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) zamanında da bu güç dengesi devam etmiştir. Sultan I. İzzeddin Keykavus da Karadeniz bölgesine çok büyük önem vermiş ve bu yönde siyaset izlemiştir. Böylece; Sultan I. İzzeddin Keykavus, Trabzon Rumlarının da zapt etmek istediği Sinop'u ele geçirmiştir.²⁴⁶ (1214) Bu olay sırasında Aleksios'un da esir alındığı ve onunla bir anlaşma yapıldığı görülmektedir. Böylece, Trabzon Komnenos Devleti, bu tarihten Moğol istilasına kadar, Selçukluların tabiiyeti altında kalmıştır.²⁴⁷ Selçukluların bu devletin gücünü bastırması ve onları itaat altına alması, onları yeniden Gürcüler ile

²⁴³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II-III, Ankara 1987, s. 111; Peacock, *a.g.m.*, s. 134.

²⁴⁴ Turan, "Türkiye", s. 278-279.

²⁴⁵ İbnü'l-Esir, 602 (1205/1206) senesi olayları arasında; "Rum, Kıpçak, Rus ve sair ülkelerden gelen yol karadan ve denizden kesildi. Kimse Keyhüsrev'in memleketine giremediği için halk büyük zarara uğradı. Çünkü İran, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer memleketlerden ticaret maksadıyla gelenler de Sivas'ta çok kalabalık halinde yığıldılar ve yol açılmadığı için çok sıkıntılara uğradılar. Sermayesinin başında dönebilenler en karlı ve en bahtiyar insan olarak kabul ediliyordu" ifadesi ile bu durumu güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Bk. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 201.

²⁴⁶ İbn-i Bibi Türk hudut muhafızlarından gelen bir mektubun Sultana sunulduğunu ve bu mektupta Canit tekfurun Kir Alexis'in hudutlarda dolaşmakta ve Türk arazisine tecavüzde bulunmakta olduğunu yazdığı bildirilmektedir. İzzeddin Keykavus'un da kuzeydeki hâkimiyetini kaptırmamak için sefere çıktığı anlaşılmaktadır. Turan, "Türkiye", s. 303.

²⁴⁷ Turan, "Türkiye", s. 304-305.

kar ı kar ıya getirmi tir. Özellikle do u ve kuzeydo udaki mücadeleler, zzeddin Keykavus'tan sonra yerine geçen I. Alâeddin Keykubad zamanında da devam etmi tir.

D) Alâeddin Keykubad ve Gürcülerin taat Altına Alınması

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ortanca o lu olan Sultan Alâeddin Keykubad (1220-1237) Türkiye Selçuklu hükümdarları içerisinde en önemli mevkiye sahip hükümdarlardan birisidir. Onun döneminde, Anadolu co rafyası her anlamda en müreffeh ve en ihti amlı dönemini ya amı tır.

1) Mo ol stilas ı ve Alınan Tedbirler

Sultan Alâeddin Keykubad tam da Mo ol stilasının ba ladı ı bir dönemde Selçuklu tahtına çıkmı ve ilk yaptı ı icraatlardan biri de Mo ollara kar ı önlem almak olmu tur. Zira Türkistan, Horasan bölgesi kadar ran, Azerbaycan ve Kafkasya bölgesinde de Mo olların varlı ı hissedilmeye ba lanmı tır. Sultan Alâeddin Keykubad do udaki bu durumu yakından takip ediyordu. Sultan Alâeddin Keykubad, bir yandan Anadolu'ya olası bir saldırı tehlikesinden dolayı sınır bölgelerindeki kaleleri tahkim ederken, Sivas, Kayseri ve Konya gibi büyük ehirlerin surlarını da yeniden yaptırmı tır.²⁴⁸ Tabi ki, do uda di er önemli bir geli mede Celaleddin Harezmi'nin Selçuklu aleyhine Do u Anadolu'ya yönelik giri mi oldu u faaliyetleridir. Bu durum, Sultan Alâeddin Keykubad'ı Do u Anadolu politikalarına daha fazla önem vermesine neden olmu tur. Alâeddin Keykubad'ın do uda bu hareketliliklerin ya anması kar ısında, bu bölgelerde merkezi idareyi daha da kuvvetlendirmesi zaruri olmu tur. Bunun için altmı seneden beri Erzincan'da hüküm süren Mengücek o ullarına 1228'de son vererek, bu bölgeleri Selçuklu merkezi idaresi altına almı tır. Daha önce Erzurum örne inde

²⁴⁸ Turan, "Türkiye", s. 331.

oldu u gibi, o lu Melik Gıyaseddin'i ve ona yardımcı olması için de Ertoku 'u Atabey olarak buraya tayin etmi tir.²⁴⁹

2) Gürcü Vassalı Trabzon Rumları ile Mücadeleler

Sultan Alâeddin Keykubad, Erzincan'dan sonra Erzurum üzerine giderek ve burada da merkezi otoritesini kurarak olası tehlikelere kar ı bir güç olu turmayı dü ünüyordu. Fakat bu sırada do udaki kar ı kılıklardan yararlanmak isteyen Trabzon Rumları aynı sene içerisinde Samsun ve Sinop limanlarına taarruz etmi ve Ünye'ye kadar olan Karadeniz sahillerine saldırımlardır. Bu durum kar ısında Selçuklular hem karadan hem de denizden Trabzon Rumlarının üzerine bir sefer düzenlemeler ve Trabzon'a kadar ilerleyip ehrin ku atımlardır.²⁵⁰ Ancak elveri siz hava artları ve ehrin savunma bakımından kuvvetli olması yüzünden Trabzon ku atması sonuçsuz kalmı tır. Daha sonraki yıllarda Trabzon Rumları tekrar Selçukluların tabiiyetine girecektir. Özellikle Mengüceklilerden arki Karahisar ve Bayburt'un alınması ile birlikte Trabzon Rumlarının faaliyetleri kısıtlanmı , Trabzon Rumları sadece sahilde faaliyet göstermeye mecbur kalmı lardır. Her ne kadar kaynaklarda belirtilmemi olsa da Gürcülerin de bu olaylar sırasında Trabzon Rumlarına destek verdi ini dü ünmekteyiz.

3) Sultan Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan Seferi

Yukarıda az da olsa bahsetti imiz gibi Sultan Alâeddin Keykubad zamanında do udaki hadiseler tüm hızıyla devam etmekte idi. Sultan Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan seferine geçmeden önce, konunun daha iyi anla ılması için, yeni bir güç olarak do an Harezmi ahlının, Gürcüler ile olan münasebetlerine ve mücadelelerine kısa da olsa de inmekte fayda görüyoruz.

Harezmi ah hükümdarı Celaleddin Mengüberti (1120-1231), Mo ollara kar ı amansız bir mücadeleye girişerek büyük kahramanlıklar göstermi ve bu yüzden

²⁴⁹ Turan, Alâeddin Keykubad'ın Erzincan'ı ilhakında Mengücek Beyi Fahreddin Behram ah'tan sonra ba a geçen Davud ah'ın Selçuklu tabiiyetine ba lı kalmak istememesine ba lı da bizce asıl sebep Do u'daki gelişmelerden dolayı buralarda merkezi bir güç olu turmak istedi i gözükmektedir. kr . Turan, "Türkiye", s. 353-354.

²⁵⁰ Trabzon ehrinin ku atılmasıyla ilgili olarak bk. Turan, "Türkiye", s. 361-362.

tarihte önemli bir mevki kazanmıştı. Ayrıca Celaleddin Harezmi, bir asır süredir Gürcülerin elinde bulunan Tiflis'i 1226 yılında tekrar geri almış, Kars ve Ani şehirlerini kurtarmıştı.²⁵¹ Celaleddin Harezmi'nin yaptığı bu fetihlerden dolayı İslam dünyasında kazanmış oldu ve bu öhrete rağmen, onun Ahlat'a saldırması, doğudaki mücadelenin seyrini değiştirecektir. Sultan Alâeddin Keykubad'ın birçok defa elçi ve mektuplarıyla Celaleddin Harezmi'yi iyi niyetli olarak uyarmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamamış ve Selçuklular ile Harezmi ahları arasında Yassıçemen Savaşı'nın çıkması engellenememiştir.²⁵² Celaleddin Harezmi'nin Doğu Anadolu'da yaptığı taarruzları sona erdiren Sultan Alâeddin Keykubad doğu sınırlarında bir diğer tehlikenin belirdiğini fark etmemiştir ki o da Moğol tehlikesidir.

Moğollar, 1231 yılında Eyyubilere ve Artuklulara ait bir kısım yerleri istila ettiler. Öyle ki Moğol kuvvetleri 15.000 kişilik öncü birlikleriyle Bargiri, Erci, Ahlat, Bitlis, Erzen, Amid, Meyyafarikin, Siirt, Mardin, Tanza, Sincar ve Harput bölgelerini işgal, yağma ve tahrip ederek, birçok insanı öldürdükleri halde bölgede hakimiyet süren devletlerden hiçbiri Moğollara karşı bir varlık gösterememiştir.²⁵³

Doğu Anadolu bölgesinde bu istila devam ederken, 1232 yılında Cormagon Noyan kumandasında bir Moğol birliğinin Sivas yakınlarına kadar sokulması üzerine, endişelenen Sultan Alâeddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar'ı bu akının sebebini araştırmakla görevlendirdi. Kemaleddin Kamyar kuvvetleri ile birlikte Sivas'a ardından Erzurum'a kadar ulaştı, etrafa saldırı casuslar vasıtasıyla Moğol öncü birliklerinin sayılarının az olduğunu öğrenmiştir. Kemaleddin Kamyar, Moğolların buralarda birtakım olumsuz davranışlarda bulunduktan sonra aceleyle geri döndüklerini, Yunus derbendini aşmış Mugan'a kadar vardıklarını haber aldı. Kemaleddin Kamyar burada iken bu bölgenin komutanı olan Mübarizüddin Çavlı ile

²⁵¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 412; Turan, "Türkiye", s. 366-367. Gürcü kaynağında da Gürcü liderlerin doğudaki olayları tam anlamıyla idrak edemediklerinden ve bu yüzden Tiflis'in elden çıktığından bahsetmektedir. Fakat Ani ve Kars'ın Harezmi ahları tarafından kuşatılmasına rağmen alınmadığını söyleyerek İslam kaynaklarının verilerini reddetmektedir. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 163-164.

²⁵² Turan, "Türkiye", s. 367-372.

²⁵³ Turan, "Türkiye", s. 375.

meselenin halli için isti arede bulundu. Daha sonra bu Mo ol saldırısının Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın (1222-1245) kırırtması ile yapıldı ı ö renilerek, bunun bir sava bahanesi sayılması ile Gürcüler üzerine sefere çıkılmasına karar verilmi tir.²⁵⁴

Emir Kemaleddin Kamyar ile Ça nigir Emir Mübarizüddin Çavlı çe itli sava araç-gereçleri ve büyük bir orduyla Gürcistan'a do ru yürüdüler. Böylece iki ay bir müddet içinde Selçuklu orduları, mancınıklar da kullanarak Gürcü kalelerinden 40 kale ile birlikte, Hah (Bazı kaynaklarda Gah) ve Nahah²⁵⁵ adlarındaki kaleleri de ele geçirmi lerdir.

4) Selçuklu-Gürcü Barı ı

Selçuklu ordusunun kazandı ı zaferler, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ı tela landırdı ve devletin ileri gelenleriyle danı ma toplantıları yaparak, Selçuklulardan kurtulmanın yolunu “*Sultan'ın devletin adamlarına ve ileri gelenlerine iyi davranmalı ve onlara tatlı dil ve iyi sözle yakla ma*” teklifinde gördü. Kraliçe Rosudan, Emir Kemaleddin'e elçilerle birlikte mektup göndererek Mo ol ordusunun Anadolu'ya saldırmasında parma ı olan Gürcü devlet adamlarının yaptı ı bu i llerden dolayı özür diledi. Gürcü Kraliçesi, elçisiyle birlikte Kemaleddin Kamyar'a has hediyelerle mektup göndermi ve barı talep etmi tir. Kraliçe mektubunda, “*Bizim Melikü'l-Ümera'nun merhametinden bekledi imiz odur ki geri kalan beldelerimizi yakıp yıkmaktan, ya ma ve talan etmekten kaçınması, barı talebimizi saltanat dergâhının huzuruna arz etmesi, Sultan bize iyilik yapmak istiyorsa bunu evlilik akrabalı ı kurarak göstermesidir. Bizim aklımızdan geçen, Selçuk sulbiünden ve David soyundan gelen iffetli ve namuslu kızımızı, ülke kom ulu u ve memleket yakınlı ı dolayısıyla Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in evlilik haremine ve birle me odasına sokmaktır*”²⁵⁶ diyerek anla ma zemini aramı tir. Burada Kraliçe Rosudan daha önce kararla tırdıkları gibi kurtulu çaresini iki hanedan arasında evlilik kurarak gerçekle tirmeyi dü ünü mü tür. Gerçekten de Kraliçe Rosudan, Erzurum'da hüküm

²⁵⁴ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 420-421; Müneccimba ı, *a.g.e.*, C. II, s. 72; *Anonim Selçukname*, s. 47.

²⁵⁵ Nahah, Erzurum iline ba lı Tortum ilçe merkezidir.

²⁵⁶ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 424.

süren Mugiseddin Tu rul ah'ın o lu ile evlenmi bu yüzden bundan do an prenses hem Selçuk hem de David (Gürcü Kralı) soyundan gelmi bulunuyordu.²⁵⁷

Kemaleddin Kamyar, yapılan bu büyük fetihler ve askerine eline geçen ganimetlerle birlikte Kraliçe Rosudan'ın teklifini Sultan Alâeddin Keykubad'a bildirmi tir.²⁵⁸ Sultan Alâeddin ise Gürcistan'dan gelen bu haberlerden dolayı çok mesut olarak her yere fetihnameler göndermi tir. Sultan, eme i geçen herkesi çe itli hediyelerle mükâfatlandırarak üstün hizmetlerinden dolayı onları kutladı. Sultan Alâeddin ayrıca Gürcü Melikesi ile evlilik yoluyla akrabalık kurmayı memnuniyetle kabul etti ini, bundan sonra ordunun Gürcü memleketlerine saldırmasına izin verilmemesini ve ordunun artık geri dönmesini istemi tir.²⁵⁹ Böylece Selçuklular ile Gürcüler arasında bir barı antlaşması yapılmı ve bu durum uzun süre sürmü tür.

Sultan Alâeddin Keykubad'ın, Gürcüler ile böyle bir anlaşmaya varmasında ve akrabalık kurmasında, yaklaşık Mo ol tehlikesine karşı sınırlarının güvenliğini sağlamak ve Selçukluların kendi yanında Mo ollara karşı bir müttefik kazanmak istemesi etkili olmu olmalıdır.

bni Bibi'nin aksine Gürcü vekayinamesi, bu evliliğin gerçekleşme nedenini farklı göstermektedir. Gürcü vekayinamesi, Kraliçe Rosudan'ın Orthoul (Mugiseddin Tu rul)'un güzel boylu, yakışıklı, cesur ve enerjik o lu ile evlenmesinden çok güzel bir kızın doğdu unu, Kraliçe Rosudan'ın ona annesinin ismi olan Tamara adını verdi ini kaydetmektedir. Devamında kızın güzelliğini duyan Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elçi ile birlikte birçok hediyeler gönderip Prenses Tamara'yı istedi inden ve dinine dokunmayacağına dair söz verdi inden bahsetmektedir.²⁶⁰ Muhtemelen burada Gürcü kaynağı, kendi gurur ve itibarının zedelenmemesi için olayı çarpıtmı tır. Nitekim Gürcü kaynağı buna benzer bir hadiseyi daha önce de Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman ah ile Gürcü Kraliçesi

²⁵⁷ bni'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 376.

²⁵⁸ Müneccimba 1, *a.g.e.*, C. II, s. 73.

²⁵⁹ bni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 424. Anonim Selçukname'de Alâeddin Keykubad'ın Gürcü hükümdarı Ergu'yu bozguna uğrattı nı ve dört şehri ele geçirdi i anlatılmaktadır. Bk. *Anonim Selçukname*, s. 30. Ancak bu dönemde Gürcülerin başında Kraliçe Rosudan'ın bulunduğu iddialar kaynaklarla sabittir.

²⁶⁰ Brosset, "Georgie", s. 502, 587.

Thamara arasındaki evlenme isteğinin bizzat Rükneddin Süleyman ah'tan geldiğini söyleyerek olayı farklı bir yöne çekmeye çalışmıştır.

5) Ahlat'ın Alınması

Sultan Alâeddin Keykubad, Emir Kemaleddin Kamyar'ı önemli bir merkez olan Ahlat'ı alması için görevlendirmiştir. Sultan Alaeddin Keykubad, sınırlarını bir yandan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e kadar genişletirken, Sökmen ilini de -Ahlat, Bitlis, Van, Malazgirt ve Adilcevaz ehirleri ile birlikte- kendi topraklarına katmıştır. Ahlat ehri, Köse'de malubiyetine kadar Selçukluların hakimiyetinde kalmıştır. Bu sayede de Moğollara karşı Selçuklu sınır bölgelerinde tahkimat artırılmıştır. Zira Ahlat ve diğer Doğu Anadolu bölgesindeki ehirler, önce Harezmi ahları daha sonra da Moğolların tahribatına uğramıştır. O dönemin kaynaklarında da geçtiği gibi fazıl, zâhid ve âlimlerin yurdu olan Ahlat ehri ve havalisi, Moğol akınları ile boşalmış adeta viraneye dönmüştür.²⁶¹ Nitekim daha sonra tekrardan Moğollar, Ahlat ve Amid ehirlerini istila etmişlerdir. Ermeni müverrihlerine göre Moğollar, bu bölgeyi Gürcü komutanı Prens Avak'ın kız kardeşi Tamtam'a vermişlerdir.²⁶²

E) II. Gıyaseddin Keyhüsrev Devrinde Gürcüler ile Münasebetler

Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra yerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) geçmiştir. Onun döneminde iç karışıklıklar başlamış ve Moğollar Anadolu'yu istilaya girişmiştir. Tabii burada Gürcüler ile olan ilişkilerin daha çok Moğol safında yer alan Gürcüler ile alakalı olduğu gözükmektedir.

Anadolu'dan önce Gürcistan, Moğolların istilasına uğrayarak yüz yüze kalmış ve Moğolların idaresi altına girmiştir.²⁶³ Nitekim Moğollar, Cormagon Noyan komutasında 1239'da Gürcistan'ı işgal, Kars ve Ani ehirlerini istila etmişlerdir. Bu durum karşısında II. Gıyaseddin Keyhüsrev, hemen Sinaneddin Yakut'u, Erzurum subaılarına gönderdi ve Moğollara karşı önlem almaya çalıştı. Fakat Moğollar 1240 yılından sonra, Anadolu'yu da istila etmeye başladıklarında, onların arasında

²⁶¹ İbni Bibi, *a.g.e.*, I, s. 426; Turan, "Türkiye", s. 377.

²⁶² Bedirhan, *a.g.e.*, s. 279.

²⁶³ Berdzeni vilisi - Caneia, *a.g.e.*, s. 165-168; Çilolu, *a.g.e.*, s. 51-52.

kendilerine ba lı olarak Gürcü birliklerinin de bulundu u görülmektedir.²⁶⁴ Nitekim 1242’de Mo ollar, Baycu Noyan komutasında Erzurum’a geldiklerinde, 30.000 ki ilik Mo ol öncü birlikleri arasında Gürcülerin de oldu unu görmekteyiz. Erzurum, Suba ı Sinaneddin Yakut’un bütün çabalarına ra men, Mo ol kuvvetleri tarafından ele geçirilmi tir. Genceli Kiragos, Mo ol ordusunda yer alan Ermeni ve Gürcü komutanların kilise ve manastırlarda bulunan de erli kitapları alıp götürdüklerini yazmaktadır.²⁶⁵ Mo ollar, 1243 yılında Köse da Sava ı’nda, Selçukluları a ır bir yenilgiye u rattıklarında, hem Mo ol ordusunda, hem de Selçuklu ordusunda Gürcü birliklerinin oldu u görülmektedir. Hatta sava ın gidi atında bu birliklerin de etkili oldu u söylenilmektedir.²⁶⁶

Ermeni tarihçi Krigos, Baycu Noyan’ın Türkiye Selçuklularına kar ı yaptı ı saldırı sırasında Mo ol ordusunda sava an Gürcü ve Ermeni prensleri arasında Avak, ahin ah, Vahram ve o lu Akbu a, Haçenli Çalal ve Hasan ile Grigor Dufin’in bulundu unu ifade etmektedir.²⁶⁷ Burada verilen bazı ahıs isimlerinin –özellikle Hasan, Akbu a-, Müslüman veya Türk adı olması dikkat çekicidir. Bu bilgilere göre, ya bunların daha önce Gürcü hizmetine giren Kıpçaklar ya da slamiyet’i kabul eden Gürcü veya Ermeniler oldu u söylenilebilir. Ermeni müellif Grigor, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in de ordusunda, Gürcü komutanlarının varlı ından da bahsetmektedir.²⁶⁸ ki biz bu komutanlardan daha sonraki bölümlerde bahsedece iz.

1) II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Gürcü Hatun ile Evlili i

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Gürcüler ile olan di er bir münasebet ise daha önce Sultan Alâeddin Keykubad döneminde yapılan anla manın yürürlü e girmesidir. Anla ma gere i Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcü Kraliçesi Rosudan’ın kızı Tamara ile izdivaç kurmak için Selçuklu müstevfisi ahabeddin Kirmanî’yi hazineler ve çe itli hediyeler ile birlikte Tiflis’e gönderdi. Buradaki i leri

²⁶⁴ Turan, “Türkiye”, s. 429-430.

²⁶⁵ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev., H. D. Andreasyan, Yeditepe yay., stanbul 2007, s. 33.

²⁶⁶ Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 33-34; Turan, “Türkiye”, s. 437; A. C. S. Peacock, “Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries”, *Anatolian Studies*, S. 56, 2006, s. 128.

²⁶⁷ Krigos s. 155’ten naklen Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 34, dn. 72.

²⁶⁸ Bu eserde Selçuklu ordusunda Büyük alue’nin o lundan ve sava sırasında kazandı ı ba arılardan bahsedilmektedir.

düzene koyan Kirmanî, Thamara'yı (Gürcü Hatun) olarak Erzincan'a gelmi , buradan bir ula ı müjdeyi Sultana iletmesi için göndermi ve bu ulak Konya'ya giderek Sultan Keyhüsrev'e gelin alayının Tiflis'ten Erzincan'a geldi ini haber vermi tir. Bunu duyan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev de bütün askeri makamlara, beylere ve memurlara geçti i yol ve beldelerde Gürcü Hatun'u kar ılamaları için emirler göndermi , kendisi de Kayseri'ye hareket etmi tir. Kayseri'de ziyafet sofraları kurulmu , her taraf inci taneleri ve yıldızlar gibi parlak me alelerle donatılmı tır. Kayseri'de Sultan II. Keyhüsrev, Gürcü Hatun'u kar ılamı ve burada muhte em bir dü ün gerçekte mi tir. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, burada, Gürcü emir ve beylerini kabul edip, kendilerine büyük ihsanda bulunmu tur.²⁶⁹ O dönemin resmi kaynaklarından bni Bibi, “ *Sultan, gerdek odasına ve vuslat yata ına gitti. Tahtın üzerinde ay yüzlü bir inciyi kendisini bekler buldu. Kolunu o devrin benzersizinin, zamanın ve zeminin güzelinin ahuya benzeyen boynuna doladı*” diyerek Sultan'ın duygularına tercüman olmu tur.²⁷⁰ Gerçekten de II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'a olan ba lılı ı kaynaklarda sık sık dillendirilmi tir. Hatta Sultan Keyhüsrev'in devlet i leri ile ilgilenmeyip, vaktinin ço unlu unu Gürcü Hatun ile e lenerek geçirdi i belirtilmektedir.²⁷¹ Sultan'ın bastırđı ı sikkelere Gürcü Hatun'un aslan kursunda güne olarak yüzünü resmettirdi i görülmektedir.²⁷²

Gürcü prensesin dinine dokunulmaması evlilik akdinde yer aldı ı için Gürcü Hatun memleketinden Hıristiyan elbiseleri içinde gelmi tir. Ayrıca papazı Katolikus ile di er dini görevlilerden ba ka hizmetçileri de kendisiyle beraber Anadolu'ya gelmi tir.²⁷³ Bu bilgilerden Gürcü Hatun'un yanında birçok Gürcünün de bu sayede Anadolu'ya gelip yerle ti i anla ılmaktadır. Hatta gelenler arasında Gürcü hükümdarı Giorgi La a'nın o lu David (Mo ollar tarafından Ulu David olarak

²⁶⁹ bni Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 38; Turan, *a.g.e.*, s. 415; Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, 2001, s. 412.

²⁷⁰ bni Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 38.

²⁷¹ bni Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 537.

²⁷² Anadolu Selçuklu sultanlarının kullandı ı ve daha öncede ran'da kullanılan ir ü hur id (aslan ve güne) amblemi.

²⁷³ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 537-538; Peacock, *a.g.m.*, s. 141.

adlandırılmı)²⁷⁴ de bulunmakta idi. Gürcü Kraliçesi Rosudan kendi o lu David'i (Narin David) tahta varis yapmak için ileride kendisi için tehlike olabilece ini dü ünerek Ulu David'i Gürcü Hatun ile birlikte Anadolu'ya göndermi tir. Gürcü kayna ındaki bilgilerden Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın ye enini öldürmek için bir planda tertipledi i ortaya çıkmaktadır. öyle ki; Kraliçe Rosudan'ın kızı Gürcü Hatun'un David ile gayri me ru ili kiye girdi ini Sultan Keyhüsrev'e iletmesi üzerine, Sultan Keyhüsrev Gürcü Hatun'u döverek, onun mukaddes tasvirlerini kırımı , David ve papazı Katolikos'u da hapse attırmı tır. Mo olların Anadolu'yu istilasına kadar kalenin birine kapatılan David, daha sonra Mo ollar tarafından serbest bırakılmı tır.²⁷⁵

Anadolu'da Gürcü Hatun diye çok me hur olan bu Gürcü prensesi Tamara'nın hayatı sonraki bölümlerde daha teferruatlı olarak i lenecektir. Burada sadece unu söylemek gerekir ki Selçuklu-Gürcü münasebetleri sadece siyasi-askeri anlamda de il sosyo-kültürel anlamda da geli me göstermi tir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Köse da Sava ı'nda Mo ollara kar ı yenilgiye u ramasından sonra Selçuklular, Mo ol tahakkümü altına girmi ve devlet eski güç ve kudretini kaybetmi tir. Bundan sonra Gürcüler ile olan ili kiler de kesintiye u ramı tır.

²⁷⁴ Berdzeni vili, *a.g.e.*, s. 172.

²⁷⁵ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 538; Turan, "Türkiye", s. 415-416, dn. 21; David'in, bn-i Bibi'nin Zahirüddeve olarak tanımladı ı ki i ile aynı ki i oldu u ve Köse da Sava ı'nda Gürcü ve Frankların ba ında yer aldı ı belirtilmektedir. Bk. Peacock, *a.g.m.*, s. 142.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XII. - XIII. YÜZYILDA TÜRKLER LE GÜRCÜLER ARASINDAKİ SOSYO-EKONOMİK, KÜLTÜREL VE DİNİ MÜNASEBETLER

A) Sosyo-Ekonomik Münasebetler

Selçuklular ile Gürcüler arasındaki ilişkilerin siyasi-askeri yönü kadar sosyo-ekonomik, kültürel ve dini yönü de büyük önem taşımaktadır. Bu konuda her ne kadar kaynaklarda yeterli bilgi bulunmasa da bu dönemde Anadolu ile Gürcistan arasında yoğun bir etkileşimin olduğunu düşünüyüyoruz.

Tarihi seyir içinde Türkler ile Gürcülerin birbirlerini tanımaları ve birbirleriyle münasebetlerde bulunmaları çok eskiye dayanmaktadır. Bu konuda daha önceki bölümlerde bilgiler verilmiştir. Büyük Selçukluların Kafkasya bölgesindeki –özellikle Gürcistan- hâkimiyet döneminde bu etkileşimin hızlandığı görülmektedir. Büyük Selçukluların bu bölgelere hâkim olmak istemesinde, eski Türk hâkimiyet anlayışına göre sınırlarını genişletme isteği olduğu kadar bu bölgelerden geçen ticaret yollarına da hâkim olmak istediği görülmektedir. Büyük Selçuklular zamanında ticaret kervanları Türkistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinde emniyetli bir şekilde ticarete bulunuyordu. Selçuklular, kervanları tekelatlandırmak, askeri muhafızlar idaresinde emniyete almak ve hatta tüccarların zararlarını karşılamak üzerine siyaset geliştirmişlerdir. Selçukluların bu siyaseti bilhassa ticari faaliyetlerin yoğun olarak devam ettiği Kafkasya ve Anadolu’da, ticaretin çok daha fazla gelişmesine, iktisadi faaliyetlerin ilerlemesine ve milletlerarası mübadelelerin çok artmasına yardımcı olmuştur. Kervan yollarının kesilmesi ve soyulması Selçuklu sultanlarının askeri seferleri yapmasını zorunlu kılıyordu. Selçukluların bu ticari görüşü ve siyaseti icabı Sultan Melikşah’ın ilga ettiği ticari vergi ve gümrükler toplamı 600.000 dinara ulaşıyordu.²⁷⁶ Büyük Selçuklular döneminde ticaretin gelişmesine ve ilerlemesine ne kadar değer verildiği bu örnekten kolayca anlaşılabilmektedir.

²⁷⁶ Turan, “Selçuklular”, s. 342.

Büyük Selçuklu Devleti'nin sâladı ı huzur ortamında Kafkasya, uluslar arası yolların kav a ı haline gelmi ti. Özellikle Sultan Melik ah zamanında do u-batı ve güney-kuzey istikametinde Avrupa ile Asya ve slam dünyası ile skandinavya ülkeleri arasında i leyen ba lıca yollar Kafkasya'dan geçmekteydi. Çin'den Avrupa'ya uzanan “Kuzey pek Yolu” sayesinde Çin'in ipe i Avrupa pazarlarına ula ıyordu.²⁷⁷ Büyük Selçuklulardan sonra Türkiye Selçukluları da bu politikaları sürdürerek, Kafkasya -özellikle Gürcistan- bölgesi ile ticari faaliyetlerini devam ettirmi lerdir. Bu sayede bu bölgelerin kalkınması gerçekte mi ve ticaret yolları üzerinde bulunan ehirlere geli mesi sa lanmı tır.

1) Anadolu ile Gürcistan Arasındaki Ticari Faaliyetler

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'yu uluslar arası bir ticaret merkezi haline getirmek için izlenen politikalar sayesinde buralarda refah ve zenginli in arttı mını görmekteyiz. Anadolu'yu ba tanba a ku atan kervan yolları ve tüccarların güvenliklerini ve konaklamaları sa lamak için yapılan kervansaraylar sayesinde Anadolu'da ticaretin zirve noktasına çıktı mını görmekteyiz. Bu yollardan birisi batı-do u yönünde ilerlerken, bir di eri de kuzey-güney yönünde ilerlemekte idi. Batı-Do u yolu güzergâhına baktı mımız zaman, bu yol Antalya'dan ba layarak Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri gibi önemli ehirlere geçtikten sonra Sivas'ta kuzey-güney güzergâhı ile birle iyor, oradan da Erzurum'a ve buradan da ran ve Kafkasya'daki önemli ehirlere ula ıyordu.²⁷⁸ Bu güzergâhtan Gürcü tüccarların da faydalandıklarını söyleyebiliriz. Özellikle Tiflis'in önemli bir ticaret noktası haline gelmesinde bu güzergâhın önemli payı bulunmaktadır.

Anadolu'da yabancıların alı veri yaptı ı pazar manasına gelen “Yabanlu Pazarı”nda²⁷⁹ her milletten insanın buraya ticaret yapmaya geldi i anla ılmaktadır. Uluslar arası bir fuar olan Yabanlu Pazarı'na Gürcülerin de katılması pek zor de ildi. Nitekim do udan, batıdan, kuzeyden ve güneyden gelen bütün mallar burada

²⁷⁷ Bedirhan, *a.g.e.*, s. 314.

²⁷⁸ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar: Yabanlu Pazarı*, TDAV, İstanbul 1985, s. 4.

²⁷⁹ Bugün Kayseri'nin Pazarören yöresinde olan bu pazar uluslararası bir fuar niteli ini ta ıymaktaydı. Bk. Sümer, *a.g.e.*, s. 20.

satılmaktaydı. Gürcüler de kendi mallarını buraya getiriyor, ihtiyaç olan malları alıp yukarıda söylediğimiz güzergâh sayesinde memleketlerine dönüyorlardı.²⁸⁰ Gürcülerin burada büyük ihtimalle kürkler, ipekli kumalar ve dokuma halılar sattıkları söylenebilir. Nitekim Sultan Baybars'ın Anadolu'ya geldiğinde Mısırlıların Gürcistan halılarına hayran kaldığı dile getirilmektedir.²⁸¹ Anadolu'daki bu yolumun ticari faaliyetlere mümkün olduğu istilası engel olmuş ve uzun müddet Anadolu ekonomik olarak eski seviyesine dönememiştir.

Anadolu ile Gürcistan arasında yaygın ticari ilişkilerin en önemli kanıtı da hiç şüphesiz Gürcistan'da yapılan numizmatik çalışmaları sonucu bulunan Selçuklu sikkeleridir. Özellikle XIII. yy. ilk yarısında bu Selçuklu sikkelerinin kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. 1954 yılında Gürcistan'da bulunan gömüdeki 88 Selçuklu gümüş sikkesinin 43'ü Sivas'ta, 36'sı Konya'da darbedilmiştir. Yine Gürcistan'da bulunan 139 sikkenin, 61'i Konya'da ve 5'i Sivas'ta darbedilmiştir.²⁸² Buna kadar yapılan numizmatik çalışmalar sonucunda bulunan Selçuklu paralarının varlığı, Anadolu'daki ticaret yollarının Gürcistan'a kadar uzandığını ve Selçuklu paralarının bu bölgelerde de kullanıldığını göstermektedir. Tabii ki bu konuda bu bölgelerle ilgili yapılan numizmatik çalışmaların daha fazla irdelenerek konunun diğer boyutlarına da ışık tutulması gerektiğini kanısındayız.

2) Gürcistan'da Selçuklulardan Alınan Görev ve Unvanlara Örnekler

Selçukluların Gürcistan'a hâkim oldukları dönemde Gürcülerin Selçuklu kurumlarını aldıkları görülmektedir. Bu cümleden hareketle bizzat Gürcü vekayinamesinde de belirtildiği gibi Selçuklularda olduğu gibi Gürcülerde de Vezirlik,

²⁸⁰ Kaynaklarda Yabanlu Pazarı hakkında bilgiler kaydedilmektedir: “Anadolu'da her yıl baharın başında kırk gün süren bir Pazar kurulur. Bu pazara Yabanlu denilir. Bu pazara uzak yerlerden doğu, batı, güney, kuzeyden insanlar gelir. Tacirler bu pazara katılmak için pek büyük bir gayret sarf ederler. Doğulu tacirlerinin emtiasını Batılı tacirler alır. Batılılarınkini de Doğulu tacirler alırlar. Kuzeyden gelenlerin mallarını Güneyli tüccar ve Güneylilerinkini de Kuzeyliler satın alırlar”. Bk. Sümer, a.g.e., s. 14-15.

²⁸¹ Cahen, a.g.e., s. 265.

²⁸² Ziya M. Bunyatov, “12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Örneğinin Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi”, X. Türk Tarih Kongresi, C. III, Ankara 1991, s. 1011-1012; Peacock, a.g.m., s. 140.

Atabeylik gibi kavramlar bulunmaktaydı²⁸³. Gürcü vekayinamesinde Atabek, “*sultan ve kralların süt babası*” demektir.²⁸⁴ Yani Atabeylik, Selçuklularda olduğu gibi, Gürcü prenslerinin emetinden sorumlu olan kimselere verilen unvan olarak kullanılmıştır. Yine Gürcü vekayinamesinde, “*amilahor (imrahor)*”²⁸⁵ olarak adlandırılan görevlinin Selçuklulardaki “*Emir-i ahur*” ile aynı görevi yaptığını söyleyebiliriz. Yine Gürcü vekayinamesinde “*spasalar ve spatpetler*”,²⁸⁶ Selçuklularda askeri görevde bulunan “*sipehsalar*”dan bahsedilmektedir. Görüldüğü üzere Selçuklularda kullanılan birçok müessesesinin sadece isim değil aynı zamanda işleviyle Gürcülerde de olduğu kaynaklarla tespit edilmiştir. Tabii ki burada verilen görevlilerin, Gürcülerin Perslerle olan münasebetlerinden dolayı da geçmişi söylemekte fayda vardır. Bu konunun daha ayrıntılı olarak çalışılması yararlı olacaktır.

3) XII. ve XIII. Yüzyılda Anadolu’da Türk-Gürcü Birlikteli

Türk-Gürcü ilişkileri sırasında gerek Anadolu’da gerekse Gürcistan’da iki milletten de insanların bir arada yaşadığını söyleyebiliriz. Zaten Tiflis, Kars, Ani, Tortum, Oltu ve hatta Artvin gibi bölgelerin, bazen Türklere bazen de Gürcülerin eline geçmesi dolayısıyla her iki halktan da insanların bu bölgelerde birlikte yaşadığı düşünülebilir. Mesela, Gürcü Kralı Dimitri’nin Tiflis’i aldığı sırada burada bulunan Müslümanlara iyilik ve ihsanlarda bulunduğunu ve hatta bir Cuma günü camiye gidip halkın arasında hutbe dinlediğini ve camiye de yardımda bulunduğunu biliyoruz.²⁸⁷

Özellikle XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu’da da Gürcülerin, Türklere birlikte yaşadığını ve hatta önemli görevlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklar, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, Köseada Savaşı’nda orduda ücretli Gürcü askerinin varlığından bahsederek²⁸⁸ Hatta bunlar arasında Selçuklu

²⁸³ Lang, “*Georgia*”, s. 29.

²⁸⁴ Brosset, “*Gürcistan*”, s. 420.

²⁸⁵ Aynı yazar, *a.g.e.*, s. 348; Allen, *a.g.e.*, s. 258. Emir-i ahur: Hükümdarın hayvanlarının bulunduğu has ahırın birinci sorumlusudur.

²⁸⁶ Aynı yazar, *a.g.e.*, s. 393.

²⁸⁷ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸⁸ Turan, “*Türkiye*”, s. 432.

ordusunda ücretli askerlerin komutanı olan Gürcü o lu Zahirü'd-devle (alve)²⁸⁹ ve Gürcü alve o lu Fahrüddeve önemli bir mevkiye sahipti. Gürcü askerlerin Selçuklu ordusunda ehemmiyetinin artmasında II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü prensesi Tamara'nın evliliğinin etkisinin olduğu görülmektedir. Nitekim Tamara ile Gürcü aznavurları, efleri ve din adamları ile birlikte birçok kişinin Anadolu'ya gelerek yerleştiği görülmektedir.²⁹⁰ Yine kaynaklarda ilim ve sanatla uğraşan bazı kişilerin Gürcü olduğu belirtilmektedir. Tahta oymacılığında önemli iki ustadan birinin Gürcü olduğu söylenmektedir.²⁹¹

4) Türk-Gürcü Sanatındaki Etkileşim

Selçuklu-Gürcü ilişkilerinde bir diğer etkileşimde sanat alanında -özellikle mimari alanda- olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu konu Sanat tarihçelerini ilgilendirse de bizim tezimizi doğrulaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde derhal imar ve bayındırlık faaliyetlerine girişimleri ve Anadolu'yu yeniden şekillendirmişlerdir. Bu süreçte, Selçukluların ve Saltukluların yaptığı bu mimari eserlerden türbe ve kümbetlerde, Gürcü mimarisinin etkisinden söz edilmektedir.²⁹² Bazı Sanat tarihçilerine göre, Selçuklulardaki mezar anıtlardaki- türbe ve kümbet- mimari formun, VIII-XI. yüzyıllarda Tao-Klarceti adıyla anılan Artvin-Erzurum topraklarında birçok manastır ve kilise yaptıran Gürcü Bagratlı Krallığına ait mimari eserlerle benzerlik gösterdiği belirtilmektedir.²⁹³ Böyle bir benzerlik kurulmasında coğrafi yakınlık kadar sosyo-kültürel etkileşim, malzeme birlikteliği, iklim koşulları, usta kullanımı, var olan örneklerden yararlanma alışkanlığı ile biçim analitiklik gibi faktörler etkili olmuştur.²⁹⁴ Selçuklu mimarisi ile Gürcü mimarisini her açıdan birbiriyle karşılaştırmanın gerçekten ayrılmaya değer bir konu olduğu görülmektedir ve bu tür çalışmaların Selçuklu-Gürcü ilişkilerinin başka bir boyutuna ışık tutacağı kanısındayız.

²⁸⁹ Turan, "Türkiye", s. 416. Bu konuyla ilgili sonraki kısımlarda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

²⁹⁰ İbn-i Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 38; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C.II, s. 537-538; Turan, "Selçuklular", s. 275.

²⁹¹ Cahen, *a.g.e.*, s. 119.

²⁹² Peacock, *a.g.m.*, s. 133.

²⁹³ Osman Aytekin, "Selçuklu ve Bagratlı Arasındaki Mimari Form Etkileşimi Üzerine", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildiriler I*, Konya 2001, s. 66.

²⁹⁴ Aytekin, *a.g.m.*, s. 71.

UNESCO tarafından dünya miras listesine alınmış olan Sivas'taki – Mengüceko ullarından Ahmet ah ile e i Melike Turan tarafından 1228 tarihinde tamamlanan- Divri i Ulu cami minberini yapan Mimar Ahmet adlı kiinin, Ahmet bin brahim Tiflisî oldu u anla ılmaktadır.²⁹⁵ u ana kadar eserin bu ki iye ait ba ka bir eserine rastlanılmaması ilginçtir. Yine buna benzer bir örnek de Sinop'ta 1289 yılında yapılan Aslan Çe medir. Bu çe menin kitabesinden Hasan bin Osman bin brahim Tiflisî tarafından yaptırıldı ı anla ılmaktadır.²⁹⁶ Burada verilen örneklerden anla ıldı ı üzere Gürcistan'dan gelen zanaatkarlar, Anadolu'da Selçukluların gösterdiği ho görü ve anlayı sayesinde uzun yıllar ya amı lardır.

B) Türkler ile Gürcüler Arasındaki Akrabalık li kileri

Türklerin, tarih boyunca birçok devlet veya milletle münasebette bulundu u a ikârdır. Bu münasebetler bazen sıcak çatı malar ekinde olurken, bazen de dostluk münasebeti ekinde geli mi tir. Türklerin, tarihi seyir içinde, di er devlet veya milletlerle dostluk ili kisini, en çok onlarla akrabalık kurarak yani evlilik münasebetleri gerçekleştirerek yaptıkları görülmektedir. Gerçekten de tarihin ilk devirlerinden itibaren bu ekindeki evliliklere gerek Türk tarihinde gerekse dünya tarihinde sık sık rastlayabilmekteyiz. Bu evliliklerin yapılmasındaki en önemli amaçlardan biri üphesiz devletlerarası i birli i sa lanarak siyasi ittifak kurma gayretidir. Türk devlet gelene inde bu ekinde evlilikler yapılarak birçok kez siyasi ittifakların kuruldu unu biliyoruz. te bunlara bir örnek de Türkler ile Gürcüler arasında yapılan evlilik münasebetleridir.

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1064 senesindeki Kafkasya Seferi sırasında Gürcü Kralı Bagrat'ın ye eni Ahalkalak²⁹⁷ Kralı Gurige'nin kızı ile evlenmeye talip

²⁹⁵ Bu minberin üzerine onikigen bir yıldız içine ismini yazdıran Tiflisli Ahmet abanoz a acından yaptığı ı eserini 12 yılda tamamladı ını söylemektedir. 800 yıldır ayakta duran bu eserin ba ka bir yerde örne i bulunmamaktadır.

²⁹⁶ Çe menin biri batıda biri kuzeyde olmak üzere iki kitabesi bulunmaktadır. Kuzey cephesindeki nesih yazıyla yazılan kitabenin mealen anlamı u ekildedir: Fakir Kul Tiflisli Hasan o lu Osman'ın o lu brahim Yüce Tanrının yardımı ve tam yerinde dü en tevkifatıyla 688 yılı Cemaziyelahir ayında bu çe meyi yaptırdı. Bu eser, 1841 yılında Boyabatlı Durmu Molal tarafından onarılmı tir. Bk. Bekir Ba o lu, *Sinop li Tarihi*, Ankara 1978, s. 101.

²⁹⁷ ranlıların Sapid-sahr ve Türklerin Ak- ehir olarak adlandırdı ı ehri Gürcüdeki tercümesi. Bk. Turan, "*Selçuklular*", s. 155.

olmu tur.²⁹⁸ Görüldü ü üzere eski bir devlet gelene i olan kom u devletlerle akrabalık kurma gelene i, Sultan Alparslan tarafından da uygulanmı tır. Sultan Alparslan'ın haremine giren bu kız daha sonra veziri Nizamülmülk ile evlenmi tir.²⁹⁹

1) Kraliçe Tamara ile Muzafferiddin Arasında Gerçekle en Evlilik

Gürcü hükümdarları içinde ayrı bir yere sahip olan ve güzelli iyle bilinen Kraliçe Tamara da II. Kılıç Arslan'ın ehzadeleri arasında kendisine e seçmek için Anadolu'ya ressamı gönderip resimlerini yaptırmı tır. Bunların içinden Tokat meliki Süleyman ah'ı be enen Gürcü Kraliçesi sultana elçi ve mektup göndermi , fakat Rükneddin Süleyman ah tarafından bu teklif reddedilmi tir. Hatta Kraliçe Tamara'ya haddini bildirmek için Rükneddin Süleyman ah, Gürcistan üzerine sefere çıkmı tır.³⁰⁰ (1202)

Kraliçe Tamara, Sultan Süleyman ah ile gerçekle meyen bu evlili in yerine, yine bir Türk hükümdarı olan Erzurum hükümdarı zzeddin Saltuk'un torunu Muzafferiddin (Mutafradin) ile yapmı tır. Gürcü vekayinamesinde bununla ilgili olarak, Muzafferiddin'in babasının din de i tirme endi esine ra men, Gürcü Kraliçesi ile evlenmek pahasına dinini de i tirerek, Hıristiyanlı ı benimsedi i belirtilmektedir. Yine aynı kaynakta Muzafferiddin'in Kraliçe Tamara'nın a k ve güzellik öhretine dayanamayarak asker, köle ve hizmetçilerden mürekkep mühim bir maiyeti, inci, mücevherler, kıymetli kuma lar, vazolar, parslar ve daha ba ka hediyelerle Kraliçe'nin huzuruna çıktı nı, onun için yaz-kı çe itli ziyafetler ve e lenceler düzenlendi ini ve vaktini zevk ve sefa ile geçirdi i kaydedilmi tir. Bütün bunlara ra men Gürcü vekayinamesi, Kraliçe Tamara'nın onunla evlenmedi ini,

²⁹⁸ Brosset, "Gürcistan", s. 177. Gürcü kayna nda Ermenistan Kralı Kürige'nin karde inin kızı olarak kaydedilmi , ba ka bir yerde de "Kral Bagrat, kız karde inin kızını ran hakimi (Selçuklu) sultanına verdi" denilmektedir. Aynı yazar, "Gürcistan", s. 288-290. Urfalı Mateos vakayinamesinde ise "Sultan, A uvan Kralı Gorige'ye haber gönderip ondan kızını zevce olarak istedi. Kral korkusundan dolayı buna razı oldu ve Sultan onunla daima sulh ve dostluk akdetti" diyerek bu konuda farklı bir bilgi vermektedir. kr . Urfalı Mateos, a.g.e., s. 118.

²⁹⁹ Turan, "Selçuklular", s. 155.

³⁰⁰ bni Bibi, a.g.e., C. I, s. 89-90.

onun bir cariye ile evlenmesini sağladı mı ve tekrar Erzurum'a uurladı mı söylemektedir.³⁰¹

Kraliçe Tamara'nın gerek Gürcü kaynağında gerekse İslam kaynaklarında bu şekilde evliliklerinden bahsedilmektedir. Gürcü kaynağında bu tür evliliklerin komutan hanedanlıkta bulunan kişiler için, Kraliçenin güzelliği ve zarafetinden dolayı onunla evlenmeyi arzuladıklarından kaynaklandığı belirtilmektedir.³⁰²

2) Gürcü Kraliçesi Rosudan ile Gıyaseddin Mesud Arasında Gerçekleşen Evlilik

Buna benzer bir hadise de Kraliçe Tamara'nın kızı Rosudan ile Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrul ah'ın oğlu muhtemelen Gıyaseddin Mesud arasında gerçekleşmiştir.³⁰³ *bnü'l-Esir*'de bu olayda Mugiseddin Tuğrul ah'ın bizzat Kraliçe Tamara'ya haber gönderip oğluyla evlenmesini istediğinden, fakat Gürcü devlet adamlarının Müslüman olan biriyle böyle bir evliliğin gerçekleşmeyeceğinden bahsetmeleri üzerine, bu evliliğin gerçekleşmesi için oğlunun Hıristiyanlığı kabul edeceğinden bahsedilmektedir. *bnü'l-Esir*'in "*benzeri işitilmedik garip bir olay*" diye bahsettiği bu evlilik gerçekleşmiş, fakat annesi gibi erkek düşkünü olan Kraliçe Rosudan emine bir köle ile aldatmaya başlamış ve kocası bunu öğrendiğinde de onu hapse attırılmıştır. Hatta *bnü'l-Esir*'de şu kayıt da ilgi çekicidir: Gürcü Kraliçesi Müslüman olmasına rağmen Genceli biri ile evlenmiş ve bu durum karşısında Gürcü emirler, "*Çevre hükümdarlar (burada büyük ihtimalle Saltuklular ve Selçukluları kast etmiş olmalı) arasında bu yaptıklarıyla bizi rezil ettin. Nihayet tutup bir*

³⁰¹ Brosset, "*Gürcistan*", s. 372-373; *The Georgian Chronicle* s. 116-117; Peacock, *a.g.m.*, s. 130-131. Osman Turan, Kraliçe Tamara'nın Muzafferiddin ile evlendiğini ondan bıkmınca Erzurum'a gönderdiğini, Gürcü kaynağının Kraliçenin gururunu korumak hissi ile evliliğin gerçekleşmediğini yazdığını söylemektedir. Bk. Turan, "*Türkiye*", s. 255-256.

³⁰² Aynı yazar, *a.g.e.*, s. 373.

³⁰³ Başka bir Gürcü kaynağında ise Gürcü Kraliçesinin, Erzurum Beyinin oğlu Mugiseddin ile evlendiğini söylemektedir. Kr. Berdzeni vilisi - Canaia, *a.g.e.*, s. 162. *bnü'l-Esir*, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın Gıyasüddin'in oğlu ile evlendiği söylenmektedir. Bk. *bnü'l-Esir*, *a.g.e.*, C. XII, s. 377. Bu konuda net bir bilgi olmasa da kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Gürcü (Tamara) Hatun, Gürcü Kraliçesi Rosudan ile Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul ah'ın oğlu Gıyasüddin Mesud ile yapılan evlilik sonucunda dünyaya gelmiştir. Bk. Osman Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S. 25, Erzurum 2004, s. 150. Kaynaklarda farklı şekillerde isimler zikredilse de kesin olan nokta bu evliliğin Gürcü ve Selçuklu hanedanlığı arasında gerçekleştiğidir.

Müslüman ile evlendin. Fakat kesinlikle biz buna razı de iliz” diyerek bu duruma tepki göstermişlerdir.³⁰⁴

Celaledin Harezmi'nin 1226'da Tiflis'i fethettiğinde Rosudan'ın yanında bu ehzadenin de bulunduğu ve Celaledin Harezmi'nin onu huzuruna getirterek kendisine aman verdiği kaynaklarda geçmektedir. Fakat Celaledin Harezmi'nin Tiflis'ten ayrılmasından sonra bu ehzadenin Gürcüler ile birlikte Tiflis'i ateşe verdiği belirtilmektedir.³⁰⁵

3) II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü Hatun Arasında Gerçekleşen Evlilik

Daha önce de bahsedildiği üzere Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev de Gürcü Kraliçe Rosudan'ın kızı prenses Tamara ile evlenmiştir. İbn-i Bibi'de, Kraliçe Rosudan, kızınının, Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul ah'ın oğlundan doğduğunu ve “*Selçuk neslinden ve David soyundan*” geldiğini söylemektedir.³⁰⁶ Kaynaklarda Gürcü Hatun'un anneanesi Tamara gibi güzelliğiyle II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendine hayran bıraktığı ve bu yüzden Sultan'ın da devlet işleriyle ilgilenmediği belirtilmektedir.³⁰⁷

Sonuç olarak tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk devlet geleneğinde bir politika gereği komşu devletlerin hanedanları ile aralarında akrabalık kurmak bir adet haline gelmiştir. Tarihi süreç içerisinde Türk hükümdarları komşu ülke ve devletlerle siyasi ittifaklar için bu evliliklere çok büyük önem verdikleri görülmektedir. Uzun zaman Türk hanedanlıkları ile mücadele halinde bulunan Gürcüler ile de akrabalık bağları kurulmuştur. Gürcü hükümdarları içinde çok büyük üne kavuşan Kraliçe Tamara ile Erzurum meliki Mugiseddin Saltuk'un torunu Muzafferiddin (Gürcü kaynağında Mutafardin) evlilik yapmış, ardından Kraliçe Tamara'nın kızı Rosudan yine Erzurum'da hüküm süren Mugiseddin Tuğrul ah'ın oğlu Gıyasüddin Mesud ile evlenmiştir. Hem Selçuklu hem de Gürcü soyundan gelen Gürcü (Tamara) Hatun da

³⁰⁴ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 376-377. Gürcü vekayinamesinde de Kraliçe Rosudan'ın bir sultan ile evli olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Brosset, “*Gürcistan*”, s. 352; *The Georgian Chronicle* s. 109.

³⁰⁵ Turan, “*Doğu Anadolu*”, s. 25.

³⁰⁶ İbn-i Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 424.

³⁰⁷ Turan, “*Türkiye*”, s. 415.

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlenmiştir. Böylece Gürcüler, Moğolların ülkelerine saldırmaya başladığı günlerde, batıdaki sınırlarını güvence altına alırken, Selçuklular da doğuda Gürcüler ile bitmek tükenmeyen mücadelelere son vererek yaklaşan Moğol tehlikesine karşı doğu sınırlarını güvence altına almış oldu.

C) Tiflis ve Çevresinden Anadolu'ya Gelen Önemli Şahsiyetler

Tarihin her devresinde Türkler, siyasi hayat kadar ilim ve kültür hayatına da çok büyük önem vermişlerdir. Türklerin yaşadığı bölgelerde -Horasan, Azerbaycan, Mısır, Irak ve Anadolu- bilimsel ve kültürel gelişimin çok ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Buna en önemli kanıt ise bu bölgelerde Türklerin yapmış oldukları cami, medrese, kütüphane, rasathane ve külliye gösterilebilir. Bilimsel ve kültürel yaşamda böyle bir canlılığın yaşanmasında, tabii ki Türk hükümdarlarının ilime ve kültürel gelişmeye açık olmaları ve bu çalışmalarını desteklemelerinin de büyük etkisi bulunmaktadır.

Bazı Avrupalı tarihçilerin, Türklerin, sadece başarılarının siyasi-askeri alanda olduğunu tezine karşı, onların kültür ve medeniyet alanında da yapmış oldukları katkılar da gün gibi aşikârdır. Türklerin kültür ve medeniyet anlamında bu katkılarının en ileri düzeye yükseldiği yer ise hiç şüphesiz Anadolu olmuştur. Bu gelişim özellikle doğuda Moğol istilasının yaşanmasından sonra, Anadolu'ya birçok ilim adamı, sanatkâr ve devlet adamının gelmesinin etkisi bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak meşhur tarihçimiz Fuat Köprülü'unları söylemektedir: *"Harezmi ahlâk imparatorluğu'nun sark hudutlarında birdenbire Moğol tehlikesinin belirmesi ve istilânın başlaması, buralardaki ehirlere birçok âlim ve sanatkârın, zengin tacirlerin, sofilerin Anadolu'ya hicret etmeleri ve böylece, Anadolu ehirlerindeki fikri ve iktisadi faaliyetlerin birdenbire artmasına mucip olmuştur. XII. Asrın son yarısından başlayarak bilhassa XIII. asırlarda Anadolu'da -bazıları Arapça ve çoğu da Farsça olmak üzere- birçok eser yazılmış, bu eserlerden bazıları bütün İslam dünyasında şöhret kazanarak asırlarca büyük rağbet görmüştür. Bu eserler arasında Selçuklu Sultanları veya devlet adamları adına yazılmış bir takım eserler de bulunmaktadır ki, bunların büyük bir kısmı kaybolmakla birlikte bazıları*

da zamanımıza kadar kalabilmi tir".³⁰⁸ te hocamızın söyledi i gibi bu dönemde Gürcistan'dan da çe itli vesilelerle önemli devlet adamları, askeri sınıftan insanlar, ilmi ahsiyetler ve sanatkârların Anadolu'ya geldi ini görüyoruz. imdi de temel kaynaklardan edindi imiz bilgiler sayesinde bu ki ilerin bazıları hakkında malumat vermeye çalı aca ız.

1) Ebu'l-Fazl Hubey (Hüseyin) b. brahim b. Muhammed et-Tiflisî

Tiflis ehrinden Anadolu'ya gelip yerle en ve burada çok önemli eserler veren ilim adamlarından belki de en önemlisi Hubey b. brahim et-Tiflisî'dir. Bu ki inin ismi, künyesi ve nisbeti konusunda farklı farklı bilgiler bulunmaktadır.³⁰⁹ Hubey et-Tiflisî, 1113-1116 yılları arasında nispetinden anla ıldı ı üzere Tiflis'te do mu tur.³¹⁰

Kaynaklarda Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldi i konusunda bilgi bulunmasa da muhtemelen XII. yüzyılın birinci yarısında Gürcüler ile Azerbaycan Atabeylikleri arasındaki siyasi ili kilerin gerginle ti i bir dönemde geldi i söylenebilir. Buna ra men onun Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın himayesi altına girdi i kaynaklarla sabittir. Sultan Kılıç Arslan, 1170'de Aksaray'da saray, cami, medrese, ribat ve çar ıların a ederken yeni kurdu u bu ehre âlimler, gaziler ve tüccarlar getirterek yerle tirmi tir.³¹¹ Hubey et-Tiflisî'nin de bu sırada getirtilen âlimlerden oldu u tahmin edilebilir.

³⁰⁸ M. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII, S. 27, Ankara 1943, s. 386.

³⁰⁹ Kifayetü't-tıb adlı eserinin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshasında (Orhan Gazi, nr. 1120) adı Kemaleddin Bediüzzaman Ebü'l-Fezail Hubey b. Muhammed b. Hubey el-Gaznevî eklinde geçmektedir. Kamilü't-tabir adlı eserinde ise (Beyazıt devlet Ktp. Merzifonlu Kara Mustafa pa a, nr. 19051) Ebu'l-Fazl Hüseyin b. brahim b. Muhammed Tı lı et-Tiflisî isim zincirine rastlanıldı ndan bahsedilmektedir. Bu konuda ara tırma yapan Cevat zgi, burada onun aslen Gazneli oldu unu ve sonradan Tiflis'e yerle ti ini hatıra getirmektedir. Bk. Cevat zgi, "Hubey et-Tiflisî" mad., *D A*, C. 18, stanbul 1998, s. 268. Bundan ba ka Hubey et-Tiflisî, *Beyanü's-Sana'at* adlı eserinin önsözünde, kendisini Ebu'l-Fazl Hubey b. brahim b. Muhammed el-Mütetabbib Tiflisî olarak tanıtmaktadır. Elnur Nesirov, *XII. Yüzyıl Ba larında Anadolu-Azerbaycan li kileri* (S. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamı Doktora tezi), s. 169.

³¹⁰ Nesirov, *a.g.t.*, s. 168.

³¹¹ Turan, "*Türkiye*", s. 233.

Hubey et-Tiflisî, özellikle II. Kılıç Arslan ile o lu Kutbüddin Melik ah adına tıp, astroloji, rüya yorumculu u ve daha birçok eser kaleme almı tır. II. Kılıç Arslan'ın dostlu unu kazanan Malatya Süryani patri i Mihail vekayinamesinde, “*Sultanın Malatya’ya geldi i zamanlar huzurunda ilmi-felsefi münazaralar tertip edildi ini ve bu toplantılarda yanında daima “Kemaleddin” adında bir hakîmin bulundu unu*” nakletmektedir. Genellikle çok yönlü âlimlere filozof anlamında “*hakîm*” unvanının verilmesi ile “*Kemaleddin*” ismini kullanması bu ki inin Hubey et-Tiflisî oldu u tezini güçlendirmektedir.³¹²

Hubey et-Tiflisî ile ilgili olarak kaynaklarda bir ba ka anekdot daha bulunmaktadır. öyle ki, II. Kılıç Arslan kehanete ve müneccimlere inanan bir ki i idi. Zamanın müneccimleri aban 582’de (Ekim 1186) yıldızlar Terazi burcunda toplandı ı zaman Nuh tufanı gibi büyük bir felaketin olaca ını söylemi lerdir. Bunun üzerine Sultan, büyük masraflarla sı naklar yaptırmı , kehanet gerçekleşmeyince de müneccimba nını öldürtmek istemi , fakat bu ki i yaptı ı nükte ile canını zor kurtarmı ise de görevinden azledilmi tir.³¹³ te bu azledilen müneccimin yani astrologun da Hubey et-Tiflisî olması muhtemeldir. Çünkü biz biliyoruz ki Hubey et-Tiflisî, astroloji ile de u ra makta ve hatta bununla ilgili eserler de kaleme almakta idi.

Hubey et-Tiflisî’nin öldü ü ve defnedildi i yer hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat onun Sivas’ta Muhammed b. Ebu Bekir et-Tiflisî’nin dedesi oldu u ileri sürülmektedir. Hatta Sivas’taki Tiflisî ailesinin bu ki i ile münasebeti oldu u da söylenmektedir.³¹⁴ Bizce, Hubey et-Tiflisî, saraydaki görevinden azledilince, muhtemelen Sivas’a gelmi ve burada ya amaya devam etmi tir.

Dönemin en önemli ilim adamlarından biri hüviyetine sahip olan Hubey et-Tiflisî’nin çok çe itli alanlarda birçok eser kaleme aldı ı görülmektedir. Hubey et-

³¹² zgi, *a.g.mad.*, s. 269; Turan, “*Türkiye*”, s. 230.

³¹³ Turan, “*Türkiye*”, s. 232-233; zgi, *a.g.mad.*, s. 269.

³¹⁴ Rıdvan Nafız- smail Hakkı Uzunçar ılı, *Sivas ehri*, stanbul 1928, s. 153-154. Fakat ba ka bir yerde bunların yine Sivas’ta ehristani’nin el Milel ve’n-Nihal’ini 629 (1232) yılında istinsah eden Ali b. Ebu Bekir el-Hatib et-Tiflisî’nin torunu oldu u da iddia edilmektedir. kr . zgi, *a.g.mad.*, s. 269.

Tiflisî, Arapça, Farsçanın yanında Latince, Yunanca ve Süryaniceyi³¹⁵ de çok iyi bilmekte ve eserlerini olu tururken farklı kaynaklardan da yararlanmaktadır. Hubey et-Tiflisî'nin on altısı tıp, dördü Arap dili ve Edebiyatı, üçü astroloji, ikisi kıraat, biri rüya tabiri ve biri çe itli sanat ve tedbirler olmak üzere 30'a yakın eseri tespit edilmi tir. Bu eserlerden onu Farsça yazılırken, di erleri Arapça kaleme alınmı tır.³¹⁶ Hubey et-Tiflisî'nin en me hur eserlerinden biri Farsça alfabetik rüya tabirnamesi olan "*Kamilü't-Tabir*", II. Kılıç Arslan'a ithaf edilmi tir.³¹⁷ Ayrıca bu eserinde "*Sıhhatü'l-Ebdan*" adlı bir di er eserinden de bahsedilmektedir, fakat günümüzde bu eserin herhangi bir yazma nüshası ile kar ıla ılmamı tır.³¹⁸ Hubey et-Tiflisî'nin bir di er eseri de II. Kılıç Arslan'ın o ullarından Sivas valisi Kutbüddin Melik ah'a ithaf etti i "*Kifayetü't-tıb*" adlı tıp kitabıdır.³¹⁹ Bundan ba ka "*Kanunu'l-Edep*",³²⁰ "*Beyanü'n-Nücum*"³²¹, "*Kitabü Vücuhi'l-Kuran*"³²², "*Takvimü'l-Edviyeti'l-Müfrede*"³²³ ve çe itli ilimlere ve sanatlara dair yazdı ı "*Beyanü's-Sına'at*" adlı eserleri de bulunmaktadır. Rus do u bilimcisi Georgi Mihaleviç Hubey et-Tiflisî'nin bu eserini Rusçaya çevirmi ve yayınlamı tır. Bu eserin Molla Kurban b. Celil tarafından H.1217/1802 senesinde istinsah edilmi yazma bir nüshası bulunmaktadır.³²⁴ Bu eserde kimya ilmi, de erli ta lar, cam ve bunların boyanması, boya terkipleri, kılıç, bıçak ve ustura gibi aletlere su verilmesi, deri tabaklama ve

³¹⁵ İlk defa Hipokrat'ın anısını *Ahd-i Bugrât* adı ile Süryaniceden Farsçaya Hubey et-Tiflisî çevirmi tir. Klasik yunan filozofu ve tabibi Calinus'un, *Galib-i Kutubi, Kitab menafi'-i A'za, Hısbu'l-Beden* gibi eserlerini de Farsçaya tercüme etmi tir. Bk. Nesirov, *a.g.t.*, s.169.

³¹⁶ Cevat zgi, "Anadolu Selçuklu Tabipleri", *III. Türk Tıp Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s. 212.

³¹⁷ *Kamilü't-Tabir*'in gerek nüshalarının çoklu u gerekse Türkçeye çevirilerinin yapılması onun çok be enildi ini kanıttır. Daha fazla bilgi için bk. Cevat zgi, *a.g.mad.*, s. 270; Ahmet Ate , "Hicri VI ve VIII Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, stanbul 1945. S. 98-100.

³¹⁸ Arapça olan bu eseri, *Kamilü't-Tabir* adlı eserinden önce bitirildi i anla ılıyor. Bu eserini Abbasi Halifesi el-Muktefi liemrillah namına yazıldı ı söylenmektedir. Bk. Ya ar Bedirhan, "Ortaça da Kafkasya ile Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Onun Mimarları", *Diyanet*, C. 36, S.2, Haziran 2000, s. 122.

³¹⁹ zgi, *a.g.mad.*, s. 269; Nesirov, *a.g.t.*, s. 169; Ate , *a.g.m.*, s. 101.

³²⁰ Bu eser, Arapça-Farsça sözlük olup, aynı zamanda Arapça-Farsça kar ıla tırmalı bir gramer kitabı olarak ta kullanılmı tır. Bk. Nesirov, *a.g.t.*, s. 170; zgi, *a.g.mad.*, s. 269.

³²¹ Yazar bu eserini *Kanunu'l-Edeb*'inden önce telif etmi tir. Eserin herhangi bir nüshasına rastlanılmamı tır. Bk. zgi, *a.g.m.*, s. 216.

³²² Anadolu'da kaleme alınan ilk eserlerden biri kabul edilmektedir. Bk. zgi, *a.g.mad.*, s. 270.

³²³ Bu eserinde tıp alanında kullanılan ilaçlardan bahsetmektedir. Hubey bu Arapça eserini telif ederken Calinus'un tıbbın temel kitaplarını olu turan "*el Kütübü's-Sittete 'A ere*" adlı külliyatını okudu unu zikretmektedir. Bk. zgi, *a.g.mad.*, s. 269.

³²⁴ Nesirov, *a.g.t.*, s. 170.

boyama teknikleri, mürekkep yapımı, madenlerin özellikleri, elbiselerden leke çıkarma teknikleri gibi çe itli konularda bilgiler verilmektedir.³²⁵ Gerçekten bu eserin incelenmesi ve Türkiye’de de yayınlanmasının gerekli oldu unu dü ünüyoruz.

Hubey et-Tiflisî’nin birçok eser vermesine ve eserleri yaygın bir ekilde kullanılmasına ra men, slam ve Osmanlı kaynaklarında çok sık adı geçmeyen bir müellif olmu tur. Sadece Kâtip Çelebi ile Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi’nin ondan bahsetti i görülmektedir.³²⁶ Bu kadar farklı alanda ilmi faaliyet içinde olan bir âlim hakkında, pek az bir bilgiye rastlanılması gerçekten bizi a ırtmaktadır.

2) Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud Anevî

Hakkında çok fazla bilgi olmayan Kadı Burhaneddin ile ilgili bilgilere daha çok kendi yazmı oldu u “*Enisü’l-Kulub*”³²⁷ adlı eserinden ula maktayız. Bir zamanlar Ermeni Krallı nın hâkimiyeti altında iken Sultan Alparslan tarafından fethedilen Ani ehrinde do up büyüdü ünden kendisi “*Anevî*” nispeti ile anılmı tur. Kadı Burhaneddin, Ani’nin 1161 yılında Gürcülerin eline geçti i dönemde Anadolu’ya gelmi ve burada ilim ile u ra mı tur.

Eserinde kendi hayatı hakkında u bilgileri vermektedir: “*18 ya nda Ani medreselerinde ilim ve edebiyat u runda etini, kemi ini eritmi bir kimse olarak yeti ti ini, Tevrat ile ncil’in özünü ve tafsilatını, her milletin yazısını, dilini ö renmi iken, 1161 de memleketi olan Ani’nin dü ü ünü ve ba una gelenleri öyle anlatmaya devam ediyor. Kötü dü ünceli olan hain Abkaz Kâfirleri’nden bir ordu ansızın geldi ve Ani ehri Hisarı’nu sararak sava ıp aldılar. Yakaladıklarını kılıçla ve hançerle kesip, öldürdüler. Müslümanlardan genç, ya lı ve kadın-erkek ayırmadan kırdılar, bir kısmını da tutsak götürdüler. Bu arada ben de bütün*

³²⁵ zgi, a.g.mad., s. 270.

³²⁶ zgi, a.g.mad., s. 268.

³²⁷ Sadece tek yazması bulunan bu eserin nüshası Ayasofya kütüphanesinde 2984 numarada yer almaktadır. Bu eserde Peygamber tarihi ile slam tarihi olup, Abbasiler devrine kadar yazılmı ve son kısmında da Gaznelilerin, Büyük Selçukluların ilk zamanları anlatılmı tur. Anadolu tarihinin yerli kaynakları bakımından en eskisi olan bu eser, M. Fuat Köprülü tarafından bütün özellikleriyle tanıtılarak ilim âlemine sunulmu tur. Bk. M. Fuat Köprülü, a.g.m., s. 459-521.

akrabamla birlikte Gürcü Yıvan'ın eline dü tük. ncil'i iyi okudu um ve onların dilinin de ustası oldu um için bu bilgilerim i ime yaradı ve ejderha gibi kâfirlerin elinden kurtulabildim. Ülkemden uzak dü üp, Rum diyarına geldim. Bütün arzularımdan uzak gençlik, gurbet, kimsesizlik ve parasızlıktan bunaldım. Bundan sonra 556 Ramazanında (23 Eylül 1161) gördü üm bir rüya üzerine kendimi ilme vererek derinle mek suretiyle avundum".³²⁸ Burada dikkat çekici husus Ani'de ilmi seviyenin çok üst seviyede oldu u ve Kadı Burhaneddin'in muhtemelen Gürcü diline de hâkim olmasıdır. Bundan anlaşıyor ki Gürcüler ile sınır bölgesinde yer alan Ani de yer alan Türkler arasında çok yakın münasebetlerin ya andı ı görülmektedir.

Kadı Burhaneddin Tebriz'de tahsilini tamamlarken Firdevsi'nin " *ehname*"sini çürütmek için büyük bir Enbiya-Evliya-Hulefa ve Türk Sultanları tarihini yazmaya ba lamı , sonradan Farsça manzum olan eseri " *Enisü'l-Kulub*" u Konya'ya gelince 1211-1212 yılında Selçuklu Sultanı I. zzeddin Keykavus'a takdim etmi tir.³²⁹

Kadı Burhaneddin Anevî'nin zzeddin Keykavus'un Sivas'ta 617 yılında in etti i me hur Darü ifası'na ait vakfiyede Malatya kadısı oldu u ve vakfiyenin ahitleri arasında o lu Ahmed bin Ebu Nasr Bin Mesud bin Muzaffer el-Anevî'nin de bulundu u kayıtlıdır.³³⁰

Selçuklular ça ında " *Anadolu'da lk Türk tarihçisi*" olan Kadı Burhaneddin Anevî'nin, bazen Türklerin elinde bazen de Gürcülerin elinde tuttu u, o dönemin en önemli beldelerinden biri olan Ani'de belirli bir ilmi hüviyete kavu ması ve Anadolu'ya gelerek bu ilmi faaliyetlerine devam etmesi bizim için çok büyük önem arz etmektedir.

³²⁸ Köprülü, *a.g.m.*, s. 466.

³²⁹ M. Fahrettin Kırzıo lu, "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *SAD*, II, Ankara 1971, s. 138.

³³⁰ Turan, " *Türkiye*", s. 298, dn. 72.

3) eyh emsüddin Ömer b. Ahmed et-Tiflisî

Evhadüddin-i Kirmanî'nin müridi olan emsüddin Ömer Tiflisî hakkında tek kaynak *Menakıb-ı Evhadü'd-Din-i Kirmanî* adlı menakıpnamedir.³³¹ Eserde ahısla ilgili birçok hikâyeler anlatılmıştır. (14, 15, 39, 40, 69. Hikâyeler) Özellikle 39. hikaye de emsüddin Ömer Tiflisî'nin Evhadüddin-i Kirmanî'ye ba lanmasından bahsedilmektedir.³³² emsüddin Ömer Tiflisî'nin babası Ahmed, Tiflis'in zengin tacirlerinden olup aynı zamanda burada müderrislik yapmakta idi. Genç ya ta babasını kaybeden emsüddin Ömer, babasından kalan servetini sermaye ederek ticaretle u ra maya ba lamı tır. Bu ticaret esnasında Anadolu'ya gelip Sivas'a yerle mi olan emsüddin Ömer Tiflisî, burada eyh Evhadüddin-i Kirmanî'den etkilenererek onun müridi olmu tur. emsüddin Tiflisî'nin, Sivas'ta ikamet ettiği, Kayseri'de Evhadü'd-din ve yakınlarıyla münasebetinin olduğu anlatılmaktadır.³³³

Evhadüddin-i Kirmanî, Ba dat'a giderken genç müridi emsüddin Ömer'i de kendisiyle birlikte götürmü tür. Daha sonraki yıllarda emsüddin Ömer, Evhadü'd-Din-i Kirmanî'nin en yakın adamlarından biri olmu tur. Menakıbnamede ondan “ *eyhu'l-Muazzam, Kıdvetü'l-Hulefa, Hâce emsü'd-Din Tiflisî*” diye bahsetmesi onun derecesini göstermektedir. emsüddin Ömer Tiflisî'nin Evhadüddin-i Kirmanî'yi öven Farsça birkaç rubaisinin olduğu bilinmektedir.³³⁴

Evhadüddin-i Kirmanî'nin Menakıb-namesini yazan Muhammed el-Alâvî'nin de bu halifenin o lu olduğu söylenmektedir.³³⁵

4) Muhammed b. Ebu Bekr-i Tiflisî

Daha önce de bahsetti imiz gibi Sivas'ta ilim ve faziletiyle tanınan “*Tiflisî*” adında bir aile vardı. Muhammed b. Ebu Bekr-i Tiflisî'nin de bu aileden olduğu zikredilmektedir. Muhammed b. Ebu Bekr-i Tiflisî'nin Sivas'ta bulunan kabrindeki mezar ta ındaki kitabede unlar yazılıdır: “ *Bu; genç, mutlu, ehî, rahmetli,*

³³¹ Nesirov, a.g.t., s. 141.

³³² Mikail Bayram, *eyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiye Hareketi*, Konya 1999, s. 14.

³³³ *Aynı yer*

³³⁴ Bedirhan, a.g.e., s. 393.

³³⁵ Bayram, a.g.e., s. 127.

günahları ba ı lanmı , Allah'ın rahmetine muhtaç Muhammed b. Ebu Bekr-i Tiflisi'nin kabridir. Allah onu, ana ve babasını ve bütün Müslümanları ba ı lasın. 791/1389 yılın Zilhicce'sinin onu".³³⁶

5) Gürcü o lu Zahirüddeve (Abaza Dardan Charwahidze)

Türkiye Selçukluları'nda Gürcistan'dan gelen bazı Gürcü asıllı görevlilerin de oldu u görülmektedir. Buna en güzel örnek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ücretli askerlerin kumandanı olan Gürcü o lu Zahirü'd-Devle verilebilir. Daha II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkı ında onu destekleyenler arasında Gürcü o lu Zahirü'd-Devle'den bahsedilmektedir. Sultan Alâeddin Keykubad öldü ünde, cenaze henüz sarayda iken, Gürcü o lu Zahirü'd-Devle'nin de bulundu u devlet adamları, melik Keyhüsrev'i tahta çıkarmak için Keykubadiye'den Kayseri'deki saltanat sarayına getirterek kendisine biat etmi lerdir.³³⁷

Özellikle II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile evlenmesinden sonra bu ahısla beraber Gürcü askerlerinin orduda ehemmiyeti arttı ve kendisi ücretli Hıristiyan askerlerin komutanı oldu.³³⁸ Gürcü o lu Zahirü'd-Devle, Babaîler isyanını bastırmak için gönderilen ordudaki Hıristiyan askerlerin ba ında yer aldı.³³⁹ Yine Meyyafarikin Eyyubi hükümdarı ahbeddin Gazi'nin Amid'i (Diyarbakır) muhasarası sırasında Gürcü o lu Zahirü'd-Devle, öncü kuvvet olarak, Frenk (Hıristiyan) askerlerin ba ında görev yaptı ve anla ma sa lanması üzerine de Konya'ya dönmü tür.³⁴¹ Daha sonra bu ki inin, Mo ollarla yapılan Köse Sava ı'nda, Frenk (Hıristiyan) askerlerin kumandanı olarak görev yaptı ı anla ılmaktadır. Gürcü vekayinamesinde de aynı sava tan bahsedilirken, Selçuklu

³³⁶ .Hakkı-R. Nafiz, *a.g.e.*, s. 153.

³³⁷ Turan, "*Türkiye*", s. 404.

³³⁸ Osman Turan, bu ahsın alva'nın o lu Fardah ile aynı ki i oldu unu dü ünmektedir. Bk. Turan, "*Türkiye*", s. 416, dn. 22.

³³⁹ Turan, "*Türkiye*", s. 423; Peacock, *a.g.m.*, s. 141.

³⁴⁰ Bu mücadele sırasında Gürcü o lu Zahirüddeve Selçuklu ordusunun sol tarafında yer aldı , fakat pek de ba arı elde edememi tir. Bk. Ali Üremi , *Türkiye Selçuklularının Do u Politikası*, Ankara 2005, s. 322.

³⁴¹ Turan, "*Türkiye*", s. 428-429.

ordusunun kumandanı olarak, Abaza Dardan Charwachidze'den bahsedilmektedir.³⁴² Bu iki kiinin aynı ahsiyet olması muhtemeldir. Bu sava ta, Sahib Mühezzibüddin Ali ile birlikte, Sultan Keyhüsrev'e, Mo ol ordusunun baskısına maruz kalmamak için buldukları muhkem mevkidenden dı arı çıkmamalarının uygun olacağını, derbentten girmeye çalıştıkları takdirde, yorulmuş Mo ollara karşı Selçuklu askerlerinin kolayca galip geleceğini ve iki gün içinde 3.000 Ermeni ve Frang atlısı ile yardıma geleceğini haber veren Baron Konstantin'i beklemenin faydalı olacağını söylemişlerdir. Fakat bu durum Nizameddin Suhrab'ın yapmış olduğu itirazdan dolayı gerçekleşmemiştir.

Beylerbeyi Gürcü o lu Zahirüddeve ve diğer komutanlarla birlikte ücretli askerlerinde yer aldığı 20.000 kişilik Selçuklu ordusu derbentten dı arı çıkmıştır.³⁴³ Bu sava sırasında hem Selçuklu safında hem de Mo olların safında Gürcü askerlerin bulunduğu bildirilmektedir. Hatta Selçukluların aldığı bu hezimetten bunun da etkili olduğu söylenmektedir.³⁴⁴ Nitekim Gürcü o lu Zahirüddeve'nin Mo ol safında yer alan Gürcü prensi ve Gag hâkimi Akbuga'nın karısında tutunamayıp kaçtığı görülmektedir.³⁴⁵ Gürcü vekayinamesinde, Gürcü o lu Zahirüddeve ile birlikte ço u emirin bu sava ta öldü ü söylenmektedir.³⁴⁶ Bundan sonra Gürcü o lu Zahirüddeve'den kaynaklarda bahsedilmemektedir. Görüldü ü üzere, özellikle II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Gürcü Hatun ile evlenmesinden sonra, Anadolu'da yaayan Gürcülerin, devlet içinde önemli mevkilere geldikleri görülmektedir. Kaynaklarda rastlayamazsak da Gürcü o lu Zahirüddeve gibi ba ka ahsiyetlerin de bulunduğu çıkarımına ulaşabiliriz.

³⁴² Brosset, "Georgie", I, s. 518. Bu sava ta ordunun Ba kumandanı (Beylerbeyi) olarak Gürcü o lu Zahirü'd-Devle gösterilmektedir. Bk. Nejat Kaymaz, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2009, s. 93. Peacock, bu kiinin Gürcü Hatun ile birlikte Anadolu'ya gelen David Ulu olabileceğini belirtmektedir. Bk. Peacock, *a.g.m.*, s. 142.

³⁴³ Turan, "Türkiye", s. 434-435. Burada kendisi hakkında tam malumat sahibi olmadığımız ba ka bir Gürcü komutan Gürcü alue-o lu Fahrüddeve'nin de olduğu kaydedilmiştir. Bk. Kaymaz, *a.g.e.*, s. 93.

³⁴⁴ Turan, "Türkiye", s. 439.

³⁴⁵ Aynı yazar, "Türkiye", s. 436.

³⁴⁶ Brosset, "Georgie", s. 519.

6) Gürcü Hatun (Prenses Thamara)

Anadolu’da ya amı en önemli ahsiyetlerden biri olan Gürcü (Prenses Thamara) Hatun’un macera dolu hayatı hakkında da burada bilgi vermenin uygun olacağı kanısındayız. Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz bu kimsenin, ya am serüveni konusunda kaynaklardan edindiğimiz bölük pörçük bilgileri burada aktarmaya çalışacağız.

Anadolu’da daha çok Gürcü Hatun olarak bilinen Prenses Thamara³⁴⁷, Gürcü Kraliçesi Rosudan ile Erzurum Meliki Mugiseddin Tu rul ah’ın o lu olan Gıyaseddin Mesud’un kızıdır.³⁴⁸ Ayrıca bunların David adında birkaç çocuğu da bulunmaktadır.³⁴⁹

Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz Sultan Alâeddin Keykubad dönemindeki Gürcistan Seferi sırasında, Selçukluların elde ettiği başarılar karşısında, Gürcü Kraliçesi Rosudan, daha fazla dayanamayarak, ordu kumandanı Kemaleddin Kamyar’a anlaşma teklif etmiştir. Yapılan anlaşmanın bir maddesine göre de Gürcü Kraliçesi Rosudan, “*Selçuk soyundan ve Davud neslinden gelmi olan kızını, memleket komulu u dolayısıyla Sultan Keykubad’ın o lu Gıyaseddin Keyhüsrev’in zevceli ine*” vermeyi taahhüt etmiştir.³⁵⁰

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtına geçtikten sonra Gürcü Hatun ile evlilik akdetmek için Müstevfi Şahabeddin Kirmanî’yi görevlendirmiştir. Şahabeddin Kirmani de hazineler ve zengin hediyelerden mürekkep bir çeyiz ile Tiflis’e gitmiştir. Buradaki işleri düzene koyan Kirmanî, Gürcü Hatun’u alarak Erzincan’a gelmiş ve buradan bir ulaşı müjdeyi Sultan’a iletmesi için göndermiştir. Ulak, Konya’ya giderek Sultan Keyhüsrev’e gelin alayının Tiflis’ten Erzincan’a geldiğini haber etmiş ve bu haberi alan Sultan da bütün askeri makamlara, beylere ve memurlara geçeceği yol ve beldelerde, Gürcü Hatun’u karşılamaları için emirler göndermiş, kendisi de böylece Kayseri’ye hareket etmiştir. Kayseri’de ziyafet

³⁴⁷ Gürcü Hatun ismini Gürcülerin ilk Kraliçesi olan ananesi mehur Kraliçe Thamara’dan almaktadır.

³⁴⁸ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 377.

³⁴⁹ Berdzeni vili - Canaia, *a.g.e.*, s. 162.

³⁵⁰ İbni Bibi, *a.g.e.*, C. I, s. 423-424; M. Brosset, “*Georgie*”, I, s. 501-502.

sofraları kurulmu , her taraf inci taneleri ve yıldızlar gibi parlak mealelerle donatılmıştır. Kayseri’de Sultan Keyhüsrev, Gürcü Hatun’u karılaması ve burada muhtemelen bir düğün gerçekleşmiştir. Burada Sultan, Gürcü emir ve beylerini kabul edip, kendilerine büyük ihsanda bulunmuştur.³⁵¹

Gürcü prensesinin dinine dokunulmaması evlilik sözleşmesinde yer aldığı için Gürcü Hatun memleketinden Hıristiyan elbiseleri içinde gelmiştir. Ayrıca kendisiyle beraber papazı Katolikos ile diğer dini görevlilerden başka hizmetçileri de Anadolu’ya gelmiştir.³⁵² Buradan da anlaşıldığı üzere Gürcü Hatun’un yanında birçok Gürcü de bu sayede Anadolu’ya gelmiş ve yerleşmiştir. Hatta gelenler arasında Gürcü hükümdarı Giorgi La’ın oğlu David de (Moğollar tarafından Ulu David olarak adlandırılmış)³⁵³ bulunmaktaydı. Gürcü Kraliçesi Rosudan, kendi oğlu David’i (Narin David) tahta varis yapmak için ileride kendisi için tehlike olabileceğini düşünerek, Ulu David’i Gürcü Hatun ile birlikte Anadolu’ya göndermiştir. Gürcü kaynağından Gürcü Kraliçesi Rosudan’ın yeğeni öldürmek için çirkin bir planda tertiplemiş olduğu anlaşılmaktadır. Böyle ki Kraliçe Rosudan kızını Gürcü Hatun’un David ile gayri meşruiyete girdiğini Sultan’a söylemesi üzerine, Sultan Keyhüsrev, Gürcü Hatun’u döverek, onun mukaddes tasvirlerini kırmış, David ve papazı Katolikos’u da hapse attırılmıştır. Moğolların Anadolu’yu istilasına kadar kalenin birine kapatılan David, daha sonra Moğollar tarafından serbest bırakılmıştır.³⁵⁴

Gürcü kaynağında Gürcü Hatun’un zorla İslam dinine sokulduğu eklemlerinde hissi açıklamalar bulunmaktadır.³⁵⁵ Fakat böyle bir durumun söz konusu dahi olamayacağını söyleyebiliriz. Nitekim başka kaynaklarda Gürcü Hatun’un İslam dinine girmesini kendi rızası ile gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Böyle ki o dönemde Gürcü Hatun’un, Konya’da bulunan ünlü mutasavvıf Mevlana Celaleddin Rumî ile

³⁵¹ İbnî Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 38; Turan, “Türkiye”, s. 415; Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, C. II, 2001, s. 412.

³⁵² Abu’l-Farac, *a.g.e.*, C.II, s. 537-538.

³⁵³ Berdzeni vili - Canaia, *a.g.e.*, s. 172.

³⁵⁴ Abu’l-Farac, *a.g.e.*, C.II, s. 538.

³⁵⁵ Abu’l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 538; Turan, “Türkiye”, s. 415, dn. 21.

dostane münasebetler kurdu u ve ondan etkilener ek slamiyet'i seçmi olabilece i muhtemeldir. Ahmed Eflakî'nin "*Menakibu'l-Arifin*" adlı eserinde bununla ilgili olarak, Hz. Mevlana'ya ba lılı nı gösteren birçok hadiseden bahsedilmektedir. Hz. Mevlana'nın ölümünden sonra onun için yapılacak olan türbeye Gürcü Hatun'un yüklü bir mebla ba ı yaptı ı da bilinmektedir. Eflakî, Gürcü Hatun'dan, "*zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve Mevlana hanedanının muhiplerinden ve has müritlerinden*" diye bahsetmektedir.³⁵⁶

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'a olan ba lılı ı kaynaklarda sık sık dillendirilmi tir. Hatta Sultan Keyhüsrev'in devlet i leri ile ilgilenmeyip, vaktinin ço unlu unu Gürcü Hatun ile e lenerek geçirdi i belirtilmektedir.³⁵⁷ Sultan'ın bastırđı ı sikkelere kendisini aslan, Gürcü Hatun'u da güne olarak resmettirdi i görölmektedir.

Nejat Kaymaz'ın "*Pervane Mu'iniüddin Süleyman*" adlı eserinde Gürcü kayna na dayanarak Pervane'nin II. Keyhüsrev'in karısı olan Gürcü Hatun ile evlendi i hususundaki malumatı kayda de erdir.³⁵⁸ Fakat bununla ilgili olarak bazı kaynaklarda Pervane'nin evlendi i ki inin asıl Gürcü (Thamara) Hatun de il de, onun Sultan II. Gıyaseddin'den do mu kızı oldu u belirtilmektedir.³⁵⁹ Fakat Nejat Kaymaz, bunun yanlı bir anla ılmadan kaynaklandı nı savunmaktadır. Ona göre Pervane'nin, Erzurum sahibi Gıyasüddin'in kızı olan zevcesi Gürcü Hatun ibaresindeki "*Gıyasüddin'in*", Makrizi mütercimi Quatremer tarafından Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ekinde zannedilmesi bu yanlı hükmün yayılmasına sebep oldu unu söylemektedir. Gerçekten de kaynaklardan ö rendi imiz kadarıyla Gürcü (Thamara) Hatun, Gürcü Kraliçesi Rosudan ile Erzurum Meliki Mugiseddin Tu rul ah'ın o lu Gıyasüddin Mesud ile yapılan evlilik sonucunda dünyaya

³⁵⁶ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I-II, çev. Tahsin Yazıcı, stanbul 1986.

³⁵⁷ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 537.

³⁵⁸ Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'iniüddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 23. Kaymaz, Pervane'nin böyle bir evlilik yaparak kendisine oynadı ı hükümdarlık rolüne uygun bir eda verdi ini söylemektedir. Bu sayede o dönemdeki Gürcü tarihçisi bile Pervane'yi "*Rum Sultanı*" olarak kaydetmi tir. Bk. Kaymaz, *a.g.e.*, s. 125.

³⁵⁹ Eflakî, *a.g.e.*, C. I, s. 54; J. H. Kramers, "Muiniüddin" mad., *A, C. VIII*, Eski ehir 1997, s. 557; Turan, "*Türkiye*", s. 546.

gelmi tir.³⁶⁰ Gürcü Hatun, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Mu'ineddin Pervane ile evlenmi tir.

Kaynaklarda bir müddet sonra Gürcü Hatun'un kocası Pervane ile birlikte Kayseri'ye gitti inden bahsedilmektedir. Menakibu'l-Arifin adlı eserde “*Gürcü Hatun'un tesadüfen Kayseri'ye gitmek istedi inden ve hatta Mevlana hazretlerinden ayrılaca ı için onun resmini Aynu'd-Devle-i Rumî'ye çizdirdi inden*” bahsedilmektedir.³⁶¹ Daha sonra Mu'ineddin Pervane, Mo olların korkusundan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ba ta olmak üzere karısı Gürcü Hatun ve ondan do an kızı Gürcü Hatun, vezir Fahreddin Ali, atabey Meceddin Muhammed ve daha birçok ki iyi Tokat'a götürmü tür.³⁶² Bundan sonra Gürcü Hatun'un akıbeti hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Gürcü Hatun'un ne zaman öldü ü konusunda bir bilgi bulunmasa da Ni deli Kadı Ahmed, Gürcü Hatun'un mezarının Erzurum'da bulundu unu belirtir.³⁶³

Gürcü Hatun'un II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den o lu II. Alâeddin Keykubad³⁶⁴ ile Aynü'l-Hayat³⁶⁵ ve Havendzade³⁶⁶ adlı kızları da bulunmaktadır. Bu kızlarından Aynü'l-Hayat, Seyfeddin Toruntay ile³⁶⁷ Havendzade ise Mecdüddin Mehmet Erzincanî³⁶⁸ ile evlenmi tir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in di er e lerinden de çocukları olmasına ra men II. Alâeddin Keykubad'ın do ar do maz veliaht tayin edildi i görülmektedir.³⁶⁹ Çünkü Sultan, Gürcü Hatun'u çok sevmekte ve ona di er hatunları arasında daha çok de er vermekte idi. Nitekim II. Gıyaseddin'in

³⁶⁰ Gürbüz, *a.g.m.*, s. 150.

³⁶¹ Eflakî, *a.g.e.*, C. I, s. 307-308.

³⁶² Turan, “*Türkiye*”, s. 546; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 163.

³⁶³ Ni deli Kadı Ahmet'ten naklen Turan, “*Türkiye*”, s. 474. Nitekim 1295 yılında Ihanlı ba kentine gitmekte olan Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi, Gürcü Hatun'un di er kızı Aynü'l-Hayat'ın da o yıllarda Erzurum'da ikamet etti ini haber verir. Bk. Gürbüz, *a.g.m.*, s. 156. engelia, Gürcü Hatun'un mezarının Konya'da bulundu unu belirtmektedir. Kr . Nodar engelia, “*Gürcüstan*”, s. 14.

³⁶⁴ Rubrik seyahatnamesinde Konya'ya u radı ı zaman, Alâeddin Keykubad'ın sakat oldu undan bahsetmektedir. Wilhelm Von Rubruk, *Mo olların Büyük Hanna Seyahat*, çev. Ergin Ayan, s. 141.

³⁶⁵ Eflakî, *a.g.e.*, C. II, s. 915-916.

³⁶⁶ Aynı Yazar, *a.g.e.*, C. II, s. 891. Eflakî, eserinde Havendzade'nin Mu'inüddin Pervane'nin kızı oldu unu belirtmektedir. Fakat böyle adlandırılması Pervane'nin Gürcü Hatun ile evlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bk. Gürbüz, *a.g.m.*, s. 151.

³⁶⁷ Turan, “*Türkiye*”, s. 584.

³⁶⁸ Gürbüz, *a.g.m.*, s. 151.

³⁶⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 28.

ölümünden sonra Alâeddin Keykubad ba a geçecekken, Selçuklu devlet adamları di er o lu zzeddin Keykavus'u ba a geçirmi lerdir. Bir müddet sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç o lu birlikte devleti yönetmeye ba lamı tır.

D) Hıristiyan Gürcülerin Müslümanlara Kar ı Tutumları ve Millet Olarak Müslümanla mama Sebepleri

Belki de konumuz açısından en önemli meselelerden biri de hiç üphesiz birçok Müslüman ülkeleri arasında, yüzyıllar boyunca ya ayan Gürcü milletinin, slam dinine bakı ı ve millet olarak slam dinini niçin kabul etmediklerinin nedenlerinin bilinmesi gereklili idir.

Bunun nedenlerini ortaya çıkarmak için öncelikle Gürcülerin dine bakı ları ve tarih boyunca hangi dinleri benimsediklerini iyi bilmek gerekir. Dünyanın en eski milletlerinden olan ve yüzyıllar boyunca Kafkasya'da ya ayan Gürcüler, Putperestlik, Yıldızperestlik, Musevilik, Hıristiyanlık ve slamiyet gibi birçok dine inanmı lardır. Fakat görülen o ki, bunların içinde, Gürcü halkının uzun yıllar benimsedi i ve inandı ı din Hıristiyanlık olmu tur.

Gürcistan'da Hıristiyanlı ın yayılmasının ilk olarak, M. S. I. yüzyılda, Hz. sa'nın on iki havarisinden biri kabul edilen Andre adında ki i tarafından gerçekleştirildi i belirtilmektedir.³⁷⁰ Bu yüzyılda, Havari Andre'nin çabalarına ra men, Hıristiyanlık Gürcistan'da tam olarak yerle ememi tir. M. S. IV. yüzyıla gelindi inde ise Gürcü vekayinamesinde "*Gürcistan'ın vaftizcisi*" olarak tanıtılan Kapadokyalı Azize Nino'nun³⁷¹ telkinleri ile bu dinin Gürcistan'da benimsendi i belirtilmektedir. Gerçekten de Azize Nino, Gürcistan'da Hıristiyanlı ın sembolü olmu ve birçok yerde adına manastır ve kilise in a edilmi tir. Hıristiyanlı ın Gürcistan'da resmi din olarak kabul edilmesi ise Kral Mirian'ın bu dini kabul etmesi

³⁷⁰ Gürcü vekayinamesinde Andre'nin Gürcistan'a geli ini ve burada Hıristiyanlı ı yaymaya çalı tı ı geni olarak anlatılmaktadır. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 36-40. Bizce vakayinameden anla ılan u ki Gürcülerin Hıristiyanlı ı benimsemeleri konusunda kendilerine bir kutsiyet vermeye çalı tıkları görülmektedir. Bunun dı ında Gürcülerin, M.S. 100 senesinde mparator Traianus tarafından Kerson'a (Kırım) sürülen Papa Kleman vasıtasıyla Hıristiyanlık hakkında bilgi edindikleri de söylenmektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 67.

³⁷¹ Gürcü vekayinamesi Azize Nino'nun hayat hikâyesini teferruatlı bir ekilde anlatarak, Gürcistan'daki yaptı ı hizmetlerden de bahsetmektedir. Bk. Brosset, "*Gürcistan*", s. 67-79.

ile gerçekte mi tir. (326) Kral Mirian, Roma İmparatoru Konstantinos'a bir elçi göndererek din adamları göndermesini istedi.³⁷² Böylece bu dinin Gürcistan'da yayılması gerçekte mi ve birçok yerde kilise ve manastırlar inşa edildi mi tir. Bazı Gürcü kaynaklarında, Hıristiyanlığın Gürcistan'a zorla kabul ettirildiği görülmekte ve hâkimdir.³⁷³

Gürcüler, Hıristiyanlığın en eski mezheplerinden olan Ortodoks mezhebine mensupturlar. Gürcü Ortodoks Kilisesi, V. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını kazanmış ve o tarihten bu yana da "katogikos" unvanını taşımaktadır.³⁷⁴ Burada bir diğer önemli nokta da Hıristiyanlıkta ilk ayrılıklara sebep olan Diofizit-Monofizit tartışmasında Gürcüler, "Diofizit"³⁷⁵ anlayışını kabul etmişken, Ermeniler "Monofizit"³⁷⁶ anlayışını kabul etmişlerdir. Bununla ilgili olarak Gürcü vekayinamesinde, Kraliçe Tamara döneminde, Gürcü din adamları ile Ermeni din adamları arasındaki tartışmadan bahsedilmektedir. Büyük ihtimalle biz bu tartışmanın bu konu ile alakalı olduğunu düşünüyüyoruz.³⁷⁷

Gürcüler, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra ülkede kilisenin etkinliği artmış ve özellikle de kilise kültür, sanat ve edebiyat hayatında etkili olmuştur. Fakat bununla ilgili olarak, bir başka Gürcü kaynağında, "Hıristiyanlığın var olan putperestlik çağına Gürcü anıtları ve eski Gürcü yazını kökünden kazınıp kaldırdığı"³⁷⁸ belirtilmektedir. Buna rağmen Gürcüler, bu dine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve kendi kültürleriyle özdeşleşmişlerdir. Tarihleri boyunca feodal bir yapıya sahip olan Gürcülerin bir arada yaşamasında Hıristiyanlık etrafında birleşmelerinin etkili olduğu görülmektedir.

³⁷² Gürcü vekayinamesi burada da Kral Mirian'ın Hıristiyanlığı kabul etmesini çeytli mucizelere bağlayarak abartılı bir şekilde nakletmektedir. Bk. Brosset, "Gürcistan", s. 87-89.

³⁷³ Berdzeni vili-Canaia, a.g.e., s. 77.

³⁷⁴ Çilo lu, a.g.e., s. 24.

³⁷⁵ Diofizit anlayışına göre Hz. İsa'nın hem tanrısal hem de insani olmak üzere iki doğası olduğunu kabul etmektedir. Gerek Bizans İmparatorluğu gerekse Gürcü Devleti bu görüşü savunmakta idi. Bk. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Diofizit> (15.05.2011)

³⁷⁶ Monofizit anlayışına göre Hz. İsa'nın sadece tanrısal doğası olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nde bu görüşü aforoz edilmiştir. Bk. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Monofizit> (15.05.2011)

³⁷⁷ Brosset, "Gürcistan", s. 398-403. Gerek Gürcü kaynaklarında, Ermenilerle ilgili küçük düşürücü sözlerin gerekse Ermeni kaynaklarında bu şekildeki ifadelerin kaynağının bununla ilgili olduğunu kanıtladık.

³⁷⁸ Berdzeni vili-Canaia, a.g.e., s.77.

Bu konu ile ilgili olarak unu söylemek gerekirse, Gürcüler kendilerini “*Hıristiyanlı ın koruyucusu*” kabul etmi ve bunun içinde daima mücadele etmi lerdir. Onlara göre ba ka bir dini benimsediklerinde ba ımsızlıklarını ve kimliklerini kaybetme korkusu hâkim olmu tur. Bu konu ile ilgili olarak 19. yüzyılda Gürcü milliyetçili inin kurucusu sayılan İya Çavçavadze, Ortaça da Gürcü (Kartvel) olmanın, Hıristiyan Ortodoks ile aynı oldu unu belirtmektedir. Bazı di er dinleri kabul eden Gürcülerin, -Gürcü dilini konu sa bile- di erleri tarafından artık Gürcü (Kartvel) kabul edilmedi ini, onların ya Tatar (slam dinini kabul edenlere verilen isim) ya Ermeni (e er Ermeni kilisesinde vaftiz edilmi se) ya da Prangi (Fransız, e er Roma Katolik inancını kabul etmi se) olarak adlandırıldı nı belirtmektedir.³⁷⁹ Burada ncil’in Gürcü diline çevrilmesinin ve kilisenin Gürcü dilini kullanmasının din-kültür birlikteli ini gerçekle tirdi i görü ünde yiz. Hiç üphesiz, etrafı Müslüman ölkeleri ile çevrili olan Gürcistan’da slamiyet’in benimsenmemesinin altında yatan en önemli sebeplerden birinin de bu oldu u görü ünde yiz. İmdi de Gürcistan’ın slam dini ile nasıl tanı tı nı ve ne gibi geli melerin ya andı nı açıklayalım.

Ortaça da iki büyük dinin -Hıristiyanlık ve slamiyet- çok geni alanlara yayıldı ı ve kuvvetlendi i görölmektedir. slamiyet de daha Hz. Muhammed döneminden itibaren yayılma alanını geni letmi ve Dört halife döneminde bu alan daha da geni lemi tir. te bu cümleden hareketle, Gürcistan’a slamiyet’in geli i, Hz. Osman zamanına rastlamaktadır. Hz. Osman zamanında Habib b. Mesleme, Duvın’i, ardından da Tiflis’i ele geçirmi ve burada Gürcüler ile bir anla ma yapmı tir. Bu anla maya göre halkın malına, canına, mabetlerine ve kiliselerine dokunulmayacaktı.³⁸⁰ Görüldü ü üzere daha ilk zamanlardan itibaren yapılan fetihlere ra men halkın dinine dokunulmamı , dini ho görü benimsenmi tir. Tabi ki fetihlerle birlikte slamiyet de buralarda yayılmaya ba lamı ve Gürcülerin bir kısmı da Müslüman olmu tur. Kafkasya’da slamiyet’in yayılmaya ba ladı ı ilk yer Gürcistan olmasına ra men buradan slamiyet, Kuzey Kafkasya’ya ta nımı ve burada daha çok yayılma alanı bulmu tur. Gürcistan’daki fetih hareketleri Emeviler

³⁷⁹ <http://poli.vub.ac.be/publi/Georgians/chp0201.html> (Eri im tarihi 15.05.2011)

³⁸⁰ Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 312.

tarafından da devam ettirilmiş ve Hi am b. Abdülmelik tarafından bu bölge tamamen fethedilmiştir. Daha sonraki yıllarda, Tiflis'te bir Arap Emirliği kurulsa da bu emirliğin ortadan kaldırılması ile buralarda Arap hâkimiyeti de sona ermiştir.³⁸¹ Fakat özellikle Tiflis, İslam ehri olma hüviyetini uzun yıllar korumu ve İslamiyet'in ileri karakolu olarak anılmıştır. Tiflis, İslam dünyasında bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiş, çok önemli ilim ve sanat adamlarının yetiştiği bir yerdir. Kaynaklarda, Tiflisî nisbetinde birçok âlim ve sanatkâra rastlanılması bununla alakalıdır.

Büyük Selçukluların bölgedeki hâkimiyeti döneminde de halka din konusunda herhangi bir baskı yapılmamış ve herkes özgürce dinini ya da inancını seçme fırsatını elde etmiştir. Bizzat Gürcü vekayinamesinde, Sultan Melik Şah hakkında, "diğer kaynaklarda da bahsedildiği gibi- övgü dolu sözlere yer verilmiştir. Onun hakkında "iyi ve hüsnüniyet sahibi biri, Hıristiyanların lehine binlerce adilane işler yaptı ve bütün hükümdarların içinde en güzide insan" diye söz edilmektedir.³⁸² Görüldüğü üzere Selçukluların dini hoşgörü ve anlayışı, Gürcüler tarafından bile takdirle karşılanmıştı.

Büyük Selçuklulardan itibaren başlayan Türkler ile Gürcüler arasındaki savaş ve çatışmalara rağmen, her iki millet de dini bakımdan hoşgörülerini kaybetmemiştir. Bununla ilgili olarak Gürcü kaynaklarında, Kral Kurucu David zamanında mezhepleri de içeren iki Ermeni kilisesi arasında çıkan kutsal Haç kavgasını yargılamak üzere oluşturulan mahkeme üyeliğine, o dönemin ünlü Müslüman âlimleri olan Tiflis ve Gence kadılarının da katıldığı bilgisi gerçekten kayda değerdir.³⁸³ Yine 1153 yılında Tiflis'te bulunmuş olan İbnü'l-Ezrak'ın naklettiklerine göre Kral David, Tiflis'i aldıktan sonra, burada bulunan Müslümanların haklarını koruyacak ve onların ibadetlerini serbestçe yapmalarını sağlayacak şekilde kararlar almıştır.³⁸⁴ Türkiye Selçuklularında da Gürcü Hatun'un Anadolu'ya gelişi sırasında dinini terk etmediği - ki daha önce de sarayda Hıristiyan prensesler bulunmuştu- anılmaktadır. Gürcü

³⁸¹ Aynı yer

³⁸² Brosset, "Gürcistan", s. 308-309; Engel, *a.g.m.*, s. 233.

³⁸³ Berdzeni vilii-Canaia, *a.g.e.*, s. 156.

³⁸⁴ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 36.

prensesinin, memleketinden Hıristiyan elbiseleri içinde, Katolikos ile mukaddes adamlarını, kilise papazını ve dini tasvirlerini beraberinde getirdi i o dönemin kaynakları tarafından belirtilmektedir.³⁸⁵ Bu örnekten de anlaşıldığı üzere, Gürcistan'da olduğu gibi, Anadolu'da da benimsedikleri dinin dışında kalan diğer inançlara karşı geniş bir dini müsamaha gösterilmiş ve herkesin ibadetlerini serbestçe gerçekleştirmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, Gürcistan'daki hâkimiyeti döneminde -Selçuklular gibi- halka karşı adil ve hoşgörülü bir yönetim sergilenmiş olup, hiçbir zaman halkı zorla İslam dinine sokma gayreti içinde olunmamıştır. Fakat özellikle Gürcistan'ın batı bölgelerinde yapılan cami, mescit ve medreseler sayesinde İslamiyet, Batı Gürcistan'da -yani Acara³⁸⁶ ve Ahıska³⁸⁷ bölgesinde- benimsenmiştir. Bu bölgelerde Gürcüler, İslamiyet'i kendi istekleriyle kabul etmiş olup, Osmanlı Devleti -diğer bölgelerde olduğu gibi- halka her zaman hoşgörülü ve adil davranmıştır, hiçbir zaman asimilasyon politikası izlenmemiştir. Hatta biz biliyoruz ki Osmanlı yönetimi altında birçok Gürcü sadrazam, eyhülislam, kazasker, âlim ve sanatkâr da önemli görevde bulunmuştur.

XIX. yüzyıldan itibaren bölgenin Rus hâkimiyeti altına girmeye başlamasından itibaren İslamiyet'in Gürcistan'da yayılması engellendiği gibi, buralardaki Müslümanlar da Türkiye'ye ve İran'a göç etmek durumunda kalmışlardır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında Anadolu'ya birçok Müslüman ve Katolik Gürcü gelip yerleşmişlerdir. Bunlar daha sonra Hıristiyan Ortodoks olan ırklardan farklı olarak kendilerine bizden, bizim gibi manasında "Çveneburi" yani Müslüman Gürcü terimini kullanmışlardır.

Sovyet dönemine gelindiğinde Gürcüler, kendi dindanlarından çok büyük sıkıntı ve acılar çekmişler, özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını yitmişlerdir. Ancak 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasından sonra yeniden bağımsızlıklarına

³⁸⁵ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, C. II, s. 538.

³⁸⁶ Bugün Batum'un da yer aldığı bölgeye verdiği isim.

³⁸⁷ Bugün Türkiye sınırına 15 km uzaklıkta olan Ahıska, 1578 Çıldır Meydan Savaşı sonucunda Osmanlıların eline geçmiş ve uzun yıllar Çıldır eyaletinin merkezi konumunda kalmıştır.

kavı abilmilerdir. Sovyet döneminde burada Ortodoks Gürcülerle beraber Müslüman halka da kötü muamele edilmiştir. Özellikle Stalin zamanında dini yapıların yıktırılması, dine itiminin yasaklanması, çocuklara İslami isimlerin verilmemesi gibi sebeplerle İslamiyet, Gürcistan'da iyice gerilemiştir. Bugün sadece Acara ve Abhazya'da halkın çoğunluğu Müslüman olarak yaşamaktadır.³⁸⁸

Buraya kadar Müslüman ülkelerle çevrili olan Gürcistan'ın bir kısmının İslamiyet'i seçmesine rağmen, Gürcülerin millet olarak Müslümanla aynı sebeplerini ortaya koymuş bulunuyoruz. Bizce en önemli neden, Gürcülerin ilk baştan itibaren kendilerini Hıristiyanlıkla özdeşleştirmeleri, bu dinin kendi benliklerini, bağımsızlıkları ve kültürlerini koruduğudur. Tabii ki Gürcistan'da böyle bir anlayışın yerleşmesinde, hemen hemen her yerde inşa edilen kilise ve manastırların büyük etkisinin olduğunu düşünürüz. Tarihin çoğunluklu evresinde birlikte veya komşu olarak yaşayan Türkler ve Gürcüler birbirlerinin dinlerine asla dokunmamışlar, bilakis –askeri mücadeleler hariç- birbirlerine hoşgörü ve anlayış içinde davranmışlardır.

³⁸⁸ Karamanlı, *a.g.mad.*, s. 311.

SONUÇ

Kafkasya'nın en eski ve en köklü milletlerinden biri olan Gürcüler ile Türkler arasında tarih boyunca çe itli münasebetler ya anmı tır. Fakat iki millet arasındaki asıl münasebetler Selçukluların ortaya çıkmasından sonra ba lamı , Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmi tir. Türkler ile Gürcüler arasındaki münasebetler sadece siyasi-askeri alanda de il, ayrıca sosyo-ekonomik ve kültürel alanda da gerçekleşme mi tir.

Kafkasya, -özellikle de Gürcistan- tarihi süreç içerisinde stratejik konumundan dolayı skit, Pers, Roma, Sasani, Emevi ve Abbasi gibi birçok devletin ilgi oda ı haline gelmi tir. Tabi ki tarih boyunca Türklerin de bu bölge ile yakından ilgili oldu u tespit edilmi tir. Gerçekten de Selçuklular zamanında birçok Türk boyu bu bölgeye yo un bir ekilde gelerek yerle mi tir.

Büyük Selçukluların, Gürcüler ile ilk kar ıla ması 1048 Pasinler Sava ı'nda meydana gelmi tir. Sultan Alparslan'ın Kafkasya üzerine düzenledi i seferlerde Ani, Kars ve Tiflis ile birlikte Gürcistan'ın birçok bölgesi ele geçirilmi tir. Melik ah döneminde ise Gürcistan'a yönelik politikalar devam etmi ve Türklerin daha çok bu bölgelere yerle mesi sa lanmı tır. Türklerin, Gürcistan'a akın akın gelmeleri ve yerle mesi "*Didi Turkoba (Büyük Türkeli)*" olarak nitelendirilmi tir. XIII. yüzyılda Ön Asya ve Yakındo u da etkili olan Mo ol stilasası ile burada ya ayan Türklerin büyük ço unlu u Anadolu'ya gelerek yerle mi lerdir. Bu haliyle Gürcistan, Türklerin Anadolu'ya gelip yerle mesinde, transit bir bölge özelli i ta ıdır görölür. Sultan Melik ah'tan sonra Selçuklular fetret devrine girdikleri için Gürcistan üzerindeki güçlerini kaybetmi ler ve Gürcistan'da da yeni bir dönem ba lamı tır. Özellikle Kurucu David zamanında Gürcistan'da yeniden bir yapılanma ortaya çıkmı tır. Bunda slam dünyasını derinden etkileyen Haçlı Seferlerinin de büyük etkisi bulunmaktadır.

XII. ve XIII. yüzyılda, Gürcüler ile ili kiler, Büyük Selçukluların bir kolu sayılan Irak Selçukluları ile Azerbaycan Atabeylikleri arasında gerçekleşme mi tir. Ayrıca, Gürcistan'ın sınır kom uaları olan İlk Türk Beylikleri -özellikle Saltuklular

ve Ahlat ahları ile Türkiye Selçukluları da Gürcistan ile yakın ilişki halinde olmu lardır. Türk devlet ve beylikleri, bazen tek başına bazen de ortak hareket ederek, Gürcülerle mücadelelere girişimlidir. Bu dönemde, Gürcüler, özellikle Do u Anadolu'ya ve Azerbaycan'a doğru yayılma girişimlerinde bulunmuş lar ve bu durum, Avrupalılar tarafından “*Gürcülerin Haçlı Seferi*” olarak nitelendirilmiştir. Buna karş ıda Türk ve Müslüman devletler, “*Müslüman Birliği*” dedi imiz bir ittifak oluşturmuş lardır. Bu mücadeleler sırasında, bazen Gürcüler başarılı olurken bazen de Türkler başarı kazanmıştır.

Gürcülerin, Türkiye'nin doğusunda bu şekilde güçlenmesi, Anadolu'da kendi hâkimiyetini kuvvetlendiren Türkiye Selçuklularının da dikkatini çekmiştir. Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman şah zamanında Gürcistan üzerine sefer düzenlenmiştir. Selçuklular bu sefer sonucunda zafer kazanamamasına rağmen, bir müddet Gürcülerin yaptıkları faaliyetleri kısıtlamasına neden olmu tur. Alâeddin Keykubad döneminde, yeniden Gürcistan'a sefere çıkılması ve önemli bir başarı elde edilmiştir. Bu sefer sonucunda Selçuklular ile Gürcüler arasında bir barış antlaşması yapılmış ve yaklaşık Mo ol tehlikesine karş ı müttefik konumuna geçilmiştir. Buna rağmen, Mo ol istilasına maruz kalan Gürcistan'dan sonra Anadolu da Mo olların istilasına maruz kalmıştır. Gürcistan'ın Mo ol istilasına uğraması üzerine, Tiflis baş ta olmak üzere birçok yerden ilim adamları ve sanatkârlar Anadolu'ya gelmiş ler ve Anadolu'nun kültürel hayatına büyük katkıda bulunmuş lardır.

Türk-Gürcü münasebetlerinde, bir diler hususta yapılan evliliklerdir. Her ne kadar evliliklerin amacı siyasi olsa da kurulan akrabalıklar iki milletin birbirine yaklaşmasına ve birbirlerini daha yakından tanımalarına fırsat vermiştir. Hem Gürcü sarayında hem de Selçuklu sarayında her iki millettendir ki ilerin olduğu tarihi kayıtlarla sabittir. Buna örnek olarak, Gürcü sarayında zzeddin Saltuk'un torunu Muzafereddin ile Selçuklu sarayında Rosudan'ın kızı Prenses Tamara gösterilebilir.

Gürcülerin uzun yıllar Türklerle komşu olmaları, her iki milletin birbirinden etkilenmesine neden olmu tur. Nitekim Gürcüler, saray ve devlet teşkilatı bakımından Selçuklulardan etkilenmiş lerdir. Bizzat Gürcü kaynaklardan edindi imiz bilgilere göre, “*Atabeylik, Emir-i Ahur, Sipehsalar*” gibi önemli unvanlar

Selçuklulardan alınmıştır. Bunun dışında sanat anlayışı bakımından mimari alanda her iki millet birbirlerini etkilemiştir. Nitekim yapılan mimari eserlerdeki form benzerliklerin bulunması bununla alakalıdır.

Bilgi aktarımının ve etkileimin çok hızlı bir şekilde yaşandığı günümüz küreselleşen dünyasında, hemen yanımda, dibimizde bulunan Gürcistan'ın tarihi, coğrafi ve kültürel durumunu göz ardı etmek, geçmişi inkâr etmek manasına gelmektedir. Geçmişte bazı dönemlerde her ne kadar iki millet arasında siyasi manada mücadeleler ve çatışmalar olsa bile kültürel manada bir paylaşımın olduğu aşikârdır. Mutlaka tarih içinde milletler arasında siyasal, dinsel ve kültürel anlamda bir takım farklılıklar doğabilir. Buna rağmen, her iki milletin tarih sahnesinde attıkları olumlu adımların, bundan sonra da devam etmesi gerekmektedir. Hem Gürcistan hem de Türkiye birbirlerine gönül bağı, kardeşlik bağı ile bağlanmalıdır. Bundan sonraki dönemlerde her iki devletin karılıklı olarak birbiriyle yapacakları eğitim, kültür, ekonomi alanındaki çalışmaların, aralarında kuracakları gönül köprülerinin mutlaka her iki ülkenin de yararına olacaktır.

KAYNAKÇA

A) TEMEL KAYNAKLAR

ABU'L-FARAC, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi I-II*, çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1999.

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-name I-II*, haz., Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milletini Tarihi*, çev., H. D. Andreasyan, Yeditepe yay., İstanbul 2007.

AKSARAYI, Kerimüddin *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev., Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

Anonim Selçuk-name: Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

AZİM, *Azimi Tarihi*, çev., Ali Sevim, TTK yay., Ankara 2006.

BROSSET, Marie Felicite, *Historie de la Georgie*, St. Peterburg 1849.

_____, *Gürcistan Tarihi*, Türkçe çev., H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, TTK yay., Ankara 2003.

EFLAKI, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, C. I-II, İstanbul 1986.

BNKESİR, *el Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev., Mehmet Keskin, C. 12-13, Çağrı yay., İstanbul 1995.

BN- BİBİ, *el-Evarimü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname I-II)*, çev., Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996.

BNÜ'L-ESİR, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi: İslam Tarihi I-XII*, n r. A. Özyayın – M. Tulum – A. A. İrakça vd., İstanbul 1985-1987.

BNÜ'L-EZRAK, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, n r., Ahmet Savran, Erzurum 1992.

MÜNECC MBA I, Ahmed b. Lütfullah, *Camii'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II*, yay., Ali Öngül, Akademi Kitapevi yay., zmir 2001.

MÜVERR H VARDAN, "Türk Fütühatı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, n r. H. D. Andreasyan, S. I/2, ÜEF yay., stanbul 1937, s. 153-255.

RAVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman , *Rahatü's-Sudür ve Ayetü's Sûrur*, çev., Ahmet Ate , C. I, TTK yay., Ankara 1957.

SADRUDD N EL-HÜSEYNÎ, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, n r., Necati Lügal, TTK yay., Ankara 1999.

The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha, çev., Katharine Vivian, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1991.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, n r. H. D. Andreasyan, TTK yay., Ankara 2000.

B) ARA TIRMALAR

1) ESERLER

AHMET CEVDET PA A, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, stanbul 1907.

ALLEN, W. E. D., *History of the Georgian People*, London 1932.

AN S MOV, Sergey, *Kafkas Kılavuzu*, çev., Binba ı Sadık, stanbul 1926.

BARLAS, Cafer, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, nsan yay., stanbul 1999.

BA O LU, Bekir, *Sinop li Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1978.

BAYKARA, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, TTK yay., Ankara 1997.

BAYRAM, Mikail, *eyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiye Hareketi*, S. Ü. Vakfı yay., Konya 1999.

BED RHAN, Ya ar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi yay., Konya 2000.

BERDZENE V L , Nikoloz -Simon Cana ia, *Gürcüstan*, çev. Hayri Hayrio lu, Sorun yay., stanbul 2000.

BERKOK, smail, *Tarihte Kafkasya*, stanbul Matbaası, stanbul 1958.

B LGE, M. Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren yay., stanbul 2005.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan önce Anadolu*, çev., Erol Üyepazarı, Tarih Vakfı yay., stanbul 2000.

CANBEK, Ahmet, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derne i yay., stanbul 1978.

Ç LO LU, Fahrettin, *Gürcülerin Tarihi*, Ant yay., stanbul 1993.

E LMEZ, Sava , *Selçuklu-Gürcü li kileri (1060 – 1157)* (Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens. Basılmamı Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001.

ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878 – 1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uygulama ve Ara tırma Merkezi yay., Trabzon 1996.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK yay., Ankara 2007.

GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken yay., stanbul 2000.

HAYR O LU, Hayri, *Trabzon'dan Abhazya'ya Do u Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri*, Sorun yay., stanbul 1998.

HON GMAN, Ernst, *Bizans Devletinin Do u Sınırı*, çev., Fikret I ıltan, ÜEF yay., stanbul 1970.

KAYA, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman ah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK yay., Ankara 2006.

KAYHAN, Hüseyin, *Irak Selçukluları (1120-1194)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Devri*, TTK yay., Ankara 2009.

_____, *Pervane Mu'iniüd-din Süleyman*, AÜDTCF yay., Ankara 1970.

KIRZIOGLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK yay., Ankara 1993.

_____, *Anı ehri Tarihi*, Ankara 1982.

_____, *Yukarı Küer ve Çoruh boylarında Kıpçaklar*, TTK yay., Ankara 1992.

- _____, *Kars Tarihi*, I ıl Matbaası, stanbul 1953.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*,TTK yay., Ankara 1998.
- LANG, David Marshall, *Gürcüler*, çev., Ne enur Domaniç, Ceylan yay., stanbul 1997.
- _____, , *A Modern of Georgia*, London 1962.
- LORK PAN DZE, Mariam, *Georgia in the XI.-XII. Centuries*, Tblisi 1987.
- MANVEL CHV L , Alexandre, *Histoire de Georgie*, Paris 1951, s. 167
- MEVDUD , *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli, Hilal yay., Ankara 1971.
- M NORSKY, Vladimir, *Studies in Caucasion History*, Toylor's Foreign Press, London 1953.
- NAFIZ, Rıdvan - smail Hakkı Uzunçar ılı, *Sivas ehri*, stanbul 1928.
- NES ROV, Elnur, *XII. Yüzyıl Ba larında Anadolu-Azerbaycan li kileri* (S. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamı Doktora tezi), Konya 2003.
- RESULZADE, M. Emin, *Kafkasya Türkleri*, TDAV yay., stanbul 1993.
- RUBRUK, Wilhelm Von, *Mo olların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, Ayı 1 1 yay., stanbul 2001.
- RUNCIMAN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK yay., C. II-III, Ankara 1987.
- SEV M, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi: bnü'l-Adim Bugyetü'l-taleb fi tarihi Haleb (seçmeler)*, TTK Yay., Ankara 1982.
- SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (XI- XV. yy. Arası)* (A. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994.

SOLMAZ, Sefer, *Dani mendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, (S.Ü. Sos. Bil. Basılmamı Doktora Tezi), Konya 2001.

SUNY, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press, 1994.

SÜMER, Faruk, *Do u Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yay., Ankara 1998.

_____, *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar: Yabanlu Pazarı*, TDAV, stanbul 1985.

TELL O LU, brahim, *Do u Karadeniz'de Türkler*, Serander yay., Trabzon 2004.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Bo aziçi yay., stanbul 1995.

_____, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Bo aziçi yay., stanbul 1997.

_____, *Selçuklu Tarihi ve Türk- slam Medeniyeti*, Bo aziçi yay., stanbul 1999, s.234.

YINANÇ, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, ÜEF yay., Ankara 1944.

2) MAKALE VE MADDELER

ATE , Ahmet, "Hicri VI ve VIII Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, stanbul 1945, 94-135.

AYTEK N, Osman, "Selçuklu ve Bagratlı Arasındaki Mimari Form Etkile imi Üzerine", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildiriler I*, Konya 2001. s. 61 - 72

BALA, Mirza, “Gürcistan” mad., A, C. 4, MEB yay., Eski ehir 1997, s. 837-845.

BARTHOLD, W., “Ani” mad., A, C. I, MEB yay., Eski ehir 1997, 435-437.

BED RHAN, Ya ar, “Ortaça da Kafkasya ile Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Onun Mimarları”, *Diyanet*, C. 36, S.2, Haziran 2000, s. 121-128.

BUN YATOV, Ziya M., “12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan’la Küçük Asya Arasında Kar ılıklı li kilerin Ö renilmesinde Kafkasya’da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi”, *X. Türk Tarih Kongresi*, C. III, TTK yay., Ankara 1991, s. 1001-1012.

DEM RC , Mustafa, “Abbasiler ile Hazarlar Arasındaki li kiler (VIII-XI Y.Y.), *Tarihin Pe inde*, S. 5, s. 109-124.

DUR SUN, Davut, “Gürcistan” mad., D A, C.14, Türkiye Diyanet Vakfı yay., stanbul 1996, s. 310-311.

E LMEZ, Sava , “Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Kafkasya Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 705-712.

ERC LASUN, Konuralp, “Selçuklular’ın Kafkasya Politikası”, *Türk Kültürü*, S. 387, Türk Kültürü Ara tırma Enstitüsü yay., Ankara 1995, s. 420-432.

GÜMÜ , Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü li kileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 713-730.

GÜRBÜZ, Osman, “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yakla ım”, *A.Ü. Türkiyat Ara tırmaları Ens.*, S. 25, Erzurum 2004. s. 145-160.

ZG , Cevat, “Anadolu Selçuklu Tabipleri”, *III. Türk Tıp Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s. 211-233.

_____, “Hubey et-Tiflisî” mad., *D A*, C. 18, stanbul 1998, s. 268-270.

KAFESO LU, brahim, “Do u Anadolu’ya lk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Köprülü Arma anı*, stanbul 1953, s. 267-271.

_____, “Selçuklular” mad., *A*, C. X, Eski ehir 1997, s. 353-416.

KARAMANLI, Hüsamettin M., “Gürcistan” mad., *D A*, C. 6., Türk Diyanet Vakfı yay., stanbul 1996, s. 311-313.

KIRZIO LU, M. Fahrettin, “Selçuklular’ın Anı’yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri”, *SAD*, II, Ankara 1971, s. 111-139.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. VII/27, Ankara 1943, 379-458.

_____, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları I: Anis al-Kulûb”, *Belleten*, C. VII/27, Ankara 1943, s.459-521.

KRAMERS, J. H., “Muinüddin” mad., *A*, C. VIII, Eski ehir 1997, s. 556-557.

ÖNGÜL, Ali, “Saltuklular”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2001. s. 461-470.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ahlat ahlar”, *DGB T*, C. VIII, Ça yay., stanbul 1989, s. 194-208.

_____, “Mengücükler”, *DGB T*, C. VIII, Ça yay., stanbul 1989, s. 141-154,

_____, “Saltuklular”, *DGB T*, C. VIII, Ça yay., stanbul 1989, s. 155-169.

PEACOCK, A. C. S., “Georgia and Anatolian Turks in the 12th and 13th Centuries”, *Anatolian Studies*, S. 56, British Institute, Ankara 2006, s. 127-146.

SOLMAZ, Sefer, “Dani mend Gazi’nin Anadolu’ya Geli i”, *Selçuk Üni. Edb. Fak. Edebiyat Dergisi*, S. 14, Konya 2002, s. 229-249.

ENGEL YA, N. N., “XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular”, *Tarih ncelemeleri Dergisi*, C. XXII, zmir 2007, s. 227-240.

_____, “Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Gürcüstan”, *Çveneburi*, S. 15, Haziran-Temmuz 1998, s. 12-17.

TOGAN, Zeki Velidi, “Arrân” mad., A, C. I, MEB yay., Eski ehir 2007.

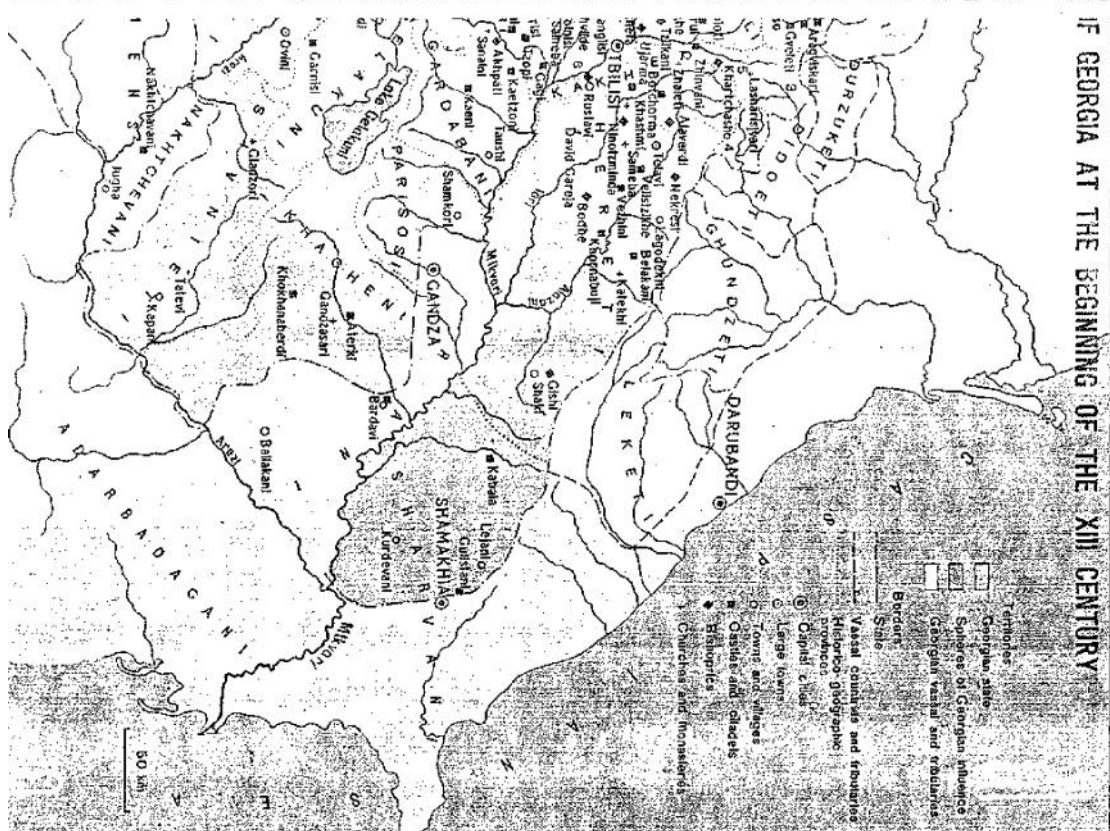
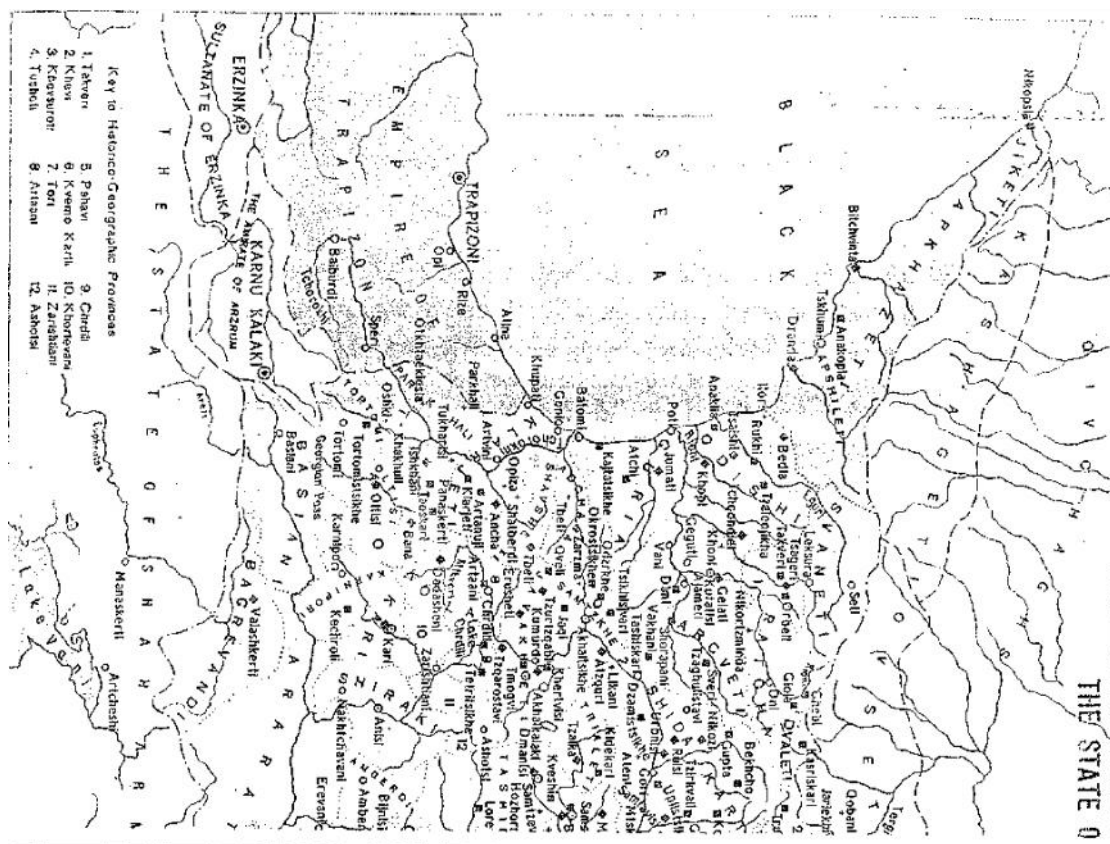
USTA, Aydın “XIII. Yüzyıldaki Mo ol stilasına Kadar Kıpçaklar’ın Kafkasya’daki Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, stanbul 1999, s. 36-43.

UYUMAZ, Emine, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri”, *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, 2001, s. 397-421.

YA A, Recep, “Ahlat ahlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2001, s.482-489.

YINANÇ, Mükrimin Halil “Arslan ah” mad., A, C. I, Eski ehir 1997, s. 610-615.

EKLER

Key to Historical Geographic Provinces

1. Tskveri
2. Khviri
3. Kartli
4. Turbuli
5. Pshavi
6. Samegrelo
7. Tori
8. Abkhazeti
9. Guruzkheti
10. Guruzkheti
11. Guruzkheti
12. Guruzkheti

Territories
 Georgian state
 Sphere of Georgian influence
 Georgian vassal and tributaries
 Vassal control and resources
 Vassal control
 Large towns
 Cities and villages
 Castles and citadels
 Bishops
 Churches and monasteries

